

ZSINKA
LOSONCZI
BÁNFFY DÉNES
ÉS KORA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

31/
135

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

*Dr. Iványi Béla orn. levélt. fogalmazói úrnak
tisztelettel. 1914. III. 31.*

LOSONCZI
BÁNFFY DÉNES
ÉS KORA.

(ÉLETRAJZI VÁZLAT.)

DR. IVÁNYI BÉLA

Országos Széchényi Könyvtár

IRTA:

ZSINKA FERENC.

5898803

LOSONCI

BANFIY DÉNES

ÉS KORA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III.

M 14.054/4

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

VII/100-9092/1964

1989-14 16

Előszó.

Mióta Jókai „Erdély Aranykora“ című regényét megírta, azóta Bánffy Dénes nevét is sokkal többen ismerik, mint amikor csak a történelem foglalkozott vele. Ugy hisszük, nem is ok nélkül, mert az a kép, mit az irodalom Bánffy Dénese elének állít, sokkal mutatósabb, vonzóbb, mint a történelemé. Hogy a szépirodalom hívet is többet szerzett Bánffy Dénes emlékének, nem nehéz megérteni:

Bánffy hóhérkéz alatt halt meg; halálának ez a kivételes volta még a történet higgadt ítéletét is kiméletesse hangolta iránta. A regényíró számára pedig, akit nem köt oly szorosan a szigorú igazság mondásának tiszteletreméltó kényszere, annyira hálás tárgynak kínálkozott Bánffy Dénes élete, hogy a Jókaiénál gyengébb toll is elegendő lett volna, hogy iránta érdeklődést tudjon kelteni. És míg a szépirodalom figyelmét főleg halála által vonta magára, a történelem számára szintoly becses mindaz, amit életéről megtudhatunk. Az a nagy szerep, ami neki kora történetének irányításában kijutott, megérdemli a történetírás behatóbb érdeklődését.

E tény adta az első gondolatot arra, hogy Bánffy Dénes élete folyását figyelemmel kísérjük, s a figyelmesebb elmélyedés az elhatározást, hogy élete viszonyainak részletesebb tanulmányozására szánjuk magunkat. Nem indultunk járatlan ösvényen, de azért találtunk ismeretlen tájékokat is. Az nem csüggesztett, ez ösztönzött. Mindazonáltal érezzük, hogy azokhoz, amiket megtudnunk sikerült, sok hozzátenni való van, hogy Bánffy életének monographikus leírása létre jöhessen, amivel eddig még adós a történetírás.

E dolgozat sem törekszik arra, hogy Bánffy Dénes egész életének minden körülményére kiterjeszkedjék, de erre, a kellő anyag ismeretlen volta miatt nem is törekedhetnék. Legfőbb érdekét legfeljebb abban találja, ha majdan adataival alapul szolgálhat Bánffy Dénes óhajtott teljes életrajzához.

A Bánffyra vonatkozó irodalom felsorolását e helyütt szükségtelennek tartjuk. A jegyzetek ez irányban elegendő utbaigazítást nyújtanak. Csupán egy forrásmű megemlítését emeljük ki, mint amelyből bőségesen merítettünk: Teleki Mihály levelezésének immár hat kötetre menő gazdag anyagát, mely éppen 1674-ig, tehát Bánffy haláláig nyújt megbecsülhetetlen adatokat nem csak tárgyunkra, hanem 1656-tól kezdve majdnem az egész erdélyi életre és történelemre.

Jelen dolgozat nem egyedül a mi munkánk: kutatás közben sokan nyújtottak segítséget. Hála és köszönet a jóakaró utbaigazításokért!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. Bánffy Dénes ősei. Születése ideje.

Bánffy Dénes életének előadásához nagy tartózkodással fogunk. Ugy szoktuk ugyanis meg, hogy az életrajznak egy egész életről kell tájékoztatást nyújtani. Elvárjuk, hogy elmondja a tárgyalt személy gyermek és ifjú korát, nevelése irányát, ismereteit, felfogását, szóval mindazt, amit egy élet tartalmaz; nekünk pedig Bánffy Dénes gyermek- és ifjúkorára alig van valami adatunk. Zavarunkat pedig csak fokozza az, hogy az életrajzoknak egyik fontos adata: — Bánffy Dénes születésének éve nem ismeretes előttünk és mindjárt előljáróban hozzávetésekhez, találgatásokhoz kell folyamodnunk. Mielőtt azonban Bánffy Dénes születése idejének meghatározásához s ezzel együtt életének elbeszéléséhez hozzá kezdenénk, szólanunk kell szüleiről, valamint arról a családról is, amelyből származott.

A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család legrégibb családaink közül való és mindenkor számottevő férfiakat adott a hazának, kik a közpályán derekasán helytállottak és kivették részüket az ország igazgatás munkájából. Nyolcszáz esztendő s multra tekinthet vissza és a család ezen nyolcszáz esztendő történetében vannak lapok, mik nem csupán a Bánffy családot érdeklik, hanem nemzeti történelmünkre is fontossággal bírnak. Csak nagyon rövid és futólagos szemlét tartva is azokon a hivatalokon, miket a család tagjai betöltöttek, igazolja állításunkat. Ott látjuk Dénes nádort, aki a mohi csatában esett el. De jutott a kormányzás egyéb hivatalaira is a Bánffy családból. Akad közöttük szörényi- és horvátországi bán,¹⁾ székelyek ispánja,²⁾ vránai perjel,³⁾ sőt még a tudomány testületében is van képviselője a családnak: Losonci Bánffy Ferenc, ki az 1588—89 évben a wittenbergi egyetemen rectori méltóságot töltött be. Azt talán nem is volna szükséges említenünk, hogy a királyi kegy is gyakran fordult a Bánffy ősök felé. A kivételesebbek közül érdemes megjegyeznünk néhányat. 1327-ről⁴⁾ Károly Róbert király tudatja az ország összes bírói hatóságaival, hogy Dénes fia István mestert mindazon erőszaktelek következményei alól, miket a király érdekében elkövetett, vagy ezután fog elkövetni — az emberölés és birtokfoglalás kivételével — felmentette. Ugyancsak Károly Róbert 1338-ban megparan-

¹⁾ A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család tört. I. Oklevelek. 1458-ig. Szerk.: Varjú Elemér. 412. l.

²⁾ U. o. 426. l.

³⁾ U. o. 414. l.

⁴⁾ U. o. 58—59. l.

csolja, hogy Dénes fiát Istvánt azon erőszaktételekért, miket Trencsén elfoglalásáig elkövetett, senki ne merje kérdőre vonni.⁵⁾ Az egyik Bánffy ős Itáliában jár Lajos király szolgálatában; ezért a király a bíróságok elé tartozó minden ügyét elhalasztja.⁶⁾ Találkozik az ősök között garázda-kereső is. Így 1447. nov. 6. az ország rendei meghagyják a váradi káptalannak, hogy Losonci Bán fiát Istvánt, aki Máté erdélyi püspöknek három szekér sóját és 28 igás ökrét „minus iuste et indebite” elfoglalta, idézze meg.⁷⁾

A Bánffy család magyarországi származású, de tagjai Erdélyben viselvén hivatalokat, birtokot is Erdélyben szereztek, úgy hogy az egész család lassankint erdélyivé vált. Főbb birtokaik Gyalu és Szenttelke voltak, mindakettő Kolozsmegyében. Dénesünk atyja Mihály kolozsmegyei birtokos, Kolozsmegye főispánja volt. Említés történik róla 1610-ben. 1632-ben pedig abból az alkalomból találkozunk nevével, hogy Gyulafejérváron egy házat vett Szikszai Ferenctől 60 forintért.⁸⁾

Bánffy Mihály kétszer nősült. Első feleségétől három, másodiktól két gyermeke született: Dénes és Zsuzsánna, aki Kende Gábor felesége lett. A második házasságból való gyermekek apjuk halálakor még kiskorúak voltak. A gyámkodást fölöttük anyjuk, Kapi Judit gyakorolta, elég erélvlyel védve Dénes érdekeit. Két tiltakozását találjuk a kolozsmonostori konvent levelei között.⁹⁾ Mindkettőben ellentmond annak, hogy mostoha fiai Bánffy Zsigmond és György azokat az ős Bánffy javakat, amik kiskorú fiát, Dénest megilletik, tőle bármiképpen is elidegenítsék. Zsigmond és György már ekkor nagykorúak s így jóval idősebbek voltak Dénesnél. Még 1644-ben is tart az ellenségeskedés a birtokok miatt mostoha anya és mostoha fiai között, amint arról Bánffy György 1644-ben írt naplójában értesít bennünket.¹⁰⁾ Ez adatok szolgálnak egyuttal arra, hogy Dénes születése évét hozzávetőleg meghatározzuk. Ezeket figyelembe véve, az 1630. esztendő t vesszük föl, amely körül — vagy előtte, vagy utána egy-két évvel — születetett. Támogatni látszik ezt az említetteken kívül első szereplésének ideje a politikai pályán. 1657. előtt még nem hallani róla semmit. Ha a politikai pályára lépés idejéül a 26—30 éves kort vesszük, akkor számításunk szintén a fölvett születési határra utal bennünket.

⁵⁾ Bánffy-család oklevéltára I. 101. l.

⁶⁾ U. o. 349. l.

⁷⁾ U. o. 660. l.

⁸⁾ Gyulafejérvári káptalan levelei D. 56. Országos levéltár. Eredeti és egy 1786-i átiratban.

⁹⁾ Mindkettő a kolozsmonostori konvent levelei közt. Országos lt. liber regius I. fol. 67. és prothocollum II. (maius) fol. 151. 1639. márc. 25.

¹⁰⁾ Losonczy Bánffy György naplója Benkő József XVIII. sz. tudós pap előljáró beszédével és másolatában Erdélyi Múzeum levéltára, gr. Kemény József gyűjt. Collectio minor XXIX. kiadva: Erdélyi Történelmi adatok . . . Mikó Imre gr. IV. 113.

II. Az Apafyt megelőző fejedelmek oldalán

Bánffy gyermek és ifju korára, tanulmányaira nem rendelkezünk ismerettel. Mikor előttiünk először megjelenik, már akkor tul van az első ifjúság korán, már a politikai cselekvés terén áll, párthoz csatlakozik, érdekekért küzd és hamarosan szóvivő lesz. A II. Rákóczi György vállalatában résztvevők közt, kik a fejedelmet a miedziborzi egvezség után haza kísérték az ő neve is ott van, még pedig az ország első nevei sorában,¹¹⁾ ami arra mutat, hogy már ekkor nem volt uj ember. Ennek az állításnak igazolására siet II. Rákóczi György nyilatkozata 1658. végéről: „Dienes uram is hazuttol az eb ebül, ő annak mestere“.¹²⁾ Nem ismerjük az okot, ami a fejedelmet erre a kifakadásra birta, de ezek igen kemény szavak. Fejedelem szájából szitoknak is beillenek, elegendők arra, hogy megijesszék azt, akihez intézve voltak, de Bánffy ekkor már tudta, hogy Rákóczi fenyegetései tartalom nélküliek.

Idézett kijelentés következtetnünk enged arra is, hogy 1658. végén Bánffy személye már nyomott annyit, hogy pártfogolása nem volt Rákóczira nézve közömbös.

Ekkori pártállását nem tudjuk bizonyosan. Névleg a Rhédey-párthoz kellene soroznunk, azonban szivesebben számítanánk azok közé, kik ekkor már Kemény Jánosra gondoltak.

Azóta, mióta Bánffy Rákóczival a lengvel hadjáratból megérkezett az események a következőképpen alakultak: A török el volt határozva, hogy Rákóczit Erdély trónján nem tűri meg. Ezt maga Rákóczi is nagyon jól tudta Harsányi Jakab és Tisza István kapitiháitól, akik az angol követ, Bendyshe révén értesültek a porta valódi szándékáról¹³⁾ Azonban Rákóczi se az erdélyieket nem törekedett megnyerni az expedicióban tatárrabságba jutottak kiváltása által, se le nem mondott, de a közelgő török veszély elhárítására is lanyhán intézkedett. Az erdélyiek török nyomás alatt letették a fejedelemségből és helyébe Rhédev Ferencet választották fejedelemmé, aki nem annyira erélylyel, mint inkább könyörgéssel akart Rákóczira hatni. Bánffy vitte a Rhédey által összehívott medgyesi országgyűlés (1658. jan. 24.) izenetét Rákóczihoz. „Ne ingerelje — így szól a levél — a hatalmas nemzetet maga és a fejedelemség megsemmisité-

¹¹⁾ Szalárdi: Siralmas Magyar krónika, 329. l. Ujabb Nemzeti Könyvtár 1853.

¹²⁾ Történelmi Tár 1892. 101. l.

¹³⁾ Angyal D. Erdély politikai érintkezése Angliával 95—96. ll. Olcó kt. 1238—41. sz.

sére".¹⁴⁾ A könyörgés nem hatotta meg Rákóczit, neki a fejedelemség kellett. Bánffy tehát az óhajtott eredmény nélkül távozott tőle. Rákóczi fenyegetett és ígért. Azt izente a rendeknek, hogy ha visszafogadják s az ellenség megtámadná Erdélyt, kész az országgyűlés előtt azt a halálnevet elszenvedni, ami a rendeknek tetszeni fog.¹⁵⁾ Mikor pedig a szavaiban nem bízó rendek Barcsay Ákost küldték hozzá, ezt letróztatta, maga pedig a gyűlésbe ment és a fejedelemséget kieroszakolta a rendektől. Rhédey lemondott a fejedelemségről Rákóczi javára. Így jutottak a Rhédey hivei, Bánffyval együtt — engedve a kényszernek — Rákóczi pártjára. Bánffy azonban jól látta Rákóczi helyzetét. Nem akart tagja lenni annak a pártnak, mely a török ingerlésével Erdély elpusztulását siettet. Hov ez a szándéka mennyiben szolgálta magánérdekét, nem kutatjuk, azonban kétségtelen, hogy ez akkor, abban a helyzetben hazafias elhatározás volt, akármilyen volt is az indítéka. Rákóczi idézett kifakadása pedig csak megerősít hitünkben, hogy 1658. végén nem volt Rákóczi pártján nagy becsülete. Pedig Rákóczi jobban is megbecsülhette volna, mert Bánffynak éppen ez időtájt volt módja a fejedelem választásban! Szeptember 14-én tette meg a nagyvezír Barcsay Ákost az ország fejedelmévé. Barcsayt nem az ország választotta fejedelemmé, szívesen látott tehát nem volt az uralkodói székben. Az az elviselhetetlen teher pedig, ami fejedelemségével Erdélyre szakadt, általános idegenséget keltett iránta. Emberei széjjel jártak hirdetni az országban, hogy a rendek Segesvárra gyűlekezzenek, mert ő a fejedelem. Írást is küldött a nemességnek. Fel volt benne sorolva, hogy mit kíván a török: fizessen az ország azonnal 500 ezer tallért. Az évi adó 40 ezer arany legyen. Adja át az ország Lugost és Karánsebest a töröknek.¹⁶⁾ Így toborozta Barcsay a hiveket! És mégis akadtak a november 6-iki marosvásárhelyi gyűlésen, akik fejedelemségét törvényerőre emelték.

Ugyancsak szeptember végén járta az országot Kemény János embere is a német császár és a tatár chán levelével. Ajánlata sokkal előnyösebb volt Barcsayénál: „Hogy ha befogadjá az ország, sem adóját nem növeli, sem summát nem kér az országon“. Ha a nemesség elébe megy, a tatár csak Moldváig jön vele, ha nem megy, behozza a tatárt.¹⁷⁾ Nem mutatott görcsös ragaszkodást a fejedelemséghez. Mihelyt Rákóczi kívánja — izente — visszaadja neki a fejedelemséget. Segíteni jön, mert látja az ország végső veszedelmét. Kemény alkalmas lett volna arra, hogy — mint izente — az országot megmentse, ha a nagyvezír beleegyezik fejedelemségébe; pártja is lett volna

¹⁴⁾ Bethlen János: *Commentarii de rebus Transsilvanicis proximis ab obitu Gabrielis Bethleni triginta quatuor annis gestis*. Editio nova. Viennae 1779, typis Josephi nobilis de Kurzböck. Liber II. 52—53. II.

¹⁵⁾ U. o.

¹⁶⁾ Teleki Mihály levelezése I. 277. I.

¹⁷⁾ Teleki Mihály levelezése I. 277. I.

tekintélyes. Lépéseket tett hát a nagyvezírnél is, de ez Barcsayt alkalmasabbnak találta. Bizonyára ezen a párton keresett volna szolgálatot Bánffy Dénes is, egyelőre azonban ez nem volt lehetséges.

Visszavonult tehát bonczhidai birtokára, elismerte Barcsay fejedelemségét, de aktív részt a politikában egyelőre nem vett. Bizonyára nem látta szívesen Barcsayt a trónon, de Rákóczi vállalkozásában nem mert bízni. Mikor egy alkalommal értesül Rákóczinak róla való jóindulatu szavairól, megköszöni Rákóczi megemlékezését, de érezteti azt is, hogy ez a köszönet nem több viszonzásnál és nem fed semmi olyan szándékot, mely kész minden megfontolás nélkül Barcsayt odahagyni.¹⁸⁾

Visszahuzódásának okát nemcsak a politikai viszonyokban kell keresnünk. Egyéb tervei voltak: Házasságra gondolt. Bornemisza Katát, Bornemisza Pál leányát választotta házastársul, ki Bethlen Mihály özvegye volt.¹⁹⁾ A lakodalmat 1659 augusztus 16—szeptember 16 közti időben tartották meg.²⁰⁾ E házasság által Bánffy rokonságba²¹⁾ jutott Teleki Mihályval, aki Rákóczinak egyik legkitartóbb és legbuzgóbb híve volt. Ez a rokonság nem maradt hatás nélkül Bánffy politikai pártfogolására sem. Változásnak kellett bekövetkezni. Egy körülmény sietette ezt a változást. Ámbár — mint mondtuk — Bánffy viszonya Rákóczihoz nem lépte túl az udvariasság szokott határát, viselkedése mégis azt a gyanút ébresztette Barcsay híveiben, hogy Rákóczi kezére dolgozik. Titkos följelentés érkezett a Barcsayakhoz, mely Bánffyt azzal vádolta, hogy ő a legnagyobb áruló, hogy ő ösztönözte Rákóczit az országba való bemenetelre. Bánffy ismerte följelentőit is: Haller Gábor és Balogh Máté voltak;²²⁾ a titkos feladásnak Bánffyra semmi komolyabb következménye nem lett ugyan, mindazáltal bátorságosabb volt Bonczhidát otthagyni olyan helyre költözni, ahova

¹⁸⁾ Teleki M. lev. I. 397. l.

¹⁹⁾ Torma Károly a Történelmi Tár 1889. évi. 260. lapján Bánffy Dénes előtt Bornemisza Katának két férjéről emlékezik meg ilyen sorrendben: első Bethlen Mihály, második borsai Nagy Pál. Bornemisza Kata azonban a Bánffy Dénessel való házassága előtt mindig Bethlen Mihály özvegyének írja magát; mi Torma Károly megjegyzésén kívül nem tudunk adatot arra, hogy Bornemisza Kata borsai Nagy Pál felesége is lett volna, de ha úgy van, csakis első férje lehe ett, nem második.

²⁰⁾ Augusztus 16-iki levelében a házasságról csak mint tervről tesz említést Bornemisza Kata, szeptember 16-án pedig már felesége Bánffy Dénesnek. I. T. M. levelezése I. 434—35. ll.

²¹⁾ Teleki anyja, Bornemisza Anna, leánya volt Bornemisza Lászlónak. László testvérének, Pálnak három leánya volt: Zsuzsanna, Kata és Anna. Szilágyi: Vértanuk a magyar történetből 221. l. és Akad. Értesítő 1859. jegyz.-ben Bornemisza Pálnak tévesen négy leányáról emlékezik meg. Kemény Boldizsárné. Apafyné, Bánffyné és Szentpálinéről. A tévedés abban van, hogy Szilágyi Zsuzsánnát, kinek első férje Kemény Boldizsár, második Szentpáli János volt, kétszer említi. Ezzel kijavítjuk egyuttal Cserei előadását is, aki azt mondja, hogy Teleki Mihály anyja, Bánffy Dénesné és Apafyné testvérek voltak. Ujabb Nemzeti kt. kiadása 64. l.

²²⁾ Teleki M. lev. I. 437—38. ll.

nehezebben érhet el a Barcsayak keze.²³⁾ És ha eddig csak udvariasság volt viszonya Rákóczihoz, most rákényszeredett, hogy ismét oda álljon az aktív résztvevők közé.²⁴⁾ Ettől kezdve kitartott Rákóczi mellett a gyalufenesi csata napjáig (1660 május 22). A gyalufenesi ütközet után, melyben ő is részt vett, Várad felé igyekezett Székelyhídon át, hogy a halálosan sebesült fejedelem közelében lehessen. De május 27-én hajnalban egy szolgája hírül hozta felesége kétségbeesett helyzetét, ki ekkor Nagybányán tartózkodott. A török a csata után ráírt a városra, hogy erdélyi embert, vagy feleségét se be ne bocsássanak, se meg ne tőrjenek falaik között. A nagybányaiak tudatták Bánffy néval a török parancsát. Bánffy erre a hírre megváltoztatta szándékát és sietett, hogy feleségét biztonságba helyezze.²⁵⁾

A gyalufenesi csata eredménye általában Rákóczi pártját lehangolta, mert látták, hogy új vezér után kell nézniük, de gondolni komolyan senkire sem mertek. Az ország hangulatát eléggé ismerték; tudták, hogy Barcsay se a magyaroknak, se a székelyeknek, se a szászoknak nem kell. A segesvári szász lakosság annyira nem akart tudni más fejedelemről, mint Rákócziról, hogy Tholdalagi Mihályt és Simon Mihályt, akik hírül adták, hogy Rákóczi meghalt, elkeseredésükben „dírib-darabbá vagdalván, megölték“. Az ország népe nehezen gyülekezett Barcsay mellé. Általánosan arra gondoltak, hogy ha alkalmas vezért találnának, megkérnék a nagyvezírt, hogy engedjen Barcsay helyébe mást választani. Bánffy is így gondolkozott. Azon busult ekkortájt, hogy Rákóczi megsebesült, mert ha épségben maradt volna, most nem lennének tétlenségre kárhoztatva és ha Rákóczi „szintén maga nem lehetne is fejedelem, de talán Barcsay sem lenne“.²⁶⁾

Feleségét Nagybányáról Nagyfaluba vitte, itt azonban a török veszélyeztette a biztonságot.²⁷⁾ Ráadásul még házát is felgyújtották, jószágát megrabolták. El kellett tehát Nagyfalut hagynia és Csekébe költöznie családotul Kende Gábor házához. Ide vitte felesége nővérét, Bornemisza Zsuzsánnát is. A rokonságban nagy részvéttel beszéltek a harmadik nővér, Anna szomorúságáról, kinek férje, Apafy Mihály még mindig tatár fogságban sínylődött. Felesége már 1659 június végén haza várta, de a tatár, kinek fogságában volt, nagyon magasra emelte a váltságdíjat. Valaki ugvanis besugta neki, hogy Apafy fizethet bőven, mert mindkét bátyja meghalt. A tatár, hogy megbizonyosodjék követelésének méltánvossága felől, szolgáját küldte be Apafy vagyon helyzetének megtekintésére.

²³⁾ U. o. I. 469.

²⁴⁾ Megerősíti Telekihez írt lev. T. M. lev. I. 506. l.

²⁵⁾ T. M. lev. 522. l.

²⁶⁾ T. M. lev. I. 527. l.

²⁷⁾ T. M. lev. I. 532.

Apafynénak, aki Gálfalván fogadta a küldöttet, volt gondja rá, hogy szolgálát és ingóságát Ebesfalvára szállítsa, hogy a tatár minél szűkösebb állapotról adjon hírt urának.²⁸⁾ A tatár ennek ellenére 12 ezer tallér sarcot követelt. Ebben az ügyben Bánffy Telekit is felkeresete levelével, kérve, mutassák jóakarátukat Apafyhoz és szerezzenek pénzt a váltásdíjra.²⁹⁾ A szükséges pénz nagynehezen összegyűlvén, végre 1660 november 8-án majdnem négy évi távollét után Apafy megérkezett Ebesfalvára.

1660 július 22-én Bánffy beindult Erdélybe, hogy birtokait megnézzze és hogy az ország hangulatát még pontosabban megismerje. Járt Ebesfalván Apafynénál. — Betért Dévára s a dévaiakat táborba szállásra igyekezett bírni, de a dévaiak ehhez semmi kedvet sem mutattak. Végül öt heti járás-kelés után Nagybányára indult, ahova szomorú eset szolgáltatta. Első gyermeke, László halt meg, ami nem kis fájdalommal töltötte el. A halottat augusztus 29-én temettette el Nagybányán. Apai fájdalmának azonban nem sok időt áldozhatott. Az erdélyi urak közt már ekkor lobogott az elégedetlenség a Barcsayak eljárása miatt, kik erős szigorral s sokszor igaztalanul hajtották be az adót és pártjuk ellenfeleivel is kiméletlenül bántak. Az urak Bonczhidára szállottak táborba, ide hívták Bánffy Dénest, hogy a nádorhoz küldjék.³⁰⁾ Bánffy a követséget el is vállalta és kiindult a nádorhoz. Utközben beszélt Kemény Jánossal, kinek elmondta követsége célját, megbízatását. Az erdélyi urak hívták Kemény Jánost is megbeszélésre, de Kemény nem ment el, mert nem bízott a Bánffy Dénes követsége sikerében. Bánffy szerinte semmi pozitív ígéretet nem vitt, csak azt, hogy megsegítés esetén nem lennének az erdélyiek hálatlanok, ami annyit tesz, — véli Kemény keserűen — hogy tán köszönetet mondanának és még ők szabnának föltételeket a királynak.³¹⁾ Bánffy a nádorral szeptember 12-én Tokajban találkozott, ki nagyon szívesen fogadta és azt ajánlotta, hogy küldjenek fel maguk közül egyet Bécsbe a hathatósabb segítség érdekében. Még a követség költségének megtérítését is vállalta a nádor. Egyező akaratból Teleki Mihály ment fel. Teleki biztatással jött meg a királytól, úgy hogy ezután nyíltan megkezdték a munkát Kemény János érdekében. Ez a biztatás Keményt is kielégítette és most már nagy buzgalommal látott hozzá a vállálathoz. Katonák után nézett. A nádor megengedte neki, hogy felső-magyarországból fogadhat katonaságot és azt szolgálatra beviheti Erdélybe.³²⁾ Katonái zömét a Rákóczi-féle sereg maradványa tette, körülbelül ezer ember. Ezzel a sereggel november 21-én indult meg Aranyos-Medgyesről.³³⁾ Utját mindenfelé dia-

²⁸⁾ T. M. lev. I. 419. 427. II.

²⁹⁾ T. M. lev. I. 533. I.

³⁰⁾ U. o. I. 555. I.

³¹⁾ Kemény levele Hadtört. Közlemények 1892. V. 427. I.

³²⁾ T. M. lev. I. 568.

³³⁾ Szilágyi: Vértanúk a m. tört. 17. I.

dal kísérte. A meglepett fejedelem Görgény várába menekült előle, testvére, Barcsay András Fogarasban vonta meg magát. A harmadik testvér, Gáspár a határszálon ellenállott, mire az elfogására küldött katonák megölték. Barcsay két tanácsosa, Bethlen János és Haller Gábor is fogságba estek s hamarosan kiállították Keménynek hűségükről a térítvényt. Kemény — okulva a Barcsayak esetén — szelidséggel törekedett ellenfeleit pártjára téríteni. Barcsayval is a békés érintkezést kereste. Ezért Bánffy-t küldötte hozzá, hogy eszközöljön ki kettejük között személtves találkozást, melyen az ellentéteket békésen eligazíthatnák.³⁴⁾ Ekkortáiban Bánffy birta Barcsay bizalmát is.³⁵⁾ Noha nyilvánosan Kemény ügyében fáradozott, az eshetőségeket számon tartva, nemcsak politikai szövetségesét, Telekit inti óvatosságra,^{34**)} hanem maga is mutat olyan szint, melyből a Barcsay-párt reményeket táplálhat a jövőre nézve. — Bánffy azzal a válasszal jött meg, hogy Barcsay hajlandó a találkozásra. Barcsay bizonyára nem lepődött meg kellemesen, mikor december 11-én a görgény-szentimrei találkozón ellenfele kíséretében ott látta Petki Istvánt, Ébeni Istvánt, Bánffy Dénest, Bethlen Gergelyt és Farkast, de főleg Haller Gábort és Bethlen Jánost, akik néhány napja még az ő tanácsosai voltak. Hosszas tanácskozás után végre abban állapodtak meg, hogy közösen országgyűlést hívniak össze Szászrégenbe és amelyikük az országnak jobban tetszik, az legyen a fejedelem. Az országgyűlés december 24-én össze is jött és 1661 január 1-én Kemény Jánost választotta fejedelemmé.

Barcsay néhány nap múlva, mint az a görgény-szentimrei találkozón tett fogadásból következett, lemondott igénvéről és átadta Keménynek az okiratot, melyben igéri, hogy sem maga, sem más által a fejedelemség után nem törekszik.³⁵⁾ Az országgyűlés hangulatán meglátszott, hogy tart a töröktől. Kemény János, aki a német ígéret ösztönzésére lépett fel nagyobb határozottsággal, jól tudta, hogy a törökkel is tárgyalnia kell. A hírek, mik eleinte a portáról jöttek, a legmegnyugtatóbbak voltak. Február 19-én olvasták Radnóthon a nagyvezírtől és Ali pasától küldött választ, hogy ha az új fejedelem megmarad a porta hűségében, jól lesz dolga, azonban a hűség-kimutatás szokott módjáról: az adó pontos beküldéséről el ne feledkezzék. A Konstantinápolyba küldött követek is, kiket a szultán február 12-én fogadott, elég jó hírt adtak: Beleegyezik fejedelemségébe a szultán, csak a két évi adó és sarc hátralékot fizesse be, fiát adja kezesnek, maga menjen a temesvári táborba a fejedelemség átvételére.³⁶⁾ Sőt a jóreménység akkora volt a fejedelmi udvarnál,

³⁴⁾ Bethlen János: Commentarii, liber III. 49. l.

^{34*)} Barcsaynak egy Bánffy Ágnes részére tett hagyatéki rendelkezésénél Bánffy tanuként szerepe'. Orsz. lt. Acta neoregistrata Fasc. 1054. nr. 2.

^{34**)} T. M. lev. I. 565. 1660. szept. 30.

³⁵⁾ Szilágyi: Vértanuk 28. l.

³⁶⁾ Szilágyi: Vértanuk 31. l.

hogy várták a kapucsi basát a karddal, bottal és zászlóval, a fejedelmi hatalom jelvényeivel. A tatárság is barátságát küldötte, még a Barcsaynak küldött, de elfogott levelek is azt hozták hírül, hogy Kemény a portán nagy kegyben áll.³⁷⁾ A török tehát nem sokat törődött azzal, hogy Barcsayt Kemény váltotta fel a fejedelmi trónon. Az volt a lényeges, hogy a kivetett adó pontosan befolylyék. A személyek iránti közömbösségre már rászoktatta a két szomszédos ország, Moldva és Oláhország, ahol a vajdák egymást váltották fel az uralmon. De fiát kezeseül adni sehogy sem tetszett Keménynek. Azt is tudta a Barcsay esetéből, mit jelent a temesvári táborba menni.³⁸⁾ Tudta azonban Kemény azt is, mi lesz a következménye annak, ha a török parancsának nem engedelmeskedik. Ezért nagy várakozással tekintett a bécsi udvarhoz küldött követség eredménye elé. Bánffy Dénes volt az egyik követ, a másik Kászonyi Márton jezsuita páter.³⁹⁾ Január 25-én Bethlen János és Ébeni István vitték a fejedelem fölszólítását, hogy vállalja el a bécsi követséget. Bánffy feleségére gondolt, de a haza kívánsága elől nem térhetett ki.⁴⁰⁾ Február 10-ike körül indult el a bécsi utra. 19-én Eperjesre érkezett;⁴¹⁾ itt postára szállott és március elején fel is jutott Bécsbe. Azok a hírek, miket Eperjesen hallott, nem voltak alkalmasak arra, hogy bizalmát növeljék. Bánffy éppugy nem vitt catheticus ajánlatot, mint az előző évben, amit akkor Kemény, ki még nem volt fejedelem, sehogy sem tudott helyeselni.

Bánffy tisztában volt a maga teendőjével: összeveszíteni két császárt egymással; tisztában volt azzal is, hogy erre nincs elegendő eszköze, nincs kezében elegendő ígéretre meghatalmazás; ezért érezte, hogy Bécsben nem fogják valami nagy bizalommal fogadni és csakugyan, midőn ily kétségek közepette Bécsbe érkezett, nem volt könnyű dolog elhíttetni magáról, hogy valódi követe Erdélynek, nem pedig kéme. Öt hét alatt három előterjesztést adott be: kettőt a császár-királynak, egyet a titkos tanácsnak; pontos szerkesztéssel, gondosan figyelve a stílus törvényeire, hanem a tanácsosok ki tudták mindig találni, hogy

³⁷⁾ Teleki M. lev. II. 33. l.

³⁸⁾ Barcsayt a török, mivel az adót nem bírta beszedni, egy ideig fogva tartotta.

³⁹⁾ Szilágyi: Vértanúk 29. lapjának jegyzetében Bethlen János Commentariusai II. 521. és a Tört. Tár 6., 93. értesítése alapján 1661-ben két követséget állapítja meg Bánffynak: egy előzetest — a januárít és az áprilisi követséget. Előadásában is két követségről beszél. Teleki Mihály levelezésének kiadott és Szilágyi által még nem ismert egyik adatából (II. 10. l.) kitűnik, hogy Bánffy január 14-én még nem indult el, sőt a felszólítást a követség elvállalására csak jan. 25-én kapta meg (II. 15.) Tehát Bethlen azon adata, hogy Bánffyt a januári gyűlésből küldték Bécsbe, téves. De idézett adatok alapján kitűnik, hogy Bánffynak 1661-ben nem két, hanem csak egy követsége volt Bécsben, de ez sem áprilisban, hanem februárban. V. ö. Erd. Orszgy. Eml. XII. 57. l.

⁴⁰⁾ T. M. lev. II. 15.

⁴¹⁾ T. M. lev. II. 29.

a kecses mondatok mögött nincs semmi valóság: „A szavak szépek — volt a válasz — de hol a valóság, hol van a meghatalmazás legalább a tárgyalásra, annál inkább a szövetség megkötésére“. Bánffy nem tehetett egyebet, mint várt és irta haza a leveleket. A bizalmatlanságot nagyban növelte Erdély iránt az a körülmény, hogy Bécsben úgy voltak értesülve, hogy Kemény a töröknek is tett ajánlatot. Bécsből gyakran járt hirtvivő a portára, aki Kemény diplomáciájának minden mozdulatát hiriül hozta Bécsbe.⁴²⁾ Ezekért a hírekért az udvar bizonyára hírekkel fizetett. Innen lehet megérteni részben, hogy a török egyelőre, míg Kemény határozottabb szándékot nem mutatott a bécsi szövetségre, a legnagyobb jóakaratot mutatott iránta. Ali pasa is, a nagyvezir is ujonnan megígérték neki, hogy fejedelemségét „elszerzik“.⁴³⁾ Bánffy, mikor Bécsben értesült arról, hogy Kemény a törökkel is tárgyal, nagyon rossz néven vette a hirt. Neki, ha eddig csak véleménye volt, ekkor már hitvé rögzött az a felfogás, hogy oda lesz Erdély, ha az ausztriai ház róla leveszi a kezét.⁴⁴⁾

Az a szolgálat, amiért az ausztriai ház védő kezét Erdélyért kinyújtani hajlandó volt, nem volt olcsó. Azt kívánta, hogy, ha Erdély igazán meg akarja mutatni a császár-királyhoz való hűségét és nemcsak azért akarja összeveszíteni a portával, hogy magamagának előnyöket szerezzen, tegye erről őt bizonyossá azáltal, hogy fogadja be Lipót őrségét Székelyhid, Kövár és Szamosujvár váraiba. Ez az őrség, ha Kemény megtámadná Lipótot, ne tartozzék engedelmeskedni neki, de egyébiránt az egész őrség esküdjék Keménynek is hűséget. Lipót egyben megígéri, hogy ha a zavar lecsendesedik, a várakból a katonaságot kivonja. Sok tárgyalás után sikerült Bánffynak Szamosujvárt kitörülni a kívánt várak közül. Ezen az alapon hajlandó volt a bécsi udvar további tárgyalásokba bocsátkozni a teljes segítség felől azon esetre, ha Bánffy megkapja urától a teljes meghatalmazást. A haditervet is elmondották Bécsben Bánffynak, ha a szövetség létrejön; e szerint három hadsereget állítanak a török ellen: a legerősebb Komáromnál fog állani, a másodikat Zrinyi Miklós vezeti, a harmadik pedig — a legkisebb, mintegy 18,000 főből álló — Szathmár alá megy. Ha már most a török megtámadná Erdélyt — mondták tovább Bánffynak — a Komáromnál levő sereg Budát veszi ostrom alá, Zrinyi a kanizsal

⁴²⁾ T. M. lev. II. 92. l.

⁴³⁾ Hadtörténelmi Közlemények 1892. V. 435. l.

⁴⁴⁾ Bánffy az időbeli felfogását kétes színben igyekszik feltüntetni az a tudósítás, mit először Mikola László közölt róla, (Historia Genealogico Transylvanica 1731—16. M. Nemz. Muz. Hung. h. 1745.) hogy a követség alatt gyémántos aranyérmét kapott volna kitüntetésül a császártól. Ezt az adatot megemlíti Szilágyi is a Vértanuk-ban, megtalálható Szolnok-Doboka megye Monographiájában II. 173. l. is. Hogy Bánffy a császártól rendjelet kapott, nem lehetetlen; mi azonban ezt a kitüntetést egészen mellékes epizódnak tartjuk és úgy véljük, hogy Bánffy érzelmeire nem folyt be irányító hatással.

szandzsáknak támad és így megosztják a törököt.⁴⁵⁾ Bánffy nagyvonalon meg volt elégedve az előadott tervvel; meg is lehetett teljes mértékben elégedve. Nem tudjuk, hogy mekkora számú volt ez a képzelt hadsereg, de hozzávetőleg adva is össze a számokat, elegendő lett volna nemcsak arra, hogy a töröknek Erdélybe nyomulását megakadályozza, hanem arra is, hogy felvegye a harcot a török teljes kiűzésére. Meg kell csak azt gondolnunk, hogy Zrinyi, aki ismerte a viszonyokat, 12 ezer főnyi nemzeti hadsereget elegendőnek tartott a béke állandó fenntartására.⁴⁶⁾ De Keményt, ha fellelkesítette is az ajánlat, egyelőre nem sietett Bánffynak megküldeni a szövetség megkötésére a felhatalmazást. Bánffy pedig várt egy ideig türelmesen, majd türelmetlenül. Bántotta, hogy tétlenül kell vesztegelnie Bécsben és a legjobb alkalmakat egyre-másra szalajtja el. Magánügyeit érdeklő hírei is kedvetlenítették. Még Eperjesről február 19-én kérte a dobokai főispánság helyett a kolozsvármegyeit, mivel atvja is főispánja volt a megyének egykor, de meg mert birtokai is nagyrészt Kolozsmegyében voltak; most azonban arról értesült, hogy a fejedelem már előbb másnak ígérte el ezt a főispánságot. Ugyancsak most tudta meg, hogy felesége fiugyermeket szült, de a gyermek meghalt. Második gyermekének halála lehangolta; felesége betegsége is aggasztotta, de legjobban bántotta az a hír, mely tudatta vele, hogy a török Keményt nem akarja megtérni a fejedelemségben.⁴⁷⁾

Erdélyben a közhangulat a Bánffy által kezdeti tárgyalásnak szövetséggé való kötése mellett volt. Bánffy követő társa Kászonyi, kit Bánffy tudósítással és sürgetéssel küldött haza, beszámolt Bécsben szerzett tapasztalatairól. Kászonyi szavainak hatása alatt a rendek április 29-én kiadták Bánffy számára a teljes felhatalmazást a további tárgyalásra és a szövetség megkötésére.⁴⁸⁾ Ebben az utasításban legfigyelemreméltóbb az, hogy hiányzik belőle, hogy az őrséget Székelyhid, Kővár és Illyébe befogadja-e Kemény.⁴⁹⁾ Pedig tudjuk, hogy a német kivánságok közt nem volt lényegtelen feltétel a várak őrzésének kérdése. Alighogy az instrukcióval felmentek Bécsbe, már híre járt, hogy a török betörni készül. Kemény erre Telekit május 2-ára udvarába rendelte és 7-én kiállítván számára a menedéklevelet,⁵⁰⁾ Kászonyival együtt sietve Bécsbe küldötte, hogy módosítsa a Bánffynak adott instrukciót és kérdezze meg, hogy ha olyan haderő érkezne, melynek Kemény nem bírna ellen-

⁴⁵⁾ Bánffy áprilisi levele T. M. lev. II. 55.

⁴⁶⁾ Zrinyi: A török afium ellen való orvosság. Újabb Nemz. Könyvtár, Kazinczy G. és Toldy F. 1853. 206. lap.

⁴⁷⁾ T. M. I. II. 72. l.

⁴⁸⁾ Tört. Tár. VI. köt. 91—95. II.

⁴⁹⁾ Kemény Önéletrajza. Szalay 529. és köv. II., továbbá: Szilágyi: Vértanuk 37. l.)

⁵⁰⁾ Hadtört. Közl. 1892. V. 435. l.

állani az ország határszéleibe megvonhatná-e magát hadával.⁵¹⁾ Ali is készen állt a támadásra, csak a csasz pasa visszaérkezését várta Bécsből, aki körülbelül Telekiékkel egyidőben volt ott. Keményt a veszély nem edzette, hanem lehangolta. Oka ennek — hitünk szerint — az, hogy Keményt nem tüzelte a fejedelemséghez való heves ragaszkodás, mint Rákóczi Györgyöt, vagy ellenfelét, Barcsay Ákost; ő legelőször is úgy jött, hogy a veszedelem elhárítása után hajlandó Rákóczi jogai előtt meghátrálni. És magatartása gyakran kelti előttünk azt a hitet, mintha a fejedelemséget nem tartaná a magáénak. Most is (május 12) arra kérte Bánffyvt és Kászonyt, szerezzenek számára biztos rezolúciót, megsegíti-e a császár vagy nem, — mert ha nem segíti, akkor ő visszalép, nem köt ki a vezérrel, nem dulatja föl Erdélyt; mert a vezér fenyegetődzik s nem akarja tűrni, hogy ő, a „tatár Chan Csirakia“ legyen Erdély fejedelme.⁵²⁾ Ez a levél szép vonását emeli ki Keménynek, azt, hogy hazája békéjét többre tartotta a maga fejedelemségénél.

Kemény Teleki fölmenetele előtt egy hozzá írt levelében azt jegyzi meg, hogy Bécsben a páter által hozott híreknél „gyengébben iriák az állapotokat“. A hírek igazsága volt. Miután Bánffyval a tárgyalást elvégezték és a szövetséget megkötötték, elcsendesedtek; és mikor a sürgetések mentek Erdélyből, egyszerűen nem hitték el, hogy a veszély nagy. Végre azonban mégsem térhettek ki a folytonos kérések elől és megindították a sereget Montecuccoli vezérlete alatt. Montecuccoli erdélyi szereplése eléggé ismeretes, nem szükséges róla szót vesztenünk, csak azt jegyezzük meg, hogy bármi volt is indítéka azontettének, hogy Kemény érdekében nem működött a kellő eréllyel, eljárása az udvar intencióinak teljes mértékben megfelelt. Teleki követségéből június elején érkezett vissza biztatásokkal. Ekkor már Kemény hadai fel voltak készülve. Ali is benn volt az országban; törekvése Barcsay megszabadítására irányult. Barcsay ugyanis május eleje óta fogva volt Görgény várában. Erre a fogságra Barcsay rászolgált. Miután hitlevelet állított ki, hogy a fejedelemség után nem törekszik, tervet változtatott. Hitét megszegve, újra felajánlotta magát a portának. A beszercei gyűlés ezért Keményre bízta a vele szemben való eljárást,⁵³⁾ aki őt testvérével együtt elfogatta. Kemény tartva attól, hogy Ali Barcsavt kiszabadítja, Görgényből Kővárba vitette, azonban utközből Barcsav gyilkosságnak esett áldozatul.⁵⁴⁾

Végre öt hónapi tartózkodás után Bánffy is visszafelé vette útját Bécsből. Nem a tökéletesen elvégzett munka békitő nyugalomával ugyan, de a körülményekhez mérten eléggé jó rezolúcióval. Utáiban találkozott Heisterrel is, akitől értesült,

⁵¹⁾ T. M. lev. II. 75. l.

⁵²⁾ Hadtört. Közl. 1892. V. 435—37. II.

⁵³⁾ Besztercei orsz. gyűl. XVII. art. Erd. Orszgy. Eml. XII. 505. l. 1661 ápr. 23—máj. 5.

⁵⁴⁾ 1661 júl. elején.

hogy neki még nincs semmire parancsa. Nagyszombathból levelet irt hát „Portia fejedelem“-nek, Rottalnak és Szelepcsényi érseknek, kivel Bécsben többször találkozott. Pozsonyban még egy instrukciót készített és Kászonytól elválva, meghagyta neki, hogy vigye fel Bécsbe.⁵⁵⁾ Végre július 16-án Kővárba érkezett. Innen írott levelében buzdítja Keményt, hogy csak tartson ki, a német meg fogja segíteni.⁵⁶⁾

Megérkezése után Bánffy nem sokáig örvendezhetett a viszontlátás örömeinek. Felesége ekkor már Kővárban volt, ide vitette őt a fejedelem a többi főrangú hölgyekkel együtt, hol biztonságba vélte őket helyezni, mert a török ekkor már bent pusztított az országban. Bánffy, mielőtt követségéről beszámolt, mindjárt indult Kővárba; a főrangú asszonyokról való gondoskodás lett feladata. Mivel Kővárban a tartózkodás veszedelmes volt, előbb Medgyesre, azután Szathmárra vitte a rábizottakat. A tatárság mindenütt nyomában volt, pusztítva, égetve. Bánffy július 26-án elfogott két tatárt, ezek azt mondták, hogy a Tiszáig van parancsolatuk üldözni a fejedelmet. Szathmáron sem sokáig volt bátorságos a tartózkodás; Huszt biztosabbnak látszott, oda vonult hát Bánffy. Augusztus 10. körül azonban itt is meglátogatta őket az ellenség. Ali pasa a temesvári és a jenei pasákat küldötte a vár alá. A pasák két törököt küldöttek be levelekkel Rhédey Ferenc és Zólyomi Miklós címére; a két török tárgyalásba is akart kezdeni; Bánffy minden teketória nélkül fejüket akarta vétetni, de Rhédey ebben megakadályozta; abban azonban nem tudta meggátolni, hogy a követekre váró török táborra rá ne lövessen.^{56*)} Erre az eszélytelen tetre a török azzal felelt, hogy a vidéket három napig kegyetlenül pusztította és égette; majd elvonult, hogy más fejedelmek adjon Erdélynek.

Ali szerdár Marosvásárhelyen állapodott meg. A fejedelemségre válaszként azonban nem volt könnyű. Először Petki Istvánt kínálta meg a fejedelemséggel, de ez nem fogadta el, majd a Bethleneket vették kombinációba, de sikertelenül; Ali erre ötletszerűen megszólította a szécsbudai papot és rövid párbeszéd után fejedelemnek ajánlotta. Végül, mikor ez az ötlet sem tett szert, Apafy Mihályt ajánlották, aki nem is volt jelen a gyűlésen. Miután a megjelentek Apafy fejedelemségében megegyeztek, Ali fejedelemmé tette, átadva neki a jelvényeket: miután értékre adta neki, hogy évi 40 ezer arany adót tartozik fizetni a portának s azorkivül hadisarcot, és miután még Marosszéket és Csikszéket földulta, elhagyta Erdélyt. Ugyanerre az időre⁵⁷⁾ esik, hogy Kemény is kivonul Erdélyből, csalódva a német seregben, amely nem tett egyebet, mint éppen csak hogy benn

⁵⁵⁾ Hadtört. Közl. 1892. V. 441—42. II.

⁵⁶⁾ U. o. 443. I.

^{56*)} T. M. lev. II. 155.

⁵⁷⁾ Okt. eleje.

tartózkodott az országban; de nem sokáig volt Magyarországban, újra arra gondolt, hogy Apafyt a fejedelemségből kiszorítsa. Ujra a német segítséghez folyamodott. Midőn Montecuccoli és Wallis ígéretét megszerezte a segítségre, nem sok tétova után 1662 január elején megindult terve véghezvitelére.

Apafy Segesvárba zárta magát előle, mely alá már ekkor megindult Kucsuk-Mehemed, a jenei pása is. Kemény Segesvár mellett ütközött meg Kucsukkal.^{58*)} Az ütközet a töröknek győzelmet, a Kemény-pártnak teljes vereséget hozott; Kemény maga is a csataterén maradt.⁵⁹⁾ Haláláért felelőssé szokták tenni a német vezérek nemtörődömségét, de hibáztatnunk kell magának Keménynek az utóbbi időkben mutatott lassuságát, erélytelenségét is. A legfőbb hibát, a lassuságot senki sem látta oly élénken, mint Bánffy. Ő már egyszer tapasztalta, mily káros a késedelmeskedés, különösen a hírszolgalat terén, amikor mint bécsi követ hat hetenki kapott választ két—három levelére.

Bánffyt nagyon elesüggesztette a hír, mely tudatta vele, hogy sógorát, Apafyt a török fejedelemmé tette. — „Vegyünk jó éjszakát s feküdjünk le“ írja Teleki Mihálynak.⁵⁹⁾ Teleki nem volt ennyire reménye vesztett; ő még 1662 január 19-én is remélte — négy nappal a szerencsétlen segesvári ütközet előtt — hogy Apafyról lerántják a bársony mentét.⁶⁰⁾ Bánffy október elejéig őrizte Husztot, majd mikor a fejedelem a szélek felé tartott, nem volt szükség Huszt védésére. Bánffy ez időtájt — minden cél nélkül — befelé ment az országba meg nézni, mekkora pusztítást vitt végbe birtokain a török. Október végén Sebesvárbán tartózkodott. December elején Csekének vette útját, ahova felesége betegsége szölitotta. A szerencsétlen segesvári ütközet után Kemény nártja fő nélkül maradt egy kis ideig. Bánffy ekkor Bethlen várba ment és innen folytatta működését Apafy ellen. Hamarosan megegyeztek a vezető személyében is. Kemény Simont, Kemény János fiát szemelték ki vezetőjükké. Kemény Simon határozatlan, tétovázó ember volt, nem volt alkalmas egy foszladozó párt összetartására. De azt sem mondhatjuk, hogy valami nagy kedvet mutatott arra, hogy Erdély fejedelme legyen. Inkább atyja neve, a neve alatt folyó tanácskozások tették meg pártvezérré. Bánffy mindjárt februárban elégedetlenkedik lassusága miatt. Korholja, hogy míg Apafy, mihelyt megválasztották, azonnal fölküldött Bécsbe és azóta sem mulasztotta el fenntartani az összeköttetést az udvarral, addig az ő részéről még február 16-án sem volt senki fölküldve. Ez a tanácstalanság okozta, hogy Apafy pártja mind jobban-jobban erőre kapott. Kivált mióta Haller Gábor és

^{58*)} Segesvár és Nagyszöllös között, amiért nagyszöllösi csatának is nevezik a harcot, hol Kemény elesett.

⁵⁹⁾ 1662. jan. 23.

⁶⁰⁾ T. M. I. II. 202.

⁶¹⁾ T. M. I. II. 238.

Bethlen János is otthagyták a Kemény-pártot és hozzája állottak.

Apafy febrár 16-án küldötte köveit: Mikó Miklóst és Petri Istvánt Bánffyhoz és társaihoz Bethlen várába azzal a felszólítással, hogy térjenek az ő hűségére. Bánffy és a Bethlenben tartózkodó Kemény-párt még nem volt hajlandó a kívánságot teljesíteni;⁶¹⁾ még vártak és bíztak a német segítségben. Éppen ekkor bocsátották Bethlen Farkast a nádorhoz és Montecuccolihoz. Bethlen Farkas útjában betért Aranyos-Medgvesre Kemény Simonhoz is, aki a nádor megkeresését nem óhajtotta. Bethlennel egyidőben indította meg végre Kemény Simon is Bécsbe köveit: Macskási Boldizsárt és Sámsondit.⁶²⁾

Bánffy nem érezte magát biztonságban Bethlenben, ezért váltig kérte Kemény Simont, hogy küldjön be érte kocsikat, lovakat, vagy ha magát nem, legalább feleségét vigye ki Kővárba. A hang, melven ezt Kemény Simontól kéri, nem a kérelem hangja: . . . ha csak az orromig néznék, Apafy uramnál akárki sem találná azt fel, az kit én, fakad ki ingerülten. De ennek az ingerült hangnak megvan a jogosultsága. Az ellenség nem messze. sőt hírlik, hogy közeledőben van s éppen Bethlen várát akarja megfenyíteni: Fogaras megfenyítés alatt. Előtte a csíkiek példája, a várban nem bízik, Kemény Simonhoz sincs egyénileg nagy bizalma, hűségeskü még nem köt hozzá; Apafy ígérettel biztatja, a rokonság is inkább készíti, mint idegeníti Apafytól. Hogy mindamellett még sem állott át, azt mutatja, hogy a török pártot szolgálni nem volt hajlandó, még rá nézve előnyös föltételek mellett sem. Ezt figyelembe véve, tehát nevezhetjük ez időbeli magatartását hazafiasnak. E század egyik legnagyobb magyarjának, Zrinyi Miklósnak erényei között szoktuk emlegetni a török határtalan gyűlöletét. Ami Zrinyiben erény, ugyanaz Bánffyban sem mondható fogvatkozásnak.

Bánffy, hogy pártja számára Kolozsvárt biztosítsa, érintkezésbe és levelezésbe lépett a kolozsvári német parancsnokkal, Rateni Pogert-tel,⁶³⁾ majd március 1-én Thorma István, Thorma János és Bethlen Gergely társaságában átrándultak hozzá és három napi ottidőzés után sikerrel tértek vissza Bethlenbe.⁶⁴⁾ Mindamellett azonban német kard nem mozdult hüvelyéből Kemény Simon érdekében, pedig Apafy katonái ugyancsak serényen forgalódtak a Kemény-párti várak körül. Március 13-ra virradva Barcsay Mihály, Rác István és Szörcey⁶⁵⁾ vezetése alatt Bethlen körül lovagoltak, lovakat vittek el, a szénát fölgyújtották.⁶⁶⁾ A Bánffyért küldött sereg nem juthatott Bethlen alá és így Bánffy a várba szorult.

⁶¹⁾ Válaszuk: Török M.-kori Okm. IV. 26—27. ll.

⁶²⁾ Nem Bánffy volt ekkor Bécsben, mint Szilágyi írja az Erd. Orszgy. Eml. XIII. 12. l., hanem Macskási.

⁶³⁾ Erd. Orszgy. Eml. 93. l. Neve Redáni alakban is előfordul.

⁶⁴⁾ T. M. lev. II. 263—265. ll.

⁶⁵⁾ Ébeni Zörteinek írja. T. M. lev. II. 273. l.

⁶⁶⁾ T. M. lev. II. 269. l.

Apafy pártja úgy hitte, hogy nem Kemény Simon az, akitől Apafy trónját féltetni kell, hanem Bánffy Dénes. Napról-napra mentek hozzá a levelek, hogy álljon el szándékától. „ne veszítse a hazát“;⁶⁷⁾ természetes tehát, hogy Bánffyt buzgón törekedtek kézrekeríteni. Ez időben két szó alkalmas Kemény Simon pártja hangulatának kifejezésére: a remény és türelmetlenség. Kemény Simon közvetlen környezete, kik távolabb voltak az ellenségtől, reménykedve várta Bécsből a segítséget, míg a Szamosújvárba és Bethlenbe szorultak kétségbeesetten sürgették azt. Kemény Simon úgy vélekedett, hogy nem oly veszedelmes a helyzet, mint ahogy azt Bánffy lefestette; ezért nem volt szűkmarku a biztatásban, hogy várjanak még egy-két hétig, akkor jön elegendő számú német katona. — mert Szentgyörgyi püspök, a király követe is úgy ígérte, aki akkoriban ért Medgyesre és rezolúciókat terjesztett elő, leveleket olvasott fel, kitartásra buzdított, sőt az ottlevőkkel Kemény Simont egyelőre generálissá is választtatta. Pedig Bethlenvár és azzal együtt Bánffyék helyzete nem volt nyugalmas. Nem vették figyelembe Apafy pártján Pekri István és Mikó Miklós követségére adott ama válaszukat,⁶⁸⁾ hogy azért nem térhetnek Apafy pártjára, mert a német őrség szoros felügyelet alatt tartja őket, úgy hogy nem mehetnek ki a várból, hanem ellenük küldték Apafyék a kurtányságot: mintegy hétszáz főnyit⁶⁹⁾ éppen akkor, amikor Kemény Simon azon elmélkedett, hogy nem oly veszedelmesek az állapotok, mint Bánffyék Bethlenben megijedtek, amikor szép nyugodtan Aranyos-Medgyesén Kemény Simont generálisnak választották, amikor Görgényszentimrén (március 25) ki volt mondva rájuk a nota és amikor a nota értelmében Apafyék foglalgatták is az elpártoltak vagyonát és adták párthiveiknek. Április 29-én már végsőig volt feszítve a hur. Bánffy megírta Telekinek: értesítse Keményt, hogy ha feleségestől ki nem viteti Bethlenből, meghódol Apafynak.⁷⁰⁾ Bethlen elég erős vár volt, mint Evlia Cselebi kissé merész nagyvitással írja,⁷¹⁾ nem sok veszedelmet okozhatott neki 700 kurtány, de jöhetett a török is és ha erővel nem, kiéhezéssel elfoglalhatta. Bánffy végre a Kemény által küldött kato-

⁶⁷⁾ T. M. lev. II. 264. l.

⁶⁸⁾ Török magyarkori államokmánytár IV. 26.

⁶⁹⁾ T. M. lev. II. 273. l.

⁷⁰⁾ T. M. lev. II. 286.

⁷¹⁾ Azt írja Bethlenről, hogy az Apafy öröklött birtoka s a vár lakossága igen örült, mikor a vár tulajdonosa Erdély fejedelmévé lett s éjjelnappal ezer ágyuval lövöldöztek s megnyitották a kapukat a török sereg előtt. A vár átadásának éjjelén nagy kivilágítást rendeztek a várbeliek: ezer lámpát, naftát, kátrányt és másféle világító eszközöket gyújtottak meg. Ágyúlövöldözés közt vigadoztak. Evliának ez értesülései nem egyeznek a valósággal; Evlia Cselebi magyarországi utazásai 1660—64. 113—14. l'. — Bethlen várról elég tudnunk annyit, hogy 1338 körül kezdték építeni; viz vette körül, négy bástyaia volt; II. Rákóczi Ferenc idejében még fennállott. I. Osztrák-Magyar Monarchia . . . Magyarország VII. k. 230. lapon.

naság fedezete alatt elhagyta Bethlen várát. Ekkor már Kemény Simon reménye is fogyandóban volt: Teleki Mihályt küldte fel a biztos helyzet megtudakozása végett (májusban). Egy hónap múlva vissza is jött Teleki a válasszal, hogy az udvar Apafyval, illetőleg a törökkel békességre lép és a Kemény párttól nem feledkezik meg. Ettől kezdve a Kemény-párt élete származásos vergődés, remény és aggodalom aszerint, amint a hír azt hozta, hogy a békébe fölveszik, vagy elhallgatiák őket. Egyelőre csak fegyverszünetet kötöttek, de látszott, hogy az a párt, mely a harcot a fegyverszünet után folytatná, nem áll lábra többé. Olván segítséggel, mint a német katonaság, nem is volt az remélhető.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III. Apafy szolgálatában.

Megkezdődött a tanácskozás, melynek dönteni kellett a pártviszály fölött. A Kemény-párt tisztán látta helyzetét, tudta, hogy meg kell hódolnia Apafy előtt, de ez nem ment könnyen. Ott volt a március 25-én Görgény-Szentimrén kimondott nota.¹⁾ Ezt kellett megszüntetni. De addig is, míg ezt töröltethették, érintkezésbe kellett lépni Apafyékkel. Sok járás-kelés után Bánffy is elkészítette utasítását Apafyhoz küldendő követe számára.²⁾ Ez a megbízás nem csupán az ő személyes érdekét, hanem a Kemény-pártét is védelmezi.

A követet, Védány Ferencet azonban nem fogadták úgy, amint Bánffy remélte; hosszas várakozás után tudta meg Bánffy, hogy követét börtönbe vetették.

Ugyanekkor mind a fejedelemasszonynak, mind a fejedelemnek írt levelet. Bornemisza Annának szóló levelében védi magát a fejedelemasszonynak feleségéhez írt azon panasza ellen, hogy: „ha írásában s szavában tölt indulatával cselekedete egyezett volna és uram ő Nagysága mellé állott volna, az ő dolgai is most Erdélyben másképpen folynának“.³⁾ Kemény Jánoshoz adott hite felszabadulása óta — ez lényege védelmének — szabad vele Apafy, ő Apafytól soha nem idegenkedett; ami pedig a fejedelmi pár személyét illeti, mindig csak javukat akarta. Hogy Bethlent föl nem adhatta, annak oka az volt, hogy a vár feladása nem állt hatalmában, csak úgy, ha legyőzve kényszerítették volna a hódolásra. Neki különben azt is tekintetbe kellett venni, hogy birtokainak nagyobb része Magyarországon van s ha Bethlent föladta volna, nem mehetett volna ki Magyarországra.⁴⁾ A fejedelemhez írott levél szintén mentegetődzéssel van tele.

E kétfőn kívül több levele is van Bánffynak a fejedelmi párhoz; december 17-én újabb posta kereste fel a rendeket és

¹⁾ A notázottak névsora meg van Szilágyi: „Bánffy Dénes kora és megöletése“ c. értekezésének 6. lapján. Ugyanez értekezés Akad. Értesítő 1859-ben is megvan. E nota eltörléséről szól már az 1663 febr. 22—márc. 3. szászkézdi országgyűlés XII. cikke is, (Erd. Orszgy. Eml. XIII. 223. 1.) teljesen azonban csak az 1664 nov. 1—19. segesvári gyűlés örölte el. (Erd. Orszgy. Eml. XIII. 370. 1.)

²⁾ Instructió Generosi Dionisii Bánffy, Erd. Múzeum levéltára. Gr. Kemény József gyűjteménye. Szathmár, 1662. okt. 6.

³⁾ Hasonló tartalmu levele Bornemisza Annának 1662. aug. végéről Bornemisza Kata aug. 24. levelével együtt meg van az Erd. Muz. lt.-ban gr. Kemény József gyűjt.-ben.

⁴⁾ Erd. Muz. lt. gr. Kemény József gyűjt. 1662. okt. 6.

a fejedelmet ugyanazzal a kéréssel, mint Bánffy levelében volt, megtoldva még eggyel: hogy a fejedelem szüntesse meg a görögényszentimrei nota érvényét. A levelek Aranyos-Medgyesről vannak keltezve; küldöik „mostan római császár ő Felsége birodalmában és praesidiumával muniáltatott Erdélyi néhány erősségekben levő hazafiai”.⁵⁾ A leveleken levő pecsét nyomban elárulja, hogy a levelek létrejöttében Bánffynak volt legtöbb szerepe. De nemcsak a fejedelemnek irnak a veszedelembé esett Kemény-pártiak, hanem megkeresnek minden befolyásos ismerőst, akiről csak gondolják, hogy segítségükre lehet. Bánffy is fölkeresi pártfogásért Gillányi Gergelyt,⁶⁾ aki a fejedelem nővérét, Annát birta nőül s e révén nagy befolyása volt. Béli Pált is arra kéri, hogy mivel hozzá eddig minden alkalommal kimutatta jóakarátát, ne vonja azt tőle meg mostan sem, hanem gyámolítsa ügyeit.⁷⁾ Nagyon szűkösen vázoltuk azt a fáradságos munkát, éjjel-nappal kiállott sok izgalmat, amin Bánffy és társai e napokban keresztül mentek. Mert az izgalomból kiutott nekik bőven; régóta szolgált politikai hitvallás melől kényszerültek elállani. Az újhoz nem sok kedvük volt. A dolgnak kivitele is nagy akadályokba ütközött: legalább ugy akartak Lipót mellől elállani, hogy becsületüket gáncs ne érje, ezért egyszerre nem lehetett minden érintkezést megszakítani Lipót megbizottaival. Viszont Apafy pártján attól kellett félniök, hogy levelezésük kézrekerülve, minden pillanatban megvádolhatják őket hűtlenséggel; de a legnagyobb veszedelem a török részéről fenyegette őket, mert sohasem lehettek biztosak afelől, hogy kiadásukat mikor parancsolja meg Ali szerdár. Ezek a gondok, de főként az utóbbi, leginkább Bánffynak okozhattak aggodalmat, mire a töröknek már ekkor is volt panasza.⁸⁾ Ezért nem nyeri meg tetszésünket egészen Szilágyinak az a rajza, mit Bánffy akkori magatartásáról Bethlen János után adott.⁹⁾ Sokkal követelőbbnek, büszkébbnek és vakmerőbbnek van itt bemutatva Bánffy, mint valójában volt. Apafyhoz írott leveléből látjuk, hogy hangja a Kemény Jánostól nyerő javainak visszakövetelésében nem oly kategorikus, mint amilvennek azt Szilágyi vélte. Hogy Bánffy az első érintkezéskor már fenyegette volna azokat, kik párthiveihez írott leveleit elfogták, olyan állítás felőle, amit nehéz elhinnünk; nem tartjuk Bánffyt annyira rövidlátónak, hogy első megjelenését az Apafy-párton fenyegetéssel tette volna emlékeztetéssé; de ezenkívül viselkedésére saját nyilatkozata is előttünk van: „Én, Uram, még egy ház jobbagyomat sem vettem kezemhez, mert hirtelenkedni látom, nem jó”. Ugyanebben a levélben még ezt írja: „itt, Uram, én igen jóvevény ember vagyok és bizony higgva Kegyelmed, hogy

⁵⁾ Erd. Nemz. Muz. lt. gr. Kemény József gyűjt. 1662. okt. 6.

⁶⁾ 166 . . . Datum nélkül. Erd. Muz. lt. gr. Kemény József gyűjt.

⁷⁾ 1663. jan. 18. Medgyes. Erd. Muz. lt. Mike Sándor gyűjt.

⁸⁾ T. Mkori Áll. okm. tár. IV. 47. l.

⁹⁾ Szilágyi: Vértanúk. 181 l.

eddig hivatlan be sem léptem az ő nagysága aijtáján".¹⁰⁾ Az, aki ennvire óvatos és ennyire ismeri a viszonyokat, lehetetlen, hogy fenyegetéssel kezdte meg útját azon a párton, ahol boldogulni akart. Az tagadhatatlan, hogy az Apaíu udvarában talált állapotokkal nem volt megelégedve, fájt neki olyanok elsőbbsége, akiknél magát sokkal többre tartotta; de ha felszólalt is, felszólalása csak ellenségei szemében tűnhetett fel erőszakosságnak. Bethlen Jánost is az ellenséges érzület vezette, mikor ama Szilágyi által felhasznált megjegyzést tette Bánffy ezidőbeli viselkedésére, hogy „bár sem kora, sem érdemei nem helyezik mások fölé, magánál nagyobbbat, vagy csak hozzá hasonlót is Erdélyben nem akar tűrni". Bethlen János e megjegyzése vonatkozhatik Bánffy későbbi modorára, de ekkori viselkedésének jellemzésére nem fogadható el igaznak.

Bánffynak e pártváltztatás után hamarosan akadt tennivalója. Apaíu reá és Telekire bizta a némettel folytatandó egyezséget. Bánffy 1663 március 17-én Medgyesről¹¹⁾ értesíti a fejedelmet, hogy Kászonyi Márton harmadnappal előbb Szathmárra érkezett és utatitása van, hogy érintkezésbe lépjen Apaíuval. Kászonyi azért jött, hogy ország és a fejedelem személyére vonatkozó dolgokról titkosan tárgyaljon. Bánffy természetesen szükségesnek tartotta a tárgyalást, de mivel a török miatt ez nagyon veszedelmes volt, ezért teljesen megbízható embert kért a közvetítésre. Szerinte az ügy oly titkos volt, hogy Bécsben is csak négyen-öten tudták; a magyarországiak közül csak Cobb tudta; az erdélyiek közül is kevesen voltak beavatottak.

Apaíu nem akarta a német részről jövő alkalmat elszalasztani, azért megbizta Telekit, hogy Bánffyval egyetértve tudakozzák meg, mit akar Kászonyi és értesítsék róla.¹²⁾ Kászonyi páter nagyon biztató híreket hozott: hogy a békesség a két császár között meglesz, hogy Magyarországra Strozzi tábornok van rendelve, hogy a félreértéseket megszüntesse és Kassa lesz a székhelye. A Strozzi felől kapott hír Bánffyt is megijesztette. Talán azért küldik Strozit, hogy ő legyen a kassai kapitány és ezáltal apránként csusszanak be Erdélybe is a németek, mint Magyarországba? Mert jól értsük meg Bánffy fel fogását! Az ő németessége nem azt jelentette, hogy minél több német katona gyűljön Erdélybe és ott katonai diktatúrát gyakoroljon a császár; nem akart ő többet, csak annyit, amennyi a török ellensúlyozására elegendő. Semmiesetre sem óhajtotta azt, ami később mégis elkerülhetetlen lett, hogy császári tábornokok jelentek meg kinzó eszközökkel és így kormányozták az országot. Politikai hitvallása ennyit nem követelt már ez időben, noha volt idő, mikor futárt küldött Bécsbe, hogy a katoná-

¹⁰⁾ T. M. lev. II. 509 l.

¹¹⁾ Erd. Muz. lt. gr. Kemény József gyűjt.

¹²⁾ T. M. lev. II. 479 és 485 ll.

kat a császár-király az erdélyi várakból ki ne vigve, sőt szaporítsa. De most már voltak tapasztalatai, mik a német katonaság állandó segítségét nem tették kívánatossá; még eléggé emlékezetében volt Ébeni István szamosujvári kapitány esete, akit a vár német őrségének kapitánya fogságra vetett, mert egy engedetlen alattvalóját a maga hatalma körén belül, de a kapitány tetszése ellenére megfenyítette.¹³⁾

Ez volt első szolgálata Bánffynak Telekivel együtt Apafy számára, mely rájuk nézve volt a legelőnyösebb. Szolgálatot tehettek új uruknak, egyben Bécs szemében is úgy mutatkoztak, mint a német politika változatlan hivei, Lónyai Anna híresztelésével szemben, aki nem késett hírül adni róluk, hogy Kemény Simon pártját elhagyták és törökösökké lettek.

Az 1663. esztendő egy része a fejedelmi udvarban nagy várakozásban ment el: indít-e a török háborút, vagy nem? Mikor pedig megtudták, hogy a háború elkerülhetetlen, Erdély diplomatái serényen dolgoztak, hogy Erdély nélkül menjen végbe. De a fővezér megízente, hogy Apafy ne késsék, hanem csatlakozzék a váradi pasa seregéhez. Apafy kénytelen-kelletlen szeptemberben kiindult és Érsekujvárnál érte el a fővezért, aki kegyelmesen fogadta.¹⁴⁾ Majd szintoly kegyesen, amint fogadta, azzal bocsátotta vissza, hogy a jövő esztendőre csak gyűjtsön nagy hadat, hogy a megkezdett tervet egészen végrehajtsák. Apafynak azonban sehogysém volt kedvére a biztatás s egyelőre örült, hogy hékével szabadulhatott a terhes feladattól.

Mindezeidig Bánffy éritkezését levél által bonyolította le a fejedelmi udvarral. Még márciusban bent járt az udvarban Bornemisza Zsuzsánna, Szentpáli Jánosné, akit Bánffy és Teleki érdekeik támogatására és a bocsánat kieszközléseért küldöttek be. Bánffynak személyesen nem volt akkor még bátorsága bemenni, mert tartott a töröktől; de miután májusban értesült, hogy Ali pasa megengedte bemenését, nem késett sokat. Feleségét egy kissé hátrább hagyva, lovon ment Bethlenig, ahova a fejedelem a maga embereit küldötte elébe. Az udvarban nyert tapasztalatai nem okoztak kedvet neki. A fejedelmi pár Vécset rendelte számára szállásul, noha ő Görgényt és Radnóthot szeretett volna.¹⁵⁾ A birtokhoz tartozó jobbág্যokat sem kapta meg, mert azok másnak voltak már elajándékozva. Kényelmetlenül érezte magát a vécsei szálláson azért is, mert a birtok előbbi tulajdonosa kérő levelet írt hozzá, hogy ne foglalja el Vécset előle, ami neki már százados birtoka, hanem kérje csak szorgalmasan

¹³⁾ T. M. lev. 419 és 429 l.

¹⁴⁾ T. M. lev. II. 635 l.

¹⁵⁾ A fejedelemmő levele a nagyszebeni br. Brukenthal-Muzeumban, melyben kéri férjét, hogy Bánffy kérésére ne hajoljon Dr. Szádeczky Béla: I. Apafy M. fejed. udvartartásából. Erd. Múz. Egyesület Emlékkönyve 1913. 64 l.

Görgényt.¹⁶⁾ De mivel nem kapott mást, azzal kellett megelégednie, amit kapott.

Az udvarnál ekkor legnagyobb súlyú tanácsosok voltak Gilyányi Gergely, Naláczi István udvarmester és Udvarhelyi György praefectus. Ezek nagyobbára törökös irányú politikusok voltak és nem szívesen fogadták Bánffy. Bánffy megpróbálta ellenük szavát felemelni, de sem a fejedelem, sem a fejedelemnő nem vették jó néven felszólalását, sőt kéz alatt figyelmeztették, hogy hagyjon fel az ellenkezéssel. Ez állapot bár bénította tevékenységét, de azért nem hevert sohasem. Főgondját birtokainak visszaszerzésére fordította. E mellett szolgálta fegyvertársainak érdekeit is. Így egyik levelében arra kéri a fejedelmet, hogy Kemény Simonnak Gerend és Bükkös nevű birtokait adja meg;¹⁷⁾ amit a fejedelem meg is adott. Teleki érdekében is sokat forgott Apafynál. Teleki ekkor kővári kapitány volt; a magyar őrség volt a keze alatt. Teleki eddig Lónyai Anna, Kemény János özvegye számára őrizte a várat. A várőrség fenntartása sok és nagy nehézségeket okozott Lónyai Annának, a jövőre pedig nem sok reménnyel táplálhatta az özvegy fejedelemnét; ezért azon gondolkodott, hogy beszünteti az őrség fizetését. Mikor erről Teleki értesült, Apafyhoz fordult, aki szívesen fogadta a tervet, hogy ő fizesse az őrséget és az őrség az ő hiúságára esküdjék meg. Ezt a németek sem ellenezték azon esetre, ha Lónyai Anna beszüntetné az őrségről való gondoskodást. Ebben az ügyben a közvetítő szerep jobb részét Bánffy végezte.

Éppen ilyen buzgalommal működött Teleki magánérdekei előmozdításában. Egy kis összekoccanás is történt ez időtájt Bánffy és Teleki között. Erre a Pasznos nevű birtok szolgáltatott okot. Ezt a birtokot mindketten szerették volna megszerezni. Először úgy állapodtak meg, hogy Teleki lemond igényéről, ha megfelelő kielégítést szerez neki helyébe Bánffy. Közben Bánffy arról értesült, hogy Teleki nem állt el Paszmos megszerzésére irányuló törekvéséről, sőt a birtok árát is készült letenni a tulajdonosnak, Apafy Isvánénak. Erre Bánffy irt Teleki-nek, kérve, mondjon le igényéről, okul hozván föl, hogy az úgy sem lenne elegendő Teleki szükségére, továbbá régi időtől fogva az ő örményesi birtokához tartozott. Teleki a fejedelemnőhöz irt egyik levelében be is jelenti, hogy Paszmosról kész lemondani, kifejezve egyuttal azt a reményét is, hogy alkalmasabb kárpótlást nyer lemondásáért.¹⁸⁾ Mikor aztán arról értesült Bánffytól, hogy a birtokért már 1000 forintot lefizetett, (ez volt az ára) szerencsét kívánt a birtokláshoz, de nem tudta eltitkolni megüjtődését, hogy így hamar ment a dolog, mert ő úgy hitette el magával, hogy Bánffy a birtokhoz nem nyúl addig, míg neki

¹⁶⁾ Erd. Muz. lt. gr. Kemény József gy. Huszt. 1663. június.

¹⁷⁾ Erd. Muz. gr. Kemény József gy. Ebesfalva 1663. október 12.

¹⁸⁾ T. M. lev. II. 515 l.

megfelelő kárpótlást nem szerez. A levélre Bánffy ingerülten válaszolt: „Kegyelmed pennája hamar fog és néha talán végét sem gondolja írásának . . . megvallom, Uram, Paszmosnak annyi jóvedelmét bizony sokáig nem veszem, az mennyiért Kegyelmed írását felvöttem volna . . . úgy látom, Uram, az mit másoktul szenved, én rajtam akarja kitölteni, nem tagadom, nehéz ne volna“.¹⁹⁾ Ezt az ügyet Teleki csendesítette el egy levelével, melyben biztosítja Bánffyt, hogy szánszándékkal sohasem akart s ezután sem akar neki véteni, de azért még sokáig érezte, hogy sógora méltatlanul járt el vele szemben. Végleg csak akkor állt helyre a teljes békesség, mikor Bánffy tudósíthatta arról, hogy tartozó kötelessége és sokszori ígérete szerint orcapírulással addig „importunuskodott“ a fejedelemmel, míg az végre Szentpétert Telekinek adományozta.

De közben nem feledkezett meg német összeköttetéseiről sem. Ebben az időben sok boszuságot okozott neki, hogy Kászonyi valótlán híreket küldött neki és ő a hírek valótlanságát nem tudva, ezekkel táplálta a fejedelmet: mikor aztán nyomára jutott a pater hazudozásainak, nem burkolta haragját finom szavak közé, hanem megízente neki, hogy vagy irón igazságot, vagy ne írjon semmit; mert az mégsem helyénvaló, hogy ő, aki mintegy „residence, factor“ a német érdekeknek Erdélyben, nem kap őszinte értesítéseket, azonkívül becsületének sérelmével van, hogy az ország legelőkelőbb tanácsosait és a fejedelmet valótlanságokkal vezeti félre.²⁰⁾ Ez az önvallomás világosan jelöli azt a politikai irányt, amit Bánffy ez időben követett.

Bánffy úgy tapasztalta, hogy nem csak ő nincs megelégedve a birtokok eladományozásával, hanem az ország se és örömmel ujságolta Telekinek az országnak ezt az elégedetlenségét, kifejezve azon óhajtását, hogy báresak hamarosan lenne országgyűlés, ahol sok adományt vennének vissza a jogtalan tulajdonosoktól.²¹⁾ Ez az országgyűlés nem is késett sokáig: szeptemberben egybegyűlt Marosvásárhelyen. A fejedelem nem volt jelen a gyűlésen, mert ekkor volt a fővezér parancsából az érseksujvári táboron. Az országgyűlésen csakugyan mutatkozott elégedetlenség, habár nem egészen olyan irányu is, mint Bánffy jósolta. A rendek nem voltak megelégedve azzal, hogy a teher nem csökkent az országon, a hódoltatás pedig nem szűnt; de volt szavuk az ajándékozás ellen is; rendszabályt kívántak hozni, hogy máskor senkinek ne adhasson oly könnyven donatíókat a fejedelem; ezért léptették életbe a forum productionale-t, de mivel e határozat a fejedelmi jogkört sértette és tudták, hogy a fejedelemmel ezt nem veszi szívesen a rendektől, Bánffyt bízták meg, hogy tudassa a fejedelemmel a határozatot. Ugyanekkor a fejedelemmel Fogaras várát kérte az országtól magának.

¹⁹⁾ T. M. lev. II. 528. l.

²⁰⁾ T. M. lev. II. 596. l.

²¹⁾ U. o. 520.

Ebbeli kívánságának eredményéről is Bánffy tudósította a fejedelemlőt; megadta az ország Fogarast, csak a liber baronatus kiváltságát nem adta hozzá a birtokhoz. Mivel sejteni lehetett, hogy a fejedelemlő a liber baronatus megvonása miatt is fölemeli szavát, Bánffy jóelőre figyelmeztette, hogy ne idegenítse el magától a rendeket, hanem fogadja el panasz nélkül, amit adtak.²²⁾ Ugyanez az országgyűlés Gyalut inscribálta Bánffynak, de azzal a határozott kikötéssel, hogyha Örményest Haller Gábortól sikerülne is megszereznie, szálljon az vissza minden ellenérték fizetése nélkül Bánffytól a fiscusra.²³⁾

Az 1664. év az erdélyi politika vezetőinek figyelmét az előző évben félbenhagyott háboru készülődéseire fordította. A háboru kimondott oka Erdély volt, ezért az erdélyiek is érdekelve voltak benne. De érdekelve volt Apafy a nagyvezirnek a mult évi azon kijelentésénél fogva is, hogy a következő évben szüksége lesz segítségére a vállalatban. A nagyvezir Magyarország-gal kecsegtette a fejedelmet, de a fejedelem nem örült a kecssegtetésnek, elég volt neki Erdély adóját is fizetni.

A fővezér parancsára Apafy júniusban kénytelen-kelletlen táborba szállt. Egy váratlan esemény azonban mégis lehetővé tette, hogy a vállalatból kimaradjon: Német és magyar katonákból összeverődött csapat rontott be Erdélybe és egész Marosvásárhelyig pusztította az utjába eső vidéket.

A Magyarországon megindult török háboru a vasvári békében hamarosan befejezést nyert. Az 1664 szeptemberben aláírt vasvári béke a szentgotthárdi csata következménye volt, ahol a keresztyén fegyverek elhatározó győzelmet arattak. Ellenére azonban e győzelemnek a béke, miben a két szerződő fél megegyezett, nem aknáztta ki kellően a győzelmet a keresztyén-ség számára és amellet arcul csapta a magyar érdekeket is. Erdélyt is közvetlenül érdekelte ez a békekötés, mert pontjai közt voltak Erdélyt érdeklők is. Főntebb megemlékeztünk arról, hogy a háboru okául Erdélyt emlegette a két harcoló fél. E réven került a béke pontjai közé; e szereplésen nem volt oka Erdélynek örülni. A békekötés Erdélyt érintő pontjai ugvanis azt határozták el, hogy Székelyhid vára lerontassék, a német őrség hagyja el Erdélyt. Történt ugyan említés Erdély régi állapotba való visszahelyezéséről is, de csak nagyvonalosan, tartózkodva a világos részletezéstől.²⁴⁾ Az erdélyi felfogás ezt a pontot ugy szerette volna értelmezni, hogy Erdély visszanyeri régi határait és adója is a régi összegre száll le. Hogy azonban a szerződő felek e pontnak nem tulajdonítottak nagy fontosságot, az később tünt ki, mikor Erdélynek a sok ha-

²²⁾ Erd. Muz. lt. gr. Kemény József gy. Marosvásárhely 1663. szept. 26.

²³⁾ Erd. O. Eml. XIII. 254—5. l. X. art. Örményest mindamellett szerette volna megszerezni eleinte Haller Gábortól, majd Barcsai Tamástól, aki Haller után tulajdonosa volt. T. M. lev. III. 2. l.

²⁴⁾ Már Baló László akkori portai követben is kétséget támasztott az „Erdély in suum statum állittassék” kifejezés. l. T. Mkori Okmt. IV. 155. l.

tárigazításra vonatkozó kérése minden hatás nélkül hangzott el.

Az erdélyi politikusokat, így Bánffy is az a kérdés izgatta, hogy a kötendő békében — amelynek megkötéséről még nem volt tudomása — mekkora haszna lesz Erdélynek. Ezért kér, sürget Bánffy, hogy keressék fel a császárt, hogy Erdély részére a töröktől mentül több kedvezményt csikarjon ki.

A vaskvári békének egy Erdélyt érdeklő másik pontja, Székelyhid lerontásának kérdése szintén nem kis zavart okozott az erdélyi politikusok között. A bécsi udvar, miután Székelyhidat semmiképpen sem tudta Erdélytől megszerezni, belenyugodott, hogy leromboltassék. Apafy a portától kapott parancs értelmében el is rendelte a vár lerontását, azonban az őrség sehogyan sem akart engedelmeskedni a parancsnak: követeket küldött Apafyhoz, könyörgött Telekinek, ki ekkor Bécsben volt követségben; irt a császárnak, majd fenyegetődzött, hogy a várat nem adja föl, annál kevésbé engedi lerombolni. Apafynak nagyon kényelmetlen volt az őrség ellenkezése, mert nem tartotta tanácsosnak a két császár végzését elmellőzni.

Vége 1665 január második felében Szicha Lukács György, a rombolással megbízott hadmérnök megkezdte a munkát,²⁵⁾ mely február közepén befejezést nyert.²⁶⁾

Bánffy a Székelyhid lerontása körüli izgalmból nem vette ki részét, mert más bajok foglalták le. Felesége Kolozsváron betegesen feküdt; mikor állapota kissé javult, Gyaluba vitte át, ahol egészsége lassankint helyreállt; de alig szabadult meg a felesége miatti rettegetől, miabban aggodalom szállott rá; ekkor kis fia „Gyurkó“ betegedett meg igen veszedelmesen. A láz sorvasztotta és a nagyfoku köhögés. Levelei, miket ez időtájt irt, bemutatják a feleségiért és gyermekeért komolyan aggódo férjet és apát, akit az ország sulyos gondjai nem tudnak úgy elfoglalni, hogy családi bajai, — és örömeiből is ki ne vegye derekasan a maga részét. Mennvi örömmel írja Telekinek Gyuricza lábadozását, csintalankodását,²⁷⁾ mily büszke örömmel tölti el, hogy fia már levelet is tud írni!

Midőn Teleki a vaskvári béke idején Rottal gróffal, Lipót bizalmasával tárgyalt, ez azon kívánságát fejezte ki, hogy célszerű lesz a főbb erdélyi ügyek elintézésére követet küldeni Bécsbe. Rottal azt is kifejezte, hogy Bánffy Dénes volna e követségre legmegfelelőbb. Maga Bánffy nem idegenkedett a bécsi küldetéstől, csak tartott attól, hogy ellenségei, főleg pedig Bethlen János, akadályokat gördítenek küldetése elé; ezért szerette volna, ha Teleki mintegy az ő tudtán kívül értesítette volna Bethlent, hogy Rottalnak egyenes kívánsága, hogy ő legyen a követ. Az információval Teleki nem is késett, miáltal előkészí-

²⁵⁾ Hadtört. Közl. 1890. III. évf. 565—6. II.

²⁶⁾ U. o. Koncz József febr. 5-ére teszi a vár lerontásának idejét; Rottal gr. febr. 13-án irt levele keletkezett a rombolás még nem volt befejezve l. T. M. lev. III. 413. I.

²⁷⁾ T. M. lev. III. 535. I.

tette Bánffy bécsi követségét. Bánffy komolvan készült e követ-ségre: a fölmenetele elé gördülő akadályok legyőzése után hoz-záfogott magánügyeinek rendezéséhez. Lápost, Libátont sze-rette volna megszerezni, mely birtokok a fiscus tulajdonában voltak; ezeket már 1662-ben, a fejedelemhez írt legelső levelei-ben is szerette volna megszerezni. Gyalu dolgában is voltak nehézségei; ezt a birtokot az országgyűlés 1000 forintban inscri-bálta neki; Bethlen János mindenfelé azt a hirt hintegette, hogy Gyaluért még semmit sem fizetett a fiscusnak, noha a birtok-ban már benn ül. Ezt a dolgot is el kellett igazítania felmenése előtt. Ugyancsak Gernyeszeget is szerette volna magáénak mondani még elindulása előtt, családját is biztonságban akarta otthon hagyni.²⁸⁾ Miután mind e magánügyeit elrendezte, ké-szen volt az utazásra, átvette utasításait. A március 16-án kelt titkos utasításban arra nyer megbízatást, hogy arra az esetre, ha Bécsben az erdélyi ügyeket halasztanák, nyújtson be ünnepé-lyes ellenmondást, egyébként hírül adhatja, hogy az erdélyiek ő felségének nem hogy ártani, sőt „alázatos engedelmességgel szolgálni” igyekeznek.²⁹⁾ A másik utasítás hosszabb; részlete-sebben adja elő Erdély és a rendek kívánságait.³⁰⁾

Ez utasítások vétele után már csak a küldendő ajándékok átvétele okozott gondot Bánffynak. Ezzel sehogyszem volt meg-elégedve. Lipótnak mindössze egy lovat küldött a fejedelem ajándékba; utjára is csak három lovat kapott, sőt a követségre megszavazott költség kiutalása körül is sok nehézség merült föl. A fejedelemnek ezt a szűkmarkuságát Bánffy nagy szegyen-nek tartotta; „Ilyen hazáért egy lovat szánni!” Fakadt ki az elkeseredés belőle.³¹⁾ Végre ápr. 20. körül megindulhatott. De utja nem volt bátorságosnak mondható, mert a magyarországiak nem fogadták jó szívvél ezt a követséget; nem reméltek belőle semmi jót; keserítette őket, hogy Rottal a nemrég lefolyt tár-gyaláson egyáltalán semmi előnyt nem szerzett Erdélynek. Az-zal fenyegetőztek, hogy megölik a követet, vagy fején égetik el a Bécsbe küldött levelet.³²⁾ De Bánffyt a magyarországi fene-kedések nem aggasztották, semmibe sem vette fenyegetéseit.³³⁾ Nem is történt semmi komolyabb baja, de hogy a ma-gyarországiak haragjának mégis volt alapja, bizonyította az az ellenszenv, melyvel Bánffyt több helyen fogadták: Lovainak és kísérőinek a lakosság csak kényszerítésre adott élelmet és azzal biztatta, hogy följebb még nehezebben juthat élelemhez. Lovai is megsántultak, köhögtek; szinte félt a Bécsbe érke-

²⁸⁾ T. M. lev. III. 421. I.

²⁹⁾ Ország nevével való secreta instructió 1665. márc. 16. Fogaras. Erd. Múz. lt. Mike S. gyűjt.

³⁰⁾ Ország nevével való Derekas Instructió ő Felségéhez Bécsben Bánfi Dienesnek. Fogaras 1665. márc. 25. Mike Sándor gyűjt. Erd. Múz. lt. kiadva: Szilágyi Vértanúk 289. s. köv. II.

³¹⁾ P. M. lev. III. 448. I.

³²⁾ T. M. lev. III. 439. I.

³³⁾ U. o. III. 448. I.

zéstől, mert azt hallotta, hogy nagy a drágaság Bécsben s így nem tartotta elegendőnek a magával vitt pénzt. A politikai hírek is meglehetősen fantasztikusak voltak. Azt beszélték, hogy a német békét akar bontani a törökkel s ezért Nádasdy Ferenc ötödmagával el is utazott már Rómába, hogy a pápától kieszközölje a vasvári béke érvénytelenítését; persze csak búcsú színe alatt ment, hogy a dolgot ne tudja senki se. Tóditotta a hír; sokan azt is tudni vélték, hogy a pápa több olasz uralkodóval, a francia pedig minden erejével segíti a velenceieket és a közös cél az, hogy a törököt szárazon és vízen megtámadják. De bár e hírek tetszetősek voltak, egyik-másika olvan volt, hogy Bánffy maga is kétséggel fogadta, különösen a békebontás hírért nem akarta hinni, mert a németet sokkal harciatlanabbnak ismerte, mintsem hogy békét szegjen. Rózsahegyén Thököly István vendége volt, ahol szíves fogadtatásra talált.³⁴⁾ Itt is háborús híreket hallott. Itt azt beszélték, hogy a háború már ki is van kiáltva. Hanem Bécsben mind e hírekről nem tudtak semmit; tudtára adták hát Bánffynak, hogy a béke meg van kötve, a fegyver le van téve, a pontokban változtatni nem lehet, de hogy végkép kedvét ne szegjék, megígérték neki a közbenjárást. Ezen ígéretet a bécsi diplomaták olv meggyőző bizonyossággal tették, hogy Bánffynak eszébe sem jutott az ígélet teljesedése felől kétséget táplálni. Három nap múlva a titkos tanács is megígérte, hogy Apafy mellé néhány száz muskétást adnak védelmül, sőt erről a rendeletet ki is adták Heisternek. Bánffy ezek után azzal a nyugodt hittel hagyhatta el a bécsi udvart, hogy abban Erdély meg nem csalatkozik, csak Erdély legyen hü és igaz.³⁵⁾ Julius végén ért haza. Utjának eredményéről szeptemberben, s radnóthi részgyűlésen számolt be.³⁶⁾

Bánffyt Bécsből való megérkezése után a török elleni küzdelem foglalta le. Éppen megérkezése idején veszélyeztette a török Valkó és Somlyó várakat s az előbbi el is foglalta. Bánffyt végtelenül lehangolta ennek az általa fontosnak tartott várnak a feladása, másrészt félni lehetett, hogy Somlyó is Valkó sorsára jut. Kedvetlenségét csak fokozta, hogy a fejedelem őt okozta a vár elvesztésével, azzal érvelve, hogyha nem ment volna erdélyi őrség Valkóba, a török nem talált volna jogcímét a vár elfoglalására. Bánffy elkeseredetten védte igazát a fejedelemmel szemközt, azt hangoztatva, hogy mikor Valkóba őrséget rendeltek, nem is volt Erdélyben, ámbar ha Erdélyben lett volna is, akkor is azt javallotta volna, hogy v i g y e n e k őrséget Valkóba; nem is azon fordult meg a szerencsétlenség, hogy volt-e a töröknek jogcíme vagy nem, hanem azon, hogy a fejedelem fizetetlen őrséget küldött a várba.³⁷⁾ De nem volt megelé-

³⁴⁾ Bánffy levele a fejedelemnőhöz Rózsahegyéről 1665. máj. 3. Erd. Muz. lt. gr. Kemény József gyűjt. és T. M. lev. III. 464. 1.

³⁵⁾ T. M. lev. III. 472. 1.

³⁶⁾ Erd. Orszgv. Eml. XIV. 13. 1.

³⁷⁾ T. M. lev. III. 499. 1.

gedve Bánffy a fejedelem erélytelenségével sem, ahogyan az Valkó elfoglalását és a török pusztitást fogadta. Pedig a portán nem sokat törődtek azzal, hogy egy kisebb erődítés a török pasa parancsa alatt van-e, vagy Erdélynek engedelmeskedik. Egy ízben a nagyvezér tihája ki is jelentette, hogy helyesebben tenné Apafy, ha keményebben védné birtokát, mint hogy mindig panaszkodik; minden kicsiséget nem igazíthat el a porta.³⁸⁾ A fejedelemnek e miatt a gyengesége miatt Paskó Kristóf, a portai követ is kemény levelet írt haza, buzdítva az ellenállásra.³⁹⁾

Ezen időtájban különben nagyon feszült a viszony Bánffy és a fejedelem között. Része van ebben Bánffy heves fölszólalásainak, de része van azoknak a híreszteléseknek is, miket többször hoztak forgalomba, hogy t. i. Bánffy a fejedelemségre törekszik, mik alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a fejedelem féltékenységet fölkeltsek. Nem minden alap nélkül, bár kissé túlozva jellemzi a fejedelemnek ezt a gyenge oldalát Cserei, kinek csak azt kellett mondani: „az az úr kegyelmes uram, fejedelemséget keres, nem kellett már annál több, halálos ellensége volt már annak”.⁴⁰⁾ A hír, mely oly hirtelen, oly kifoghatatlanul hozta napról-napra felszínre az újabb meg újabb fejedelemjelölteket, bárkit is megzavarhatott volna; Apafy tisztában volt azzal, hogy miként jutott a fejedelmi pálcához, sőt ha multjára visszanézett, azt is beláthatta, hogy vannak olyanok Erdélyben, akik ha nem mondják is, de érzik, hogy betölthetnék a fejedelmi széket oly méltón, mint ő. Azt szintén tudta, hogy a török kegye nincs hozzá növe az ő személyéhez; ezért nem is olyan érthetetlen, hogy Apafy annyira megindult azokon a híreken, mik helyébe új fejedelmet ültettek Erdély trónjára. Hogy személyéhez nincs különösképpen hozzá növe a török sympathiája, azt könnyen belátta, ha visszagondolt azokra a fejedelem candidatiókra, miket Ali szerdár végzett közvetlenül az ő jelölése előtt, mikor a szászbudai pap csaknem megelőzte őt. De éppen mivel a török nagy válogatást nem tett az erdélyi fejedelem személyében, több erdélyi urnak élt lelkében az ambíció, hogy fejedelemmé legyen. Ilven ambíciót találhatunk Hal-ler Gábor, Zólyomi Miklós, Beldi Pál, Csáki László, Kapi György és másokban; hogy minden ambíció nem jutott nyilvánosságra, annak oka az, hogy a veszély nagy volt és a hír nagyon könnyen felhajtott minden készülődést. Hogy Bánffyban élt-e ilyen törekvés a fejedelemségre, nem tudjuk; az előttünk ismeretes adatokból semmi pozitívumot nem állapíthatunk meg, de hogy Apafyban sokszor nem látott többet, mint vágytársat, aki előbb célhoz jutott nála, az több elejtett nyilatkozatából kitűnik. A főntebb elmondott valkói esettel kapcsolatban is olyan hangon ír a fejedelemről, hogy ez igazolására siet állításunk-

³⁸⁾ T. M. lev. III. 512. I.

³⁹⁾ U. O. 507. I.

⁴⁰⁾ Cserei M. Hist. 61. I. Újabb Nemzeti Kt.

nak.⁴¹⁾ Más alkalommal pedig azzal fenyegetőzött, hogy a fejedelmet személyesen kérdőre fogja vonni az országgyűlés előtt, amin Apafy is nagyon fölindult.⁴²⁾ Voltak, akik nyíltan beszélték róla, hogy nem sokat gondol a fejedelemmel.⁴³⁾ Hangsúlyozzuk azonban még egyszer, hogy nincs adatunk, amely bizonyíthatná, hogy kifejezetten vágyódott volna a trónra. De ha vágyódott volna is, e tekintetben szerencsétlen egyéniség volt; akkor, amikor (1658. után) a nagy fejedelemsjelölések voltak, bár az elsők között szerepelt, nem kerülhetett szóba; mikor a végzetes lengyel hadjárat után Erdélybe került, az erdélyi közvélemény már nagy buzgalommal kutatta, hogy kit vádolhatna mulasztással vagy felelősséggel a szerencsétlenségért. Bánffy, aki csaknem egyedül jutott vissza a tanácsurak közül, leghamarább a közhangulat vádjá alá jutott; de ezután sem lett ő sohasem a közbizalom kegyeltje; politikai felfogása is idegenkedett a török barátságtól, ami nélkül ekkor nem lehetett az erdélyi trónra ülni. E körülményekkel bizonyára számot vetett, mikor a fejedelemség elnyerésének álmai meglepték és úgy látszik el tudta magától üzni az álmokat. De mindazáltal többször járt híre fejedelemségének. Legelső értesítésünk ez irányban abból az időből való, mikor Kemény János halála után Kemény Simon még nem volt generálisnak nyilvánítva. Ekkor az Apafy pártiak — mint már egyszer említettük — tőle féltették leginkább Apafy trónját. 1665-ben Teleki egy magyarországi paptól híreket kért; a pap megírta a híreket és ezek közt mindjárt az első arról értesít, mint magyarországi hírről, hogy Erdélyben Bánffy a fejedelem.⁴⁴⁾ Ez értesítés eredetének magyarázatára nem szükséges okvetlenül föltennünk Bánffyban fejedelemségre való törekvést; kimagyarázható ez abból is, hogy a közügyekben szinte fejedelmi súlylyal adott tanácsot. Emiatt keletkezett róla mindjárt eleinte az Apafy pártján az a mende-monda, hogy mindent ő igazgat. Erre vezethető vissza I. Rákóczi Ferencnek felőle egy 1670-ben tett nyilatkozata, hogy Bánffy Apafy mellett második fejedelem.⁴⁵⁾ Bánffy maga is tudomással birt az ő fejedelemségét hirdető hírekről, de nem volt miattuk megrémülve, inkább tréfásan fogadta őket; mikor 1665. szeptember végén értesül Paskó Kristóf fejedelemségének híréből, élcelődve tudatja ezt Telekivel megjegyezve, hogy ime akadt más fejedelemsjelölt is Erdély tróniára.⁴⁶⁾

Az erdélyi politika vezetőinek figyelmét nem kerülte el az a mozgalom, mely Magyarországon ez időben már megindult, melynek a vasvári béke pontjai miatt való elégedetlenség volt szülőke. Elősoroltuk már a vasvári béke Erdélyt érintő pont-

⁴¹⁾ T. M. lev. III. 501. I.

⁴²⁾ U. o. 505, 508. II.

⁴³⁾ id. m. IV. 17. I.

⁴⁴⁾ T. M. lev. III. 416. I.

⁴⁵⁾ id. m. V. 204. I.

⁴⁶⁾ id. m. III. 514—15. II.

jait s most rá kell mutatnunk arra az elégedetlenségre, amit a vasvári béke Magyarországon fölkelített s még előbb arra az okra, amiből az elégedetlenség táplálkozott. A vasvári béke nem csak Erdélyre jelentett nagy kárt, hanem Magyarországra is, mert kiszolgáltatva Uj-Zerinvárat a töröknek, török kézben hagyta Érsekújvárt; de ami legfőbb, szembehelyezkedett a magyarság legjogosabb vágyával; azt a meggyőződést keltette, hogy az ausztriai politika nem akarja a töröktől megszabadítani az országot. Az a hit erősödött meg a hazafiakban, hogy a hadjárat csak arra való volt, hogy Magyarország még közelebb jusson a végelgyengüléshez.⁴⁷⁾ Azt is beszéltek, hogy a vasvári békének egyik titkos pontjában arra szerződtek a békekötők, hogy a török szemet huny, bármit csinál a császár.⁴⁸⁾ Hogy a békekötés mennyire sértette az egész nemzet érzületét arra a legfontosabb bizonyíték az, hogy a magyar politika főszerepvivői, akik pedig nem éltek egymással személyileg a legpéldásabb békességben, egyszerre láttak hozzá, hogy az ország nagy sérelmére gyógyszert keressenek. Lippav érsek első elkeseredésében Rómába akart költözni, hogy ne lássa hazája pusztulását, majd erőt vett fájdalomán és külföldi támasz után nézett. A bécsi francia követtel, Gremonville lovaggal lépett érintkezésbe. Gremonville szívesen fogadta az érsek ajánlatát és örült, hogy urának új diplomáciai teret nyithat a Habsburgok ellen irányuló politikája fedezésére; ez az öröme bizonyára nagyot izmosodott, mikor az érsek ajánlata mellé egy új ajánlat érkezett: Zrinvi Péteré. A magyar elégtületlenek közül az a párt, mely a francia segítségre gondolt, a mérsékeltebb volt; voltak elkeseredettebbek is, akik egyszerűen a töröknek akartak behódolni, hogy egyszersmindenkorra megszabaduljanak a török türhetetlen zsarolásától. A tervek közül végre győzelmet a később csatlakozó nádoré nyert, aki a régi szokás szerint akarta Magyarországot megszabadítani, t. i. a török segítségével.⁴⁹⁾ Ennek a tervnek kapcsán került számításba Apafy Mihály mint közvetítő. Apafy udvarában már régebb idő óta figyelték a magyarországi mozgalmakat; eleinte Kende Gábor és Gyulaffy László magyarországi elégtületlenek voltak a közvetítők, de a közvetítés még igen határozatlan volt; 1666 februárban Keczer Ambrus, gr. Thököly Istvánnak, a felvidék egyik leggazdagabb magnásának bizalmasa már határozottabb alkut kezd és megbizottja Csuti Benedek már nem csupán Thököly érdekeinek előmozdítója Erdélyben, hanem az elégtületlenek tervének is keres pártfogókat. Meglátogatja Bethlen Miklóst Keresden, kikéri Teleki véleményét és arról győződik meg, hogy a magyarországiak ajánlatát szívesen fogadják, de küldetése célját

⁴⁷⁾ Frangepán a mainzi választóhoz 1665-ből Fr. Racki: Acta coniurationis bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia 1—7. II. idézve aulic: Wesse érvény Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I. 46. I.

⁴⁸⁾ Pauler, id. m. I. 45. I.

⁴⁹⁾ Wesselényi tervét l. Pauler id. m. I. 91. I.

egyelőre nem kívánják a fejedelemmel megismertetni.⁵⁰⁾ De Csuti megjelenik Apafy előtt és előadja, hogy ura Thököly és az elégületlen magyarországiak milyen szándékkal vannak, kérve, hogy bővebb bizonyosság kedvéért küldje ki a fejedelem Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst Magyarországra. Teleki és Bethlen ápril. második felében⁵¹⁾ indultak ki. Elmentek Thököly Istvánhoz, aki nagy szíveséggel fogadta őket. Thökölytől Wesselényihez mentek; itt már együtt voltak az elégületlenek, akik az interessatus nevet vették fel. A nádortól Szepes-Vég-helyre mentek, majd miután a szövetséget megkötötték és erős titoktartást fogadtak, Teleki Bethlent Magyarországon hagyva, június 1-én már Erdélyben volt. Ezen szövetség szerint Magyarország elfogadja a török pártfogását és e pártfogásért a kötendő egyezség szerint 50—100 ezer tallért hajlandó fizetni a portának; de azzal a kikötéssel, hogy a fizetendő összeg nem adó és hogy a török Magyarország belügyeibe nem avatkozik, sőt külpolitikájára sem törekszik befolyást gyakorolni; a magyarok tetszésük szerint választhatnak maguknak királyt. Apafynak a közvetítő szerepét szánták, még pedig oly formán, hogy jelentse a portán, hogy most jó alkalom lenne a töröknek a magyar nemzetet szövetségesévé tenni; ha aztán a portán érdeklődnének, mondja Apafy, hogy van több magyar főúr, akikkel megtudná csinálni a dolgot, de neveket ne említsen.⁵²⁾ A fejedelemmel nagy kedve volt a dologhoz és mindjárt beküldötte a portára Baló Lászlót, aki 1666. november hóban már el is indult, magával vive az évi adót is, amely ezuttal 78 ezer tallért tett csak ki.⁵³⁾ Baló átadta a pénzt, de a rábizott dologban nem járhatott el, mert a nagyvezir Kandiában volt a velenceiek elleni háboruban, más előtt pedig meg volt tiltva a tervet előadni. Visszajött tehát két havi távollét után eredmény nélkül. A fejedelemmel nem szívesen nézte Apafynak ezen új vállalkozását. Átérezte a vállalkozás minden lehető veszélyét, ezért megizente Balótól Telekinek és meg is írta neki, hogy ne vigye a fejedelmet veszedelembé.⁵⁴⁾ De Teleki azt válaszolta, hogy a vállalkozásból nem származhat semmi veszedelem, mert ha tesznek is valamit, csakis a porta akaratából teszik. Másfelől Apafyra nem volt jelentéktelen dolog, hogy ily nagy horderejű eseményt ő jelenthet meg a portára, hogy a majdnem 150 éve ellenséges Magyarország békülők szándékát az ő kezén keresztül tudja meg a török. Remélte Apafy, hogy az esetleg szövetségre hajló török szemében nélkülözhetetlenné tudja magát tenni. Mert éppen e napokban egy kis kegyre a török részéről nagyon rászorult. A hír két fejedelmjelölt nevét is hozta. Wesselényi nádor tudatta az egyiket, mely szerint Balassa Imre Divény ura,

⁵⁰⁾ T. M. lev. III. 562. l.

⁵¹⁾ Id. m. III. 568. l. nem májusban, mint Pauler írja id. m. I. 93. l.

⁵²⁾ Pauler id. m. I. 105. l.

⁵³⁾ Bánffy erővel sürgetésére ez összeg a portusi jövedelemből még 17.300 tallérral növekedett. l. Török Mkori Okm. IV. 325. l.

⁵⁴⁾ T. M. lev. IV. 37—38. l.

várát felajánlotta a töröknek, ha az Erdélybe való átköltözést neki a török megengedi, továbbá tökéletes szolgálatát ígérte arra az esetre, ha az erdélyi fejedelemséget neki adja a szultán a két szláv fejedelemséggel együtt.⁵⁵⁾ De sokkal több gondot okozott Apafynak az a hír, mely arról értesítette, hogy Paskó Kristófot, Erdély főkövetét tette a porta fejedelemmé: ez nem is látszott lehetetlennek; 1661-ben ugyanis Kálnoki Mihályt, aki szintén követ volt, megkínálta Ali szerdár a fejedelemséggel.

De nem kétséges, hogy a magyarországiak pártolása nagy és jogos reményekkel biztatta őt az elégyetlennek céljának elérése esetére s ezért március havában újra beküldötte Balót a portára.

Bánffy Bécsből való visszaérkezése után — mint említettük — egy ideig a török hódítás elleni védelem foglalkoztatta. Ez a hódítás egész Erdélyt érdekelte és kivételes intézkedésre kényszerítette az erdélyi belpolitika intézőit. Sok gondot okozott ezidőszereint Kolozsvárnak végvári állapotba helyezése. Nagyvárad elfoglalása és Székelyhid lerontása óta nem volt vár, mely a török terjeszkedésnek erőlesen ellenállhatott volna. Ezért a fejedelem és tanácsa elhatározta, hogy Kolozsvárt rendezi be Erdély végvárának. Kolozsvár ekkor már körülbelül négy százados multra tekinthetett vissza, hol a békés fejlődés erős polgári szokásokat gyökereztetett meg. A végvári állapot ezt a polgári fejlődést támadta meg. Arról volt szó, hogy a kolozsvári civisnek a békés kereskedés és csöndes polgári életmód helyett harcossá kell lennie, várfalat kell raknia, a városbíró szava helyett a kapitányéra kell figyelnie, város helyett a vármegye fogalmat kell megszoknia: egyszóval civisből nemessé kell lennie; ennyi változásnak nem örült a kolozsvári polgárság; nem örült a nemesség büszke praerogatívájának sem, mert az rá nézve szokatlan új terhek viselését jelentette. Kolozsvár eddigi polgári berendezkedésének változásához a bevezetést az 1664. jan. 31. nagysinki országgyűlés 4. pontja nyitotta meg; ezt követte márc. 20-án egy fejedelmi rendelet, mely egészen új polgári alkotmányt adott a városnak, kinevezve a helybeli végőrség és város főkapitányává Ébeni Istvánt. Az újítás sok nehézségekkel járt. A nemességet elfogadták volna a kolozsváriak, de az ellenszolgálatról irtóztak. Bánffy nagyon hevesen kikelt e miatt ellenük.⁵⁶⁾

Az ekként végvárrá lett Kolozsvár fölött a főkapitányi és főispáni tisztelet nem sokáig gyakorolta Ébeni István: 1666. aug. 30-án éjjel 11 és 12 óra közt meghalt.⁵⁷⁾ Ébeni jó katona volt, aki Bánffyval együtt sokszor állott ki nehéz szükséglet, mikor Kemény Simon számára készítették elő a trónt. Apafy pártján

⁵⁵⁾ T. M. lev. III. 546 l.

⁵⁶⁾ Levele Telekihez 1665. okt. 30-án T. M. lev. III. 518. l.

⁵⁷⁾ T. M. lev. III. 607. l. A kolozsvári unit. egyház tulajdonában levő egykoru föliegyszékekben Ébeni halála napja 1666. szept. 1. téves. Kiadva Keresztván Magvető 1866. 224. l.

is politikai barátok, egymás terveinek előmozdítói voltak. Temetéséről Béli Pál gondoskodott.⁵⁸⁾ Mivel Ébeni magtalanul halt meg, jószágai a fiscust illették. Megindult hát a birtokok kérése a fejedelmi udvarnál. Bánffy nem minden irigység nélkül irta szert, 7-én Béliinek: „Én uram soha ilyen jószágkérés talán nem értem, amint ennek (Ébeninek) a jószágát kéri mindenfelé ő nagyságától. Egyik a másikat ott éri. Akárcsak temetését várnák már“.⁵⁹⁾ Bánffy a temetést bevárta, hanem azután ő is hozzálátott a dologhoz. Az Ébeni javakból Vistát szerette volna „elrántani“. Egy időre csak „távolról nézte“ a dolgokat, mint magát kifejezte, de mikor Béli is lefoglalt magának Kővár vidékén három falut, Bánffy tartva attól, hogy Vista is Bélié lesz, hamarosan biztosította magának az inscriptiót. Béli csakugyan rossz néven vette Bánffy beleszólását a dologba, azt hangoztatva, hogy Bánffy hirtelenül és törvénytelenül járt el Vista megszerzésében; Bánffy erre olyasmit válaszolt, hogy Béli járt el ő vele szemben úgy, ami nem illik atyafiakhoz.⁶⁰⁾ Atyafiság csakugyan volt a két főúr között, u. i. Béli Pál édesanyja Bánffy leány volt. A megbíllent „atyafiság“ ezuttal azonban hamarosan helyreállott.⁶¹⁾

A fejedelem Ébeni haláláról Szamosújváron értesült; hazatért Gyulafehérvárra és Rhédey Ferencet tette ideiglenesen kolozsvári főkapitánnyá.⁶²⁾ De Rhédey nem tudott megfelelni ideiglenes tisztének; a kolozsváriak sem fogadták parancsát ezért a fejedelem és az ország Bánffy-t nevezte ki kolozsmegyei főispánnak és Kolozsvár és végvidéki főkapitánynak. A gyűlés, mely Bánffy-t főkapitánnyá tette egy 10 pontból álló rendeletet is adott ki Kolozsvár számára, mely szoros végőrségi rendre utasította a várost; ezt a rendeletet a fejedelem még egy titkos utasítással is megtoldotta.⁶³⁾ Nemsokára maga a fejedelem is Kolozsvárra érkezett. Ébeni István temetésére. A temetés után Bánffy beiktatása következett nagy szertartással és fénnel.⁶⁴⁾ A fejedelem nem sok időt szándékozott Kolozsvárban tölteni, de egy váratlan ok ott marasztotta: 5 éves fia és tróniának várományosa Gergely még utközből megbetege-

⁵⁸⁾ Béli életrajz 52. l.

⁵⁹⁾ Deák Farkas: Béli életrajz 52. l.

⁶⁰⁾ T. M. lev. III. 623. l.

⁶¹⁾ Ez az összekocsnás még nem kezdete a Bánffy—Béli ellenségeskedésnek: Bethlen Miklósnak az a megjegyzése sem felel meg az igazságnak, hogy Béli Bánffyra a generálisság „praecedentiája“ miatt haragudott L. erre Deák Farkas érvelését Béli életrajz 56. l.

⁶²⁾ Nem azonos a volt fejedelemmel; az Rhédey Ferenc bihari és máramarosi főispán fia, néhány hónapig fejedelem volt és Huszton lakott, emez Rhédey János tanácsúr fia volt; szintén elérte a tanácsuri méltóságot. Teleki Mihályval együtt 1670. febr. 22-én eskették tanácsuraságra I. Rétyi Péter kiadatlan diaruma a gyulafehérvári Batthyányi könyvtárból az Erd. Muz. kéziratárában n 5/4 11 jelzés alatt.

⁶³⁾ Erd. Orszgy. Eml. XIV. 227. l. és T. M. lev. III. 615. l.

⁶⁴⁾ Okt. 11—18 között. Imént idézett unitárius feljegyzés okt. 12-re teszi Ébeni temetés napját.

dett és fejedelmi szülei nagy fájdalmára Kolozsvárott elhunyt; ugyanitt temették el nov. 28-án.⁶⁵⁾ A temetés rendezésével Bánffy volt megbízva, ami sok gondot szerzett neki: hogy zöld, vagy fekete posztó fedje-e a szentmihálylovát? mi legyen a fejfára írva? Kolozsvárról, vagy Enyedről legyenek-e a papok s ezek magyarul, vagy latinul beszéljenek-e? Mindezek egy temetés rendezésénél oly fontos kellékek voltak, amik fölött felületesen elsiklani nem lehetett.⁶⁶⁾

A temetés után Bánffy hozzálátott hivatalos teendői elvégzéséhez, de nehézséggel gyakran állott szemben. E nehézségek okát bizonyára gyakran kereshetnők magában Bánffyban, de nem kis szerep jut e tekintetben rajta kívül álló körülményeknek, vágyaknak és ellene törő ambícióknak. Francziskóval, a somlyai kapitánnyal legalább is ilyes okra vezethető vissza a nagy ellenségeskedés. Krasznára adót szedni mentek ki a szentjebbi törökök, de adószedésük abból állt, hogy nekiláttak a vidék pusztításának, sőt Szilágycsehből egy öt esztendőös gyereket is elraboltak. Bánffy mint vég helyi kapitány menten parancsolt Francziskónak, hogy a gyermekrablókat fogja el, de Francziskó késlekedett végrehajtani a parancsot, ami Bánffyt rendkívül sértette. Fölhevülésében már-már személyes elégtételt kívánt venni hivatalos parancsa mellőzéséért.⁶⁷⁾ Ily eseteket látva, mondhatjuk, hogy az új hivatal Bánffyra inkább hátrányos volt, mint előnyös, mert nélküle sokkal kevesebb ellensége lett volna.

Bánffy 8 évig volt Kolozsmegye főispánja, a végvárak és Kolozsvár főkapitánya. Mint végári főkapitány nagy erélyvel teljesítette kötelességét, visszavervén, vagy megtorolván minden garázdaságot, ami az erdélyi határokat háborgatta; e tekintetben legtöbb összetűzése volt a törökkel és e miatt nem egyszer juttatta kényelmetlen helyzetbe Erdély portái diplomatáit.

Mint kolozsvári főkapitány és megyei főispán használt-e, vagy ártott Kolozsvárnak; nem könnyű kérdés; mert hisz Kolozsvárnak nem a személyek, hanem a rendszer nem tetszett; bizonyos azonban hogy a gyűlölt rendszer ellenséges érzelmeket kelt annak képviselője ellen is. Általában azt mondhatjuk, hogy volt kívánsága a városnak, minek teljesítését megtagadta, viszont hozott hasznos ujitást is. Így pl. nem tetszett a kolozsváriaknak az a válasz, mit 1668. dec. 11-én és 1669. jan. 14-én a városnak két felszólalására adott. Az elsőben a városbíró joghatóságát írta körül, ugy hogy, nem örült neki Kolozsvár, a másik esetben pedig a gonosztevők föl kutatása tárgyában írt át a város, de a főispán e ponton sem elégítette ki a város kívánságát, sőt bizonyos ingerültség látszik a főispáni válaszon, hogy

⁶⁵⁾ Erd. Orszgy. Eml. XIV. 33. l.

⁶⁶⁾ Kérdézködései ez irányban T. M. lev. III. 622 és 630. l.

⁶⁷⁾ T. M. lev. I. 634. l.

annyit háborgatják, holott neki más elfoglaltsága is van.⁶⁸⁾ Ugyancsak elég kurtán utasítottá vissza a városnak azt a kérését, hogy a harmincadot, mit Kolozsmonostor elpusztulása után a városba helyeztek, befolyásával helyezze vissza Kolozsmonostorra, amely újonnan fölépült, mert a harmincados sok alkalmatlanságot okozott a városi polgárságnak. Bánffy azonban nem volt hajlandó a kolozsváriakért befolyását érvényesíteni.⁶⁹⁾ De voltak Bánffynak olyan intézkedései is, melyek hasznára váltak a városnak. Így az áru értékét szabálvozó rendelet határozottan hasznos volt; nemkülönben áldásos hatása volt később is a számadás könyvek elrendelésének, melyre kivánságát élete utolsó évében jelentette ki. Kezdeményezésére épült egy posztó ványoló malom is azon rendelkezés szerint, amint azt az 1669. jun. 25-iki gyulafejérvári országgyűlés meghagyta.⁷⁰⁾

A tudomány megbecsülése és műveltség szeretete nyilvánul meg Bánffynak abban a tettében, hogy a kolozsvári református iskolában tíz szegény ifjú részére 200 forintot rendelt segélyül. Többnek külföldi iskoláztatását segítette elő: így a kiváló S. Pataki Istvánnak is, aki később a kolozsvári iskolának lett tanára és tudós theológiai művek írója;⁷¹⁾ Bánffy csakugyan atyja volt a kolozsvári eklezsiának és iskolának, mint róla Bethlen Miklós helyesen megjegyzi, mert a rendes pénzsegélyen kívül még külön birtokot is juttatott az iskola céljaira.

1666. március havában nehéz betegségen esett át: az orbánc; ekkoriban ez a baj még nehezebben volt orvosolható; mint ma — megakadályozni ma sem tudják tökéletesen — elhihetjük, hogy családja és politikai barátai komolyan aggódtak érte; azonban a betegség föllépése nem volt súlyos úgy, hogy két hét múlva, noha még az ágyat nem hagyhatta el, de már politikai tervezgetésekre gondolhatott.

Az 1666. év Bánffy külpolitikai pártállásában is változást hozott. Értjük az interessátusok megsegítésére alakult irányzathoz való csatlakozását Bánffy hamarosan átlátta az interessátusok megsegítésének Erdélyre hárulható előnyeit.⁷²⁾ Emellett voltak tapasztalatai, mik megengedhetővé tették számára, sőt készítették az interessátusokhoz való csatlakozásra. Szilágyi nem hiszi, hogy Bánffynak az interessátusok iránt mutatott magatartása őszinte lett volna; az a véleménye, hogy mindaz, amit az interessátusokért tett, a sok tervezgetés, írogatás, mind csak színlelés Bánffyban s valójában mindig terve volt „elszakadni a töröktől, csatlakozni Leopolddal s alatta egyesíteni

⁶⁸⁾ Jakab E. Kolozsvár tört. II. Okt. tár 412. l.

⁶⁹⁾ Kolozsvár tört. II. 785. l.

⁷⁰⁾ Erd. Orszgy. Eml. XIV. 425. l. bővebben Jakab E. Kolozsvár tört. II. kötet.

⁷¹⁾ Egyik mtkája: Disputatio Philosophica De Libertate Voluntatis. 1664. febr. Franekerae, Bánffynak ajánlva; ugyancsak Bánffynak ajánlotta Bazelben megjelent theológiai munkáját Békés Horváti János is 1674-ben.

⁷²⁾ Szilágyi: Vértanuk. 181. l.

a magyar királyság szétdarabolt tagjait... s ha úgy látszik is, hogy elveit a rokonság kedvéért megtagadta, hogy a családi összeköttetéseket azoknál felebb becsülte — szín volt az csak, s szomorú halála megtanít bennünket, hogy a kitűzött ösvényen minden körülmények közt habozás nélkül haladt“.

Tán feltűnő, hogy ő, aki Bécsben sok pártfogóval rendelkezett; a bécsi udvarnak eddig mintegy erdélyi ügyvivője szerepelt, a töröknek a vele való sokszori összetűzések miatt nem is elvi, hanem elkeseredett személyes ellensége, hirtelenül szolgálni kezd oly érdekeknek, melyek a török barátságát célozták; de ha közelebb tekintünk Bánffy lelkébe, nem megmagyarázhatatlan. Bánffy az interessatus mozgalom eleién nem volt már olyan szívvel-lélekkel residence a német érdekeknek, mint előbbi nyilatkozatai feltűntetik; már gyűltek a tapasztalatok, mik kezdték átformálni, nem egyszerre ugyan, de annál hathatósabban. Jelentkezik ez a visszatetszés nála már bécsi követsége után. A magyarországi protestantizmus sérelme volt az, ami legjobban belemarkolt a szívébe. Bánffy éppen úgy, mint akármelyik kortársa, minden kérdés fölött legelsőnek tartotta a lelkiismeret szabadságát „az isten dicsőségét“, mint ekkor mondták s ha minden tettét nem irányozta is kizárólag felekezeti hajlandóság, sok cselekedete mögött ott volt az lap-pangva.⁷³⁾ Mikor a felvidéki protestánsok vallási sérelmeik orvoslására november 12-én (1665) összejönnek, nem tud lelke kényszerének ellenállani, hogy szavát érdekükben föl ne emelje. Irjon a fejedelem a palatinusnak — véleményezi — hogy mivel ő felsége neki bécsi követsége ideién azt ígérte, hogy a nádort bizza meg teljhatalommal a vallási megbántódások elsimitásával, kéri a fejedelem a palatinust, hogy kegyes természete szerint orvosolja meg a felsőmagyarországi protestánsok bajait gyökeresen, hogy ezután ne maradjon többé fenn semmi ok a panaszra.⁷⁴⁾ A vallásügynek ez a közössége, a protestantizmushoz való ragaszkodás is ok volt, hogy az interessatusok ügyét őszintén magáévá tette. Élete vége felé, amikor még nem tudta sorsát, amikor kijelentései nem vehetők a haldokló ünnepélyes testamentumaként, amikor már az interessatus mozgalomban való részvétele keserves tapasztalatokhoz is juttatta, sokszor elmondotta, hogy csak hitfeleinek szánalma vezette a mozgalomhoz.

Bánffy, miután az interessatus mozgalomhoz szegődött, mint körültekintő és számító politikus, nem adta föl az udvar

⁷³⁾ Sokkal inkább így volt ez Magyarországon, hol a lelkiismereti szabadságot többre becsülték a politikainál. Pauler, Wesselényi és társai összesk. I. 61. l. említi Gömörmegye feliratát a nádorhoz 1662. szept. 30., melyben a rendek legnagyobb sérelemnek azt mondják, hogy az esztergomi érsek dézmát szedett tőlük.

⁷⁴⁾ Levele Telekihez T. M. lev. III. 518—19. l.

hiveinek a barátságot, hanem tovább is összeköttetésben maradt velük, leveleket írt, tudósításokat is, lehetőleg semmitmondókat, csak éppen a híréért. Ő levelezett legtöbbször a végvári német parancsnokokkal, de Rottal gróffal és egykori követ-társával, Kászonyi Mártonnal is fenntartotta az érintkezést, ki az erdélyi ügyek terén a leghasználhatóbb követe volt az udvarnak, mivel maga is Erdélyből szakadt ki. De azért bármily ártatlanok voltak is e hírek, lehetetlen volt úgy írni, hogy egyszer-máskor többet ne mondjanak, mint valójában kellett volna. De bármit írt is Bánffy, azt Teleki mindig ismerte azon benső bizalmas és rokoni viszonyból fogva, melyben vele volt. Levelezésükből homályosan kivehető, hogy a német ügyvivőkkel volt titkos ügyük, talán birtokot vártak, talán pénzt az udvartól,⁷⁵⁾ de ez a pénz, vagy birtok, ha megkapták is, nem lehetett magaviseletük irányítására több hatással, mint amilyennel az erdélyi fejedelem ajándék paripái és aranyserlegei a porta ügyvivőire, vagy a német udvar minisztereire. Ezek sem adtak Apafynak cserébe soha más biztatásnál. Amiért is sohasem jutott eszébe senkinek, hogy az idegen uralkodó által nyújtott ajándékok elfogadóját árulóknak tekintse; az akkori felfogás az ily adományokat kitüntető tiszteletdíjakként tekintette s nekünk is olyanoknak kell tartanunk. Ezért tehát Bánffy német barátsága inkább hasznára vált Erdélynek, mint kárára; ha nehezebb politikai fordulatok következtek, olyankor mindig jó volt támaszkodni a Bánffy által ápoltnémet jóakaratra. Egy ilyen alkalommal kéri Apafy Bánffival együtt Rottal János grófot, hogy legyen pártfogója Lipót előtt a magyaroknak.⁷⁶⁾ De Bánffynak az udvarral való érintkezése titkos sem volt: tudott róla a fejedelem is; maga a fejedelem ír levelet 1671 március 15-én érdekében, arra kérve Lobkowitz herceget, hogy támogassa a császár előtt „bizonyos dolgait” eligazításában.⁷⁷⁾

De hogy bécsi összeköttetésének ellenségei sem tulajdonítottak nagy fontosságot, az legjobban kitűnik az ellene írt vádlevélből melynek 31 pontja közül mindössze csak egy említi meg a német udvarral való levelezést, de ez is csak felszínesen, semmiesetre sem oly céllal, mintha a vádnak súlyt akarna adni, inkább azért, hogy látszatra egyvel több legyen a vádak száma; inkább gyanúsítás, mint bizonyítékokkal felszerelt konkrét vád alakjában. Bánffy védekezése általánosságban megfelel az igazságnak: azt, hogy az udvarral levelezett, nem tagadja, de levelezése nem volt ártalmára az erdélyi politikának; levelezése sem kelthet gyanút, mert hiszen leveleit mindig megmutatta a fejedelemnek. Azt sem tagadja, hogy magyarországi és Bánffy jószágait sokszor kérte az udvartól, sőt azt sem, hogy teljesített szolgálatokat az udvarnak, de ugyanakkor

⁷⁵⁾ T. M. lev. IV. 390, 462, V. 121 II.

⁷⁶⁾ Angyal D.: Thököly Imre 74. l.

⁷⁷⁾ A levél található Erd. Muz. kéziratár. Régi levelek Apafy Mihály idejéből c. gyűjt.

önérzetesen kijelenti azt is, hogy mindezt „szabados ut“-on, azaz a lehetőség határain belül cselekedte és szolgálatairól a fejedelem is tudomással birt.

A török portára az interessatusok és Erdély kívánságát — mint már említettük — Baló László vitte el. Nagy titokban akarta ezt a követséget tartani Erdély, de ez nem sikerült neki. Baló ugyanis, miután a portán előadta küldetését s miután a biztató választ is megkapta a nagy vezirtől, elhajózott vegyes érzelmek között, mert a válasz biztatása mellett is nem sok reményre buzdíthatott. Baló bizonyára nem sejtette, hogy a hajó nem csupán Erdély számára visz értesítést, hanem a bécsi udvarnak is. Panajotti, portai török főtolmács küldte a hirt Mamucca della Torre Marc Antonio császári tolmácsnak, aki viszont Casanovának, a bécsi ügyvivőnek adta tudomására Apafy szándékát.⁷⁸⁾

Mialatt Baló a portán járt, Magyarországon már mindenki elhatározottnak tartotta a háborút, csak a kitörését várták mindenünnen. Magyarországerte visszhangzott a hír, hogy Apafy már fegyverben áll, sőt már meg is indult Ausztria ellen. Mig magukat így biztatták Magyarországon az emberek, Bécsben minderről hivatalosan semmit sem tudtak, legföljebb csak annyit sejtettek, hogy Erdélyben készül valami, mert a szokásos udvarias hangú levelek is elmaradtak. A levelezés megszüntetése kétségkívül szerencsétlen taktika volt Erdély részéről, mert erőnek-erejével diplomáciai válságba rohant egy még bizonytalan háború lehetősége előtt. Ezért nagyra kell becsülnünk Bánffy körültekintő óvatosságát, amikor erre a hibára figyelmeztette Telekit, ajánlva a Rottallal megszakitott levelezés fenntartását.⁷⁹⁾ Bánffy óvatosságának célszerű volta csak Baló megérkezése után tűnt ki és emelkedett jelentőssé, mikor az összeköttetést nem kellett keresni, hanem folytatni tovább, mintha misem történt volna. Baló megérkeztekor már fönt volt Bécsben petrityevith Horváth Ferenc, erdélyi követ, külsőleg bizonyos határsértés ügyében, valóban pedig azért, hogy kifürkészsze: nem sejt-e valamit az udvar Baló követségéről. Ezt a követséget Katona is említi a *Historia Critica*-ban.⁸⁰⁾ Pauler is szól róla: bennünket Pauler előadása közéről érdekel, nem a követség diplomáciai sikerénél, hanem annál a bal-esetnél fogva, ami a követséget utközben érte.⁸¹⁾ Az történt t. i., hogy a Bécsből visszatérő követet kirabolták. Pauler előadása szerint a rablás gondolata alkalomszerűen született meg. Együtt voltak Nádasdy Ferenc csejthei várában a vár ura, veje Draskovich Miklós, gróf Balassa Imre és Leszenyei Nagy Ferenc, volt nádori ítélőmester. A postásip hangjára figyelmissé téve Nádasdy megkérdezte, ki érkezett. Midőn azt a feleletet

⁷⁸⁾ Pauler: Wesselényi és tsai összeesk. I. 153. l.

⁷⁹⁾ T. M. lev. IV. 39. l.

⁸⁰⁾ Hist. Crit. XIV. 702. l.

⁸¹⁾ Pauler, id. m. l. 160—61. ll.

kapta, hogy Apafy követe Rottal titkárával, hirtelen ötlete támadt: jó volna megtudni, mi dologban fárad a titkár. A helyzet tisztánlátására tudnunk kell, hogy Nádasdy és Rottal a legelkeseredettebb ellenfelei voltak egymásnak azon törekvésnél fogva, amit a nádori szék elnyerésére mindketten kifejtettek. Nádasdyra ennél fogva nem volt érdektelen, hogy belásson ellenfele terveibe. Eleinte le akarta itatni a titkárt és a nála levő levelek tartalmát így megismerni, de Nagy Ferenc azt ajánlotta, hogy legcélszerűbb lesz elrabolni a leveleket, ha a posta elhagyja Csejthét; és Nádasdy e mellett a terv mellett is maradt; végre is hajtották még az éj folyamán. Az elrablott levelekből semmi újat nem tudott meg Nádasdy — írja Pauler — csak azt, hogy „Bánffy Dénes az erdélyi tanácsúr a bécsi udvar zsoldjában áll”.⁸²⁾

Nekünk Pauler előadásából az a részlet látszik feltűnőnek, mely elbeszéli, hogy Nádasdy tudomást szerzett Bánffy áruló voltáról. Több tény szól ez állítás ellen. Fel kell tennünk, hogy ha Nádasdy csakugyan meggyőződött Bánffy besugó voltáról, igyekezett óvakodni tőle valami formában, mert hisz Bánffy állítólagos besugása őt is veszedelembé dönthette. Ilyen elhárító lépéseket azonban Nádasdynál nem találunk; ellenben tény az, hogy a Nádasdy és Bánffy közti szívélyes viszony semmi változást nem mutat ez időben, a levelezés a két főúr között ezután is fennáll.⁸³⁾ Sőt mikor 1669 elején szükségesnek mutatkozik, hogy Erdélyből valakit Bécsbe küldjenek követül, Nádasdy Bánffy fölküldését javasolja.⁸⁴⁾ Ezt tekintetbe véve, közel érezzük magunkat az igazsághoz ama nézetünkkel, hogy az a levél, melyből Nádasdy Pauler szerint Bánffy németességéről értesült, nem lépte át ez alkalommal sem a Bánffy által hangoztatott „szabados út” határát és hogy a vett értesülést Nádasdy sem tekintette olyannak, mely politikai törekvéseire veszélyes lett volna, annál kevésbbé jutott eszébe, hogy Bánfyt árulónak tartsa.

Ha Nádasdy gondolt ez időben árulásra, helyesen gyánított. Ekkor ugyanis már nemcsak Panajotti árulásából voltak értesülései az udvarnak, amely árulásról különben Nádasdy adott hírt az interessatusoknak, hanem másfelől is. Az árulók az inressatusok közül kerültek ki. Az inressatus urak közül egyik-másik szintén sejtette az árulást, sőt az árulót is tudni vélte. Így Kálmánczai, Rottal grófnak Erdélybe küldött embere 1668 októberében egy multság boros hangulatában úgy látszik, többet felfedett, mint amennyire küldője felhatalmazta. Leveleket mutatott meg Vesselényi Pálnak, közönséges és titkos pecsétűeket, miket Rottal maga írt, azonban homályos értelemmel. Nyilatkozatot is tett Kálmánczai mély titkú jelentőséggel: „Ő csak nézi a világot — szólott — hogyan futnak, fá-

⁸²⁾ Pauler. Wesselényi és tsai összeesk. I. 159—162. l.

⁸³⁾ T. M. lev. IV. 297. l.

⁸⁴⁾ U. o. 419. l.

radnak az emberek és ő azoknak a dolgoknak a közepiben ül⁸⁵⁾ Vesselényi Pál Kálmánczai beszédéből egész helyesen azt következtette, hogy amiről a követ szólt, mindaz oly titoknak alapja, mely alatt valami nagy dolog rejtőzik, aminek érdemes nyitjára akadni. Nem tudjuk, hogy Vesselényi Pál kinek személyében kereste az árulót. Abban a levélben, melyben Telekit gyanujáról értesíti,⁸⁶⁾ Bánffyt úgy mutatja be, mint az udvar tevékeny szolgáját, de ez nem elég alap annak föltevésére, hogy Vesselényi Pál Bánffyt tartotta árulónak. Azt sem tudjuk, vajjon Vesselényi kikutatta-e idejekorán az igazi árulókat; de Kálmánczai sokatjelentő titkolózásának csakugyan volt szilárd alapja: Iványi Fekete László, Barkóczi István, Szabolcs-megye főispánja, br. Majthényi János, volt nyitrai alispán még 1668 szeptemberben letették titkukat Szelepcsényi primás kezébe, aki hamarosan megjelentette a nagy újságot Ebersdoriban a császárnak.⁸⁷⁾ Érdekes, hogy Iványi Fekete László, mikor az interessatus mozgalmat elárulta, azt is ajánlotta,⁸⁸⁾ hogy be kell vádolni Apafyt, hadd fojtassa meg a porta, mert csak ő az összeesküvő, nem egyszersmind az erdélyi rendek is, és bár a terv megfelelt a német diplomaták szíve vágyának, mégis erre nehezen keríthettek sort, mert sohasem tudták hanyadán vannak a portai jó viszony dolgában; mérsékelte ez irányu törekvésüket erdélyi bizalmasaiknak: Telekinek és Bánffynak közlése is, kik nagyon vigyáztak arra, hogy a török szándékát, minél harciasabbnak tüntessék fel az udvar iránt. Bécsbe irt hireik mind a portának az ausztriai ház ellen való készülétéről szóltak, erős tendenciával irányítva tollukat arra a pontra, hogy ha Lipót nem hozza jókarba a magyarországiak és Erdély dolgát, tartani lehet attól, hogy a török valami gonoszra fakad ki; ennélfogva Bánffy nem késett az ajánlattal, hogy Erdély hajlandó az egyezsége, ha az ausztriai háznak úgy tetszik. Természetesen e levelek mind a jóakaró tájékoztató szerepében intették kegyelmességre és mérsékelte az udvart. Így használta fel Bánffy az udvarnál levő hitelét hazája javára ezekben a zavaros időkben.⁸⁹⁾

Egy más alkalommal a Csáki István besugásai miatt haragvó udvart engesztelték ki Bánffy és Teleki kellő időben érkezett levelei. Csáki István udvaris egészen elhitette Bécsben, hogy Apafy török-tatár haddal indulóban van Magyarországra és szándéka az elégedetlen felsőmagyarországi 13 vármegyéhez csatlakozni. Ez a hír úgy felzaklatta Bécsben a kedélyeket, hogy hamarosan 900 katonát rendeltek ki még a végekre. De közben megérkezett Rottalhoz Bánffy és Teleki levele a fejedelem panaszkodó írásával együtt s így a 900 kato-

⁸⁵⁾ T. M. lev. IV. 369 l.

⁸⁶⁾ T. M. lev. IV. 369 l.

⁸⁷⁾ Pauler id. m. I. 205. s. k. II.

⁸⁸⁾ Pauler id. m. I. 207. l.

⁸⁹⁾ T. M. lev. IV. 390 és 394. II.

na expedíciójára nem került sor. Bánffyék levelének ezt a jótékony hatását Radics András tudta csak igazában felfogni, továbbá azok a magyarok, akik ismerték mindazokat a veszedelmeket, mikkel a német katonaság kvártélyozása járt.⁹⁰⁾

Az a hang, mely ez időkből a Bécs—Erdélyi érintkezések közben a legjobban kihallatszott, különféle határkiegyenlítésekről szólt, továbbá elkeseredett hangú gyűlésekről, miket azért hívták egybe, hogy a felhalmozódott sérelmeket összegyűjtve, orvosolják. Erdély rendesen elküldte követeit a gyűlésekre, de sem az udvarnak, sem Erdélynek nem az volt a célja, hogy a sérelmeket békésen rendezzék, hanem mindketten tartogatták magukat a nagy leszámolásra. Az udvar, hogy a látszatnak eleget tegyen, 1669 április 14-re gyűlést hirdetett Eperjesen. A gyűlésre Erdély is kapott meghívót. Kitűzött tárgy a végbeli ellenségeskedések megszüntetése volt. Megbizottakul Zrinyi Péter és Rottal János gr. voltak az udvartól kiküldve; Erdély részéről pedig mindenekelőtt Teleki Mihály, azután Kapi György, Nemes János és Váradi Virginás István. Apafy azért örült a gyűlésnek, hogy megbizottja végre szemtől-szembe tárgyalhat Zrinyi Péterrel az interessatusok ügyéről, mely tárgyalástól igen sokat remélt.⁹¹⁾ Majd bekérette Bánffytól a végbeli sérelmek listáját, hogy a követek hivatkozassanak rájuk, ha Eperjesen szóba kerülnek.

Bánffy egy Szentpáli Jánoshoz intézett levelében⁹²⁾ a német barátságot ajánlotta, noha az egyezség sikerében már azért sem bízott, mivel alaki okok is gátolták: u. i. az Erdellyel való egyezség április 14-re volt kitűzve, április 28-án pedig már a magyarországiakkal is meg akarta kezdeni az udvar a tárgyalást. Bánffy ebből kiérezte, hogy az udvar csak komédiának tartja az egyezséget, hogy tartamát oly rövid időre szabja.⁹³⁾

A tárgyalásokat nem lehetett megkezdeni a kitűzött időben, mert Teleki az árvíz és Kapi betegeskedése miatt csak május 12-én érkezett Eperjesre.⁹⁴⁾ Végre mégis hozzáfogtak! De hogy milyen őszinteséggel, arra elég ismernünk Teleki helyzetét, aki már ekkor tudta, hogy a török titkon értesítve van arról, hogy Erdély egyezkedni kíván az udvarral.⁹⁵⁾ Ez a körülmény elegendő volt arra, hogy a legmesszebbmenő óvatosságra intse Telekit az udvarral szemben. Nem is lett a tárgyalásnak semmi eredménye. Körülbelül ilyen eredménnyel zárult a magyarországiaknak hirdetett tárgyalás is. Egy hónapi gyűlésezés után a követek elunva a várakozást, mivel

⁹⁰⁾ T. M. lev. IV. 351. l.

⁹¹⁾ T. M. lev. IV. 438. l.

⁹²⁾ Maga a levél nincs meg; említés van róla T. M. lev. IV. 440 l.

⁹³⁾ U. o. IV. 455. l.

⁹⁴⁾ Pauler. id. m. I. 246. l.

⁹⁵⁾ T. M. lev. IV. 475. l.

úgy látták, hogy a biztosok nincsenek feljogosítva a sérelmek orvoslására, eltávoztak.⁹⁶⁾

Talán ideje is visszatérnünk azokhoz a törekvésekhez, miket Apafy kormánya az interessatusok érdekében kifejtett, ami — mint amelyben Bánffy is sok része volt — közelebb esik tárgyalásunk köréhez. Bánffy a német udvarhoz való kapcsolatáról pedig, amennyiben eddig nem sikerült pontos képet rajzolnunk, tárgyalásunk közben, ahol az alkalom engedi, még meg fogunk emlékezni.

Mikor Nádasdy révén megtudták Erdélyben, hogy a bécsi udvar Panajotti által tudomására jutott titkuknak, a hír nagy megdöbbenést keltett mindenfelé, de mégsem akkorát, hogy a megkezdett diplomáciai tárgyalások további folytatásától el-
 ijedtek volna. Valami új módját kellett találni annak, hogy a már most figyelmessé tett bécsi udvart kijátszszák. Különösen Panajotti volt veszedelmes; a vele szemben követendő eljárás pedig a lehető legkényesebb, mert nem lehetett tudni, hogy mily mértékben áll a nagyvezir kegyében. Agyafurtságát általánosan ismerték. Erdélyben a felháborodottabb vélemények azt hangoztatták, hogy nyíltan be kell vádolni a nagyvezir előtt; azonban e téren hozhatott legnagyobb meglepetést Panajotti ügyessége és még a magyarországiak megsegítésének ügyére is rossz hatással lehetett. De teljesen hallgatni az árulásról nem lehetett. Abban állapodtak meg, hogy Inczédyt küldik be és a nagyvezirnek bejelentik az árulást, de az áruló nevét elhallgatják; de megbízták Inczédyt, hogy alkalmas módon adja értésére a nagyvezirnek, hogy Panajotti az áruló.⁹⁷⁾ Inczédynek sikerült is a nagyvezirt figyelmeztetni Panajotti áruló voltára, de Panajotti sokkal kisebb jelentőségűnek tudta feltüntetni az egész magyar ügyet, semhogy annak árulásáért életével kellett volna lakolnia. Panajotti sértetlen maradása a legnyilvánvalóbb felelet arra, hogyan fogadták már másodízben a portán a magyar ajánlatokat. Inczédy 1668. március 26-án hozta meg a választ, amely nem volt örömdetes, mert azt tartalmazta, hogy a török két-három esztendeig nem lehet segítségére az interessatusoknak és nem hajlandó felbontani a némettel való békességet, mivel az ázsiai lázadással van elfoglalva. Az Inczédy által hozott válasz Bánffy is módítlótt érdekelte, mert szerette volna megsegíteni magyarországi test-

⁹⁶⁾ Magyarországon ezzel a gyűlésezések sora nem ért véget; találon világitják meg az eseményeket Chernel Pál szavai: „Csaknem mindennap, hol egy, hol más vármegyében volt gyűlésünk; mint az egerek tartottunk tanácsot az macska ellen“. T. M. lev. V. 98. l. A dunamelléki vármegyék 1670. január 28-ra tűztek ki gyűlést Breznó-Bányára, melyre meghívták a felvidéki tizenhárom vármegvét is, mire azok Kassán összehívott gyűlésükből (jan. 24.) küldték el képviselőjüket. A breznóbányai összeüvötenen új gyűlést tűztek ki Besztercebányára febr. 24-iki terminussal. Közben pedig erősen készültek a löcsei gyűlésre; ezt azonban a kormány betiltotta (Pauler. id. m. I. 311. l.) és helyette március 16-ra maga hirdetett gyűlést Besztercebányára, de ez is teljesen eredménytelen maradt.

⁹⁷⁾ Pauler. id. m. I. 156. l.

véreit. Még ekkor nem okoztak neki a magyarországi fosztogatások annyi gondot és keserőséget, mint később. Pedig a magyarországi protestánsok egy része Erdélyre nem kedvező irányú magatartást kezdett ekkor is tanusítani. A felvidéki protestánsok egy töredéke, hogy a mozgalomnak Magyarországon több támaszt nyerjen, I. Rákóczi Ferencet is bele akarta vonni a szövetségbe; e törekvésnek élén kálvinista részről Farkas Fábrián, Gyulaffy László, Szuhay Mátyás és Szepesv Pál magyarországi urak állottak. De Rákóczinak a vállalatban való részvétele nem jelenhetett meg az önzetlen hazafiság színében annál az örökségnél fogva, mit atyjától nyert neve képviselt; de semmiképpen sem volt elhíhető, hogy Rákóczi az erdélyi trónkövetelő és Apafy, ugyanennek a trónnak birtokosa tudnának egyazon politikai célért fáradozni.⁹⁸⁾

Inczédy követésének eredményéről a magyarországiak még május végén sem voltak értesítve, noha mindenünnen feszülten várták a porta engedélyét, sőt olyan hírek szállingóztak, hogy Erdélyben már készítik a hadakat.⁹⁹⁾ A külpolitikai helyzet pedig Magyarországra éppen kedvezőtlen volt. Gremonville, francia követ 1668 január 19-én kötött egyezséget Spanyolország felosztására a bécsi udvarral; s Lengyelországban is bizalmatlanok voltak a magyar elégedetlenek ereje iránt.¹⁰⁰⁾ Nem csoda hát, ha Bánffy e hírek közül egyik-másikat ismerve, nem helyeselte, hogy Inczédy válaszáat a magyarországiak előtt elhallgatták s őket ezáltal függőben tartották. Aggasztotta őt annak meggondolása, hátha jó reménytől elbizottan valami vakmerőségre fakadnak a türelmetlen várakozók és az oktalanságnak majd az egész magyar ügy kárát vallja.¹⁰¹⁾

Apafyt a török válasza nem kedvetlenítette el a további próbálkozástól és noha az Inczédy által hozott hirt végre (valóságában) megizente a magyarországiaknak,¹⁰²⁾ nem késett a biztatásokkal sem. Apafyban bizonyára fokozta a cselekvési ösztönt az interessatusok fenyegetésszerű izenete, hogy ha Apafy nem segíti őket, más támogató után néznek.¹⁰³⁾ Az az

⁹⁸⁾ A helyzetnek ezt az élére állítótságát éles szemmel látta Vittnyédi István, az ország egyik legnagyobbbírája és tekintélyű ügyvédje, aki semmiestre sem óhajtott, hogy Zrínyi Péter veje a magyarországi protestánsok közé állva azokat is megossza és Apafyt is elhídegitse a mozgalomtól. . . . Buzgón figyelmezte Telekit, hogy ne higgyen minden embernek. . . . E részben neki már voltak tapasztalatai. Méltó följegyezniünk véleményét a mozgalom két főirányi ójáról: Zrínyi Péterről és Nádasdyról. „Az egyike nem Miklós, az másika Istennek sem volt soha igaz, sokat megcsalt, féltlek benneteket, ha százszor ezután megesküszik is, de én neki soha nem hiszek. T. M. lev. IV. 126. l. E nyilatkozatból úgy látszik, hogy Vittnyédi nagyon jól ismerte Nádasdy egész múltját; van is róla tudomásunk, hogy egyizben buzgón tanulmányozta Nádasdy céljait. Pauler. I. 158. l.

⁹⁹⁾ T. M. lev. IV. 301. l.

¹⁰⁰⁾ Pauler I. 194. l.

¹⁰¹⁾ T. M. lev. IV. 306. l.

¹⁰²⁾ U. o. 309. l.

¹⁰³⁾ T. M. lev. IV. 423. l.

ígéret pedig, hogy a magyarországiak minden költségét visszafizetik, akár sikerül a vállalat, akár nem, kétségkívül alkalmas volt arra, hogy ismét valami új módjáról gondolkozzék megsegítésüknek. Ezért különös súlyt fektetett arra, hogy az évi adó idején érjen a porára. Rozsnyai Dávidot szándékozott beküldeni, aki a portai ügyekben elegendő tapasztalattal rendelkezett, mint török deák. Apafy azt a kívánságát fejezte ki, hogy, vagy az interessatusok közül küldjenek valakit, aki az erdélyi követtel a portára is bemegy, vagy küldjenek biztosító levelet, hogy Erdélyt nem hagyják cserben.¹⁰⁴⁾ Így indult meg Rozsnyai október 26-án (1669). Bánffy nem helyeselte a fejedelemnek ezt az új vállalkozását. Az volt a nézete, hogy jobban kellett volna ragaszkodni a radnóthi határozathoz, ahol azt végezték, hogy nem kell a nagyvezírt tovább zaklatni. Ha már a fejedelem mindenáron követet akart beküldeni, meg kellett volna kérdeznie azokat az urakat is, akik a szóbanforgó radnóthi határozatot hozták, nem egy-két ember tanácsa szerint cselekedni. Véleménye a helyzetről szösz szerint ez: „Jobb volna a nyomorodott hazának vesztég ülni, mert bizony sem irank, sem szelencénk“.¹⁰⁵⁾

Tagadhatatlan, hogy Bánffy e szavaiban része van a megbántódnak is némi mellőzés miatt, de része van az aggodalomnak is veszedelem esetére. A fejedelmet azonban érzékenyen sértette a „sem irunk, sem szelencénk“ kitétel. Egy levélben felháborodva utasította rendre Bánffyt, hogy ő nem borbély, hogy irat és szelencét emleget, mikor róla beszél. Ez a visszautasító méltatlankodás mutatja, hogy Apafyban erős fejedelmi önérzet élt.

Rozsnyai követsége nem várt fölfedezésre juttatta Apafyt és politikáját; Rozsnyai a portán összetalálkozott Bukovaczký Ferencsel, Zrinyi követével; és midőn követségének utánna járt, meglepődve tapasztalta, hogy Bukovaczký is oly céllal jár Zrinyi megbízásából, mint ő. A nagyvezír, ha másból nem is, de ebből a kettős követségből már következtethette, mekkora az egység a segélykérők közt; ezért Zrinyinek is küldött némi semmitmondó biztatást, meg Apafynak is; ez utóbbinak azt, hogy a békességet a császár nélkül nem bonthatja föl; de Apafy kedvét már nem kellett elvenni, elhanyaglott az magától, mikor meghallotta Zrinyi Péter tervét, hogy ő akar lenni a magyar király, és vejét, Rákóczi Ferencet óhajtja Erdély fejedelmének. Rosszul esett neki, hogy számitása így semmire vált, különösen azok a híresztelések érintették különösen, melyek Zrinyi sikeres felkeléséről szóltak. Fájt neki, hogy az interessatusok oly könnyen Zrinyihez álltak. A magyarországi urakra annyira megharagudott, hogy hallani sem

¹⁰⁴⁾ U. o. 434. l.

¹⁰⁵⁾ U. o. 536. l.

akart felőlük.¹⁰⁶⁾ „Megtalálja kiki, amit keres“, mondotta.¹⁰⁷⁾ Apafy jóslata előbb teljesült, mint várta volna. Zrinyi minden megfontolás nélkül rohant a veszedelembe.¹⁰⁸⁾ Az udvar, miután Zrinyiék fegyverkezését elnyomta, hozzáfogott a pártütés megszervezéséhez. E nehéz viszonyok között Apafy eleinte a segélyadás és semlegesség közt ingadozott, de mivel tartani lehetett attól, hogy a németek az üldözés buzgalmában az erdélyi határookra való betöréstől sem tartózkodnak, mozgósítást rendelt el. Ispán Ferencnek, az interessatusok követének pedig szóval azt mondotta, hogy egyesüljenek ismét és küldjön minden vármegye követet és biztosító-levelet hozzá, akkor hajlandó érettek továbbra is közbenjárni a portán; de írásba ezt az üzenetet nem foglalta.¹⁰⁹⁾ Ispán Ferenc már huzamosabb idő óta bent tartózkodott Erdélyben. Akkoriban küldték be az interessatusok, mikor Rozsnyai a portára ment. Követségének célja az volt, hogy a Rozsnyai által hozandó hirt minél előbb eljuttassa rendeltetése helyére. Bánffynak nem volt kedvére Ispán Ferenc követsége: az volt a véleménye, hogy ha kedvező lesz a portai hír, nélküle is értésükre lehet adni a magyarországiaknak. Azért is veszedelmesnek tartotta Ispán bent időzését, mert tartani lehetett a lécsi udvar boszujától, mely Ispán követségéről Csáki Ferenc által tudomással birt,¹¹⁰⁾ aki azzal fenyegette Ispánt, hogy Erdélyből távoztában elfogatja és Pozsonyba küldi.¹¹¹⁾ Ispán azonban nem ijedt meg a fenyegetéstől. Éppen így nem ejtette gondolkodóba Bánffy véleménye Telekiéket, mert azt tartották, hogy Bánffyból nem az óvatos éleslátás, hanem a megbántódás szól, mert a bujdosók Ispán követségével nem sógorát, Kende Gábort bízták meg.

Ispán Ferenc követsége alatt egy más követ is tartózkodott Erdélyben: Kászonyi Márton. A bécsi udvar küldötte tárgyalni Apafyval a „közönséges jókat nézendő dolgokban“, valójában pedig azért, hogy valahogyan Apafyt visszatartsa a fegyverkezéstől s az udvar ezalatt szabad kezet nyerjen Magyarországon. Kászonyi 1670 március közepén már Szathmáron volt s innen igyekezett befelé Erdélybe. Kászonyi, Bánffy, Teleki és Bethlen Jánossal szándékozott tárgyalni, de ezek már el voltak határozva, mikép fogadják. Kászonyi nem is találkozott velük, hanem egyenesen az udvarba ment. Apafy szintén el volt határozva, hogy szó helyébe csak szót fogadni a páternek.¹¹²⁾ De a Kászonyival való bánásmód sok óvatossá-

¹⁰⁶⁾ T. M. lev. V. 174. 1.

¹⁰⁷⁾ U. o. 172. 1.

¹⁰⁸⁾ Találó megjegyzést tett rá Lónyai Anna: „nem hiába, hogy tavaly (mikor az eperjesi tanácskozáson részt vett mint királyi megbízott) kötősenek sem uija, sem galléra nem volt Eperjesen, de bizony tettének sincs sem uija, sem galléria“. T. M. lev. V. 210. 1.

¹⁰⁹⁾ T. M. lev. V. 177. 1.

¹¹⁰⁾ T. M. lev. V. 111. 1.

¹¹¹⁾ U. o. 109. 1.

¹¹²⁾ T. M. lev. V. 127. 1.

got igényelt. Rozsnyai még ekkor a portán volt és nem lehetett utdni, milyen hirrel jön meg. Bánffy is ugy nyilatkozott, hogy az udvarnak adandó válasz még akkor is megfontolandó, ha Rozsnyai hire kedvező lesz, arra az esetre pedig, ha Rozsnyait elutasítaná a porta, kiszámíthatatlan fontosságu, hogy milyen választ nyert Kászonyi Erdélyben.¹¹³⁾ Bánffy óvása ellenére aránylag elég harcias választ fogalmazott meg Teleki a fejedelem kancelláriája számára, abban a biztos reményben, hogy Rozsnyai a háború hírével tér meg. De közben megérkezett Rozsnyai a leverő hirrel és e miatt a válasz stílusán is változtatni kellett abban az értelemben, amint azt előbb Bánffy tanácsolta.¹¹⁴⁾ A pátert azonban veszedelmes volt Magyarországon át elbocsátani, mert ott éppen ekkor lobogott legmagasabban a tervszerűtlenül felzúdított forradalom és tartani lehetett Kászonyi fogságba jutásától; ezért Máramaroson át Lengyelországba kerülve ment Bécsbe.

Ezalatt Magyarországon még szigorubb lett az üldözés. Apafy pedig még mindig tétovázott. A megyék sem küldötték követjeiket — mint Ispánnak adott meghagyása után várhatta volna — a megbízó-levelek is késtek; Bornemisza Anna is azt tanácsolta, hogy nem kell kockáztatni. Azonban ha mint uralkodó nem is segíthetett hathatósan a bajba jutottakon, az egyesek panasza elöl lehetetlen volt elzárkózni; ha felesége szavai néha eszébe juttatták is, hogy az interessatusok 13 ezer tallérjába kerültek,¹¹⁵⁾ ezt a pénzt még nem tartotta elveszettnek, hiszen még a szultán nyilatkozata hátra volt: hátha a padisah akarná a magyarok megsegítését?! . . . Minden tartózkodás mellett is megindító volt a magyarországi elégedetlenek sorsa. Lehetetlen volt, hogy szánmát ne keltette volna föl Bocskay István, az előkelő protestáns magyar ur sorsa, aki egy rossz kocsiában, pokróc alatt, szökvé menekült Husztra.¹¹⁶⁾ Mostoha fia és felesége pedig német fogságban voltak. És bár Apafy a némettel való diplomáciai összeköttetést nem szakította meg, mert erre Erdély is rászorult, sőt hatással lehetett az üldözés enyhítésére, nem tudott elzárkózni attól, hogy a menekülteket, főleg a hegyaljai papokat be ne fogadja birodalmába.¹¹⁷⁾

A magyarságnak ez az általános veszedelme Bánffy lelkét is megrázta. Bocskay ügyében hozzáküldött kérdésre azt válaszolta, hogy be kell őt fogadni, mert különben elpusztul¹¹⁸⁾ s egyebeknek is a lehetőség szerint segítségére volt. Nagyon megindította Thökölyi Imre sorsa, ki atyja halálos ágyától me-

¹¹³⁾ Levele Telekihez T. M. lev. V. 130. l. és a fejedelemhez 1670. ápr. 2. Erd. Muz. lev. Kemény József gr. gyűjt.

¹¹⁴⁾ T. M. lev. 143. l.

¹¹⁵⁾ T. M. lev. V. 225. l.

¹¹⁶⁾ U. o. 286. l.

¹¹⁷⁾ T. M. lev. V. 263. l.

¹¹⁸⁾ U. o. 277. l.

nekült el.¹¹⁹⁾ Bánffy meg is említi, hogy az ilyen eseteket célszerű volna a portán tudatni, annak hozzáfűzésével, hogy a német erősödik az országban és az a célja, hogy a törököt kiűzze; máskor pedig, mikor arról értesül, hogy a magyarországiakat vértörvényszék elé hurcolják, amiatt boszankodik, hogy a német úgy bánik az országgal, mintha az „Slezia, Morva formán” volna a keze alatt.¹²⁰⁾ Ezek a nyilatkozatok rávilágítanak arra, hogy mily mértékben volt már ekkor Bánffy híve az udvarnak.

Apafy 1670 végén újra elszánta magát az üldözött magyarországiak mellett való föllépésre.¹²¹⁾ Rhédey Ferenc vitte a panaszkodó levelet a portára.¹²²⁾ Közben Apafynak az az ötlete támadt, hogy ha a német választókat értesítené Lipót zsarnokságáról, talán lenne valami látatja. Meg is iratta Bethlen Miklóssal a leveleket,¹²³⁾ de ezeknek nem sok eredményük lett: a választófejedelmek nem szóltak bele Lipót ügyeibe, az üldözés pedig nem szűnt meg. Így hát ismét csak egyedül a török válaszbba vetette Apafy minden bizalmát, de az 1671 november elején hozott hír ismét csak arról szólott, hogy a porta nem bonthatja föl a békét; volt idő, mikor a török unszolta a magyarokat a támadásra, — szólt a válasz — de akkor a magyarok nem akartak; most meg ők nem hajlandók meghallgatni a magyar kívánságokat.¹²⁴⁾ Az üldözött magyar urak közül Petróczi István és Szepesi Pál voltak a budai pasánál, a magyarországi ügyek főintézőjénél is, de a pasa sem adott nyílt biztatást. Szepesi és Petróczi híreit Radics András vitte Erdélybe. Radics elmondott hírei közül nehányat Bánffynak is; mivel Bánffy nem melegegett fel a Radics beszélte hírek hallatára oly mértékben, mint azt Radics várta, megharagudott reá úgy, hogy a tanácskozás szóváltássá fajult.¹²⁵⁾ Így szaporodott azok száma, kik Bánffyt állhatatosan gyűlölték.

De legelkeseredettebb ellenségeit mégsem politikai és elvi disszensiók által szerezte Bánffy, hanem mint vagyongyűjtő. Vagyongyűjtő szenvedélye állította szembe Béli Pállal is, aki szintén nagy buzgósággal működött e téren. Midőn Bánffyt mint birtokszerzőt bemutatjuk, eleve megjegyezzük, hogy vagyonszerzései nem mindig állanak a szilárd jog alapján, sőt néha nagy lelkiismereti fogatkozásokot tárnak föl. Jellemző erre Balpataky esete. Valakinek jobbágysai nagvobb összegű pénzre bukkantak. Balpataky azonban elvette tőlük a pénzt és mivel a talált pénzről szóló törvény szerint annak egy részét

¹¹⁹⁾ Thököly István 1670. dec. 3. halt meg; a fiú dec. 4-én hagyta el Likavát, melyet a német ostromolni kezdett. l. Angval D. Thökölyv életrajz. 31. és T. M. lev. 410—15 ll.

¹²⁰⁾ T. M. lev. V. 452. l.

¹²¹⁾ U. o. 338. l.

¹²²⁾ Pauler id. m. II. 206. l.

¹²³⁾ T. M. lev. V. 370. l.

¹²⁴⁾ U. o. 647. l.

¹²⁵⁾ U. o. 602. l.

be kellett szolgáltatni a kincstárnak, Balpataky szerette volna a kincstári illetményt is megtartani magának; ezért fölmentést szándékozott kérni magának a fejedelemtől a pénzre vonatkozólag. Előzőleg azonban a fejedelem már Bánffyra bízta a fiscus illetmény behajtását. De Bánffy is úgy okoskodott, hogy nem szükséges a behajtott összeget a kincstárnak beszolgáltatni, hanem sokkal célszerűbb az összegzen megosztoznia Telekivel, legalább mindkettőjüknek lesz egy kis „álló pénze”. Bánffy biztatja is buzgón Telekit, hogy ügyeljen jól, el ne engedje a fejedelem a kincstári illetményt, avagy be ne jusson valahogy a pénz a kincstárba „mert aztán oda leszen”.¹²⁶⁾

Kétségbeesett leveleket írt Bánffy 1667 végén Gyalu vára visszaadása dolgában Telekinek. Hogy Bánffy miképpen jutott Gyaluhoz és mi hozta úgy magával, hogy Gyalut tőle visszaköveteljék, az az erdélyi köztörténetre is fontossággal bír. Így tehát nem lesz fölösleges arról is terüinkhöz mérten megemlékezni. Huszt és a hunyadmegyei uradalmak Bethlen István örököseinek, nevezetesen Zólyomi Miklós, Barkóczy Sándorné, Thököly István gyermekei és Rhédey exfejedelem neje Bethlen Drusiana birtokában voltak. 1666-ban Barkóczy Sándorné és Zólyomi Miklós közt megegyezés jött létre, mely szerint Zólyomi a Vajda-Hunyad várhoz tartozó jószágok egy részét átengedi Barkóczynénak; Időközben Zólyomi megbánta az alkut és pörre került a dolog. A pört az első fórumon Barkóczyné nyerte meg. Mielőtt azonban a pör végződött volna, Barkóczyné minden a Bethlen örökségből reá szállandó részét Hunyadból, átruházta Thököly István gyermekeire.¹²⁷⁾ A pört a végső fórumon ismét Zólyomi vesztette el, aki kétségbeesésében a törökhöz menekült és jó eszközzé vált arra, hogy a török Erdélytől folyton újabb és újabb összegeket zsarolhasson ki. Zólyominak politikai multja különben meglehetősen változatos. Apafy idejében eleinte hunyadmegyei főispán volt, de egy állítólagos összeesküvésben való részvétele miatt megfosztott hivatalától, sőt szabadságát is elvesztette. Kiszabadulása után folytatta pörét, lépéseket tett hunyadmegyei főispánságának visszanyerése érdekében is, de az már ekkor Kun István kezében volt, tehát nem nyerhette vissza. Fokozatosan fogyó reménnyel és növekvő gyűlölettel járt-kelt pártfogók után, de sehol sem hallgatták meg panaszát, mivel gyanakodtak rá. Bethlen János szolgáitól azt izente neki, hogy ő nem tehet érdekében semmit, mert nincsenek barátai Erdélyben. Bánffy meg éppen mulatságos válasszal utasította el; állítólag azt izente, hogy azért nincsen egyetlen jóakarója sem Erdélyben, mert nem iszik bort.¹²⁸⁾ És bár Erdélyben gyanították, hogy Zólyomi tervez valamit, nem

¹²⁶⁾ T. M. lev. IV. 287. és 291. l.

¹²⁷⁾ Az átruházásról szóló levél 1667. jan. 2. kelt. Erd. Ország. Eml. XIV. 208—210. ll.

¹²⁸⁾ T. M. lev. IV. 144. l.

vigyáztak kellőképpen rá, úgy, hogy 1667. március 22-én már híre járt, hogy Zólyomi a törökök közé szökött.¹²⁹⁾ Pedig — mint később maga is nevetve beszélt — Bánffy elfoghatta volna, ha szorgosabb vigyázást rendelt volna el a végeken.¹³⁰⁾ Erdélyre nagyon alkalmatlan volt Zólyominak a portán való időzése; ezért minden módot elkövettek, hogy a portán ártalmatlanná tegyék, de ez nyílt úton nem járt sikerrel; ezért már eleinte gondoltak az erdélyi udvarnál arra, hogy valamiképpen eltegyék láb alól; a terv kivitelével a portai ügyvivők voltak megbízva; és bár többször óhajtották a tervet végrehajtani, az sohasem tett kárt Zólyomiban. Még legkomolyabb merénylet volt Zólyomi élete ellen az, melyet Rozsnyai Dávid intézett ellene, de ez sem vezetett az óhajtott célra, sőt a merénylet veszedelme egyszer majdnem a tervezőket érte utól.¹³¹⁾ A töröknek nem voltak Zólyomival komoly céljai, csak Erdély fenyegetésére használta őt fel; ezért, mikor egy alkalommal a kajmekám megsejtette, hogy Rozsnyai élete komoly veszélyben forog, azt izente szolgáinak, hogy gályára küldi őket, ha uruknak valami baja esik.¹³²⁾ Bánffy rögtön átértette Zólyomi szökésének egész horderejét. Láta, hogy amíg Zólyomi él, a török feje fölött fogja tartani a fejedelemségnek és Erdély országának, de egyúttal rossz példát is látott Zólyomi szökésében arra, hogy ha valakit megszáll a fejedelemségnek képtelen vágya, hasonló eljárásához folyamodik.¹³³⁾ Ezért később is kívánja, hogy Zólyomit tegyék el láb alól, még áldozatok árán is, sőt egy alkalommal ezer aranyat ajánlott fel e célra.¹³⁴⁾ Azonban Bánffyt Zólyomi Gyalu birtoklása miatt is közelebbről érdekelte. Gyalu 1663 óta volt Bánffy birtokában.¹³⁵⁾ Ez a birtok előbb Zólyomié volt. Most azután, hogy Zólyomi a portán pártfogóra akadt, jött Erdélybe a parancs, hogy Zólyominak minden idegen kézen levő birtokát adják vissza. Gyalu is e birtokok közt szerepelt. A porta parancsára ellenkezéssel felelni annyival inkább is kockázatosnak látszott, mert Rozsnyai is oly irányú tanácsot küldött haza, hogy Zólyominak vissza kell adni javait.¹³⁶⁾ A fejedelem a vett parancs és tanács alapján felszólította Bánffyt, hogy Gyalu várát adja vissza, majd helyette kap mást kárpótlásul; Bánffy azonban a kárpótlásul felajánlott szentmártoni birtokot keveselte és rendkívül sértődött hangú levélben erősködött jo-

¹²⁹⁾ U. o. 56. l.

¹³⁰⁾ T. M. lev. IV. 141. l.

¹³¹⁾ Századok 1912. 605—607. II.

¹³²⁾ U. o. 294. l.

¹³³⁾ T. M. lev. IV. 61, 62 l.

¹³⁴⁾ Az a gondolat vezette, hogy a terv sikere esetén csak egyszer kell fizetni, de ha Zólyomi életben marad, a török mindig talál alkalmat a zsarolásra. l. Erd. Muz. lev. Kolozsvár, Törzsgyűjtemény, Gyalu, 1667. máj. 27. Az 1000 aranyból egyébként más célokra is szánt pénzt Bánffy.

¹³⁵⁾ Erd. Orszgy. Eml. XIII. 254. l.

¹³⁶⁾ T. M. lev. IV. 166. l.

gai mellett: „Harmincötezer forint jussom van nekem országtól s urunktól adva Gyaluban. Isten úgy áldjon meg, ős jószággommal építtettem nagyobbára s Szent-Mártonért adjam én oda? Nem adom, Isten úgy segéljen — nem adom, valamig lábbal ki nem vonszanak belőle; bele megyek ezen holnap feleségestül, gyermekestül s ha erővel elveszik, ám lássák, legyenek példa az világ előtt, de soha nem adom szépszerint!“¹³⁷⁾ A fejedelem erre, hogy lecsendesítse, Szamosujvárt ígérte neki kárpótlásul és az 1668-ban tartott besztercei országgyűlésen a fejedelmi előterjesztések 11. pontjában¹³⁸⁾ ajánlotta is a rendek figyelmébe e tervet. Bánffy hajlott volna is az alkura, ámde a rendek nem akartak beleegyezni, hogy Szamosujvár magánember kezébe kerüljön. A helyzetet súlyosította, hogy Bánffy makacsul kívánta, vagy Gyalut, vagy a teljes kárpótlást és változatlanul csak azt mondotta, hogy elismeri ugyan, hogy Gyalut kénytelen elvenni tőle a fejedelem, de kárpótlás nélkül nem kénytelen azt tenni.¹³⁹⁾ Később, mivel Apafy engedelmeskedett a török azon parancsolatának, hogy Zólyomi Hunyadban levő jószágait bocsássa Erdélybe küldött emberének kezelése alá, elült a veszedelem és Bánffy is megnyugodhatott.

Az 1670. esztendőben Gernyeszeg birtoknak megszerzésére törekedett. Segítségére voltak ebben Teleki, Naláczy István udvarmester és Sárpataki Márton ítélőmester. A birtokot sikerült is Csáky Istvánnétól megszereznie.¹⁴⁰⁾ Nem ismerjük Bánffy birtokainak teljes listáját, de annyit tudunk, hogy birtokainak törzse Kolozsmegyében állott. Itt voltak Paszmoson és Gyalun kívül birtokai még: Lóna, Nagy-Kapus, Darócz, Gorbófó, Makó, Viszolya, Köbölkut.¹⁴¹⁾ Ezeken kívül tekintélyes jövedelmet hoztak: Zultor, Byzterágy, Kalotaszeg, Magyar-Keselye, Zentelke, Remete, Nyarszó, Darnor, Sarvasára, Ketcsd helységek, miknek jövedelmén hatodmagával osztozkodott.¹⁴²⁾

Gyarapította birtokát feleségének hozománya is, kinek révén később még Szentpáliné hagyatékán is osztozkodott a fejedelmnővel.

Azonban minden birtokszerzési törekvése között legtöbb izgalmat okozott Bánffynak Huszt várának megszerzésére fordított törekvése; továbbá a Kajántó-féle birtok ügye. Ez utóbbinak az a tény adja még az érdekességet, hogy alapul szol-

¹³⁷⁾ T. M. lev. 207. l.

¹³⁸⁾ Erd. Orszgy. Eml. XIV. 296. l.

¹³⁹⁾ T. M. lev. IV. 225. l.

¹⁴⁰⁾ U. o. V. 5. l. Magát a szerződést nem ismeriük, de a birtokot később Bánffy kezében találjuk.

¹⁴¹⁾ Történelmi bejegyzések a fejed. korból. Erd. Muz. kéziratára Kolozsvárott.

¹⁴²⁾ Bánffy Farkas, Bánffy Zsigmond, Ébeni István, Mikola Zsigmond, Tholdalagi János és Bánffy Dénes.

gált közte és Béli Pál közt izetlenkedésekre, mik végeredményben halálos gyűlöletté fokozódtak a két férfiuban.

Huszt várát Bethlen Gábor szerezte meg és inscribáltatta öcsésének, Bethlen Istvánnak.¹⁴³⁾ Bethlen István örökösei civódásba keveredtek egymással s ennek a civódásnak lett részben egyik utolsó következménye, hogy Zólyomi a portára menekült. Apafy tanácsosai Husztra nézve úgy határoztak, hogy mivel eddig is veszélyes volt az országra, hogy a fontos vár magán ember kezében volt, lefoglaltatják az ország számára. 1667 májusában Nagy Tamás és Bethlen Gergely végre is hajtották a fejedelem és tanácsa akaratát: elfoglalták Husztot. Hogy e szokatlan foglalás Thököly Istvánban nagy megütődést ne keltsen, Teleki volt megbízva a kényes ügy intézésével. Bánffy ekkor azon a véleményen volt, hogy Thökölyt kárpótolni kell a tőle elvett birtokért; akkor még nem gondolt arra, hogy Husztot a maga számára törekedjék megszerezni. Erre a következőképp jutott: Mikor Huszt erdélyi fennhatóság alá került, a fejedelemék sokáig haboztak, hogy birtokukba vegyék a várat; végre abban állapotok meg, hogy nem tarantanak reá igényt. Ekkor jutott eszébe Bánffynak, aki jól tudta, hogy a vár csakis erdélyi ember kezében maradhat, hogy a birtokot a maga számára kérje.¹⁴⁴⁾ A fejedelmi pár először nem is idegenkedett, de utóbb a fejedelemasszony tett olyas ellenvetéseket, hogy Bánffy keveset ígért a várért. Bánffy mindjárt sejtette, hogy valaki áskálódik ellene; nemsokára értesült is róla, hogy Bethlen Jánosné, a kancellár felesége volt az udvarnál és ő rontotta el a dolgot.¹⁴⁵⁾ Ettől kezdve a fejedelem is talált módot, hogy a huszti kérdésben a végleges határozatot halogassa. Eleinte azzal zárkózott el, hogy várnia kell, míg Zólyomi dolga — akinek köztudomás szerint szintén volt követelése Husztra vonatkozólag — elválí; ¹⁴⁶⁾ majd végül kijelentette, hogy nem engedi senkinek a várat, hanem megveszi magának. És ugy is cselekedett: az 1673 novemberi országgyűlés a fejedelemnőnek inscribálta a várat.¹⁴⁷⁾ A helyzetet súlyosbították Bánffy ellenségei, akik még attól sem tartózkodtak, hogy Bánffyt hűtlenséggel vádolják, amiért a fejedelemnek ijesztően kemény szavai voltak ellene.¹⁴⁸⁾

Bánffy keserűségét a huszti ügyben való kárvallása miatt nagyban fokozta az, hogy ellenségei jót nevettek kudarcán. Főleg Béli káröröme boszantotta, akivel már ekkor le volt rakva az ellenségeskedés alapja, melyből a gyűlölet fejlődött. Ujabb anyagul szolgált a Kajántó miatti perpatvar. Kajántó Kolozsmegyében feküdt; régenre Bánffy-birtok volt. Béli ezt

¹⁴³⁾ Angyal: Thököly életraiz I. 108. l.

¹⁴⁴⁾ T. M. lev. 423. l.

¹⁴⁵⁾ U. ott. 376. l.

¹⁴⁶⁾ U. ott. 390. l.

¹⁴⁷⁾ Erd. Orszgy. Eml. XV. 248. l.

¹⁴⁸⁾ T. M. lev. V. 369. és 420. ll.

a birtokot magának akarta megszerezni. A faluban Bánffyának is volt tulajdona és még vagy 10 más nemes embernek. Béli-dinek szintén volt a faluban zálogbirtoka. Bánffy olyképpen akart célhoz — t. i. Kajántó megszerzéséhez — jutni, hogy a lakosoktól megvette birtokrészeit. Mikor már vagy másfél-ezer forintig költekezett, Béli ráküldötte szolgálait a falura, hogy foglalják el számára.¹⁴⁹⁾ Természetesen Bánffy sem engedte jussát és a dolog sok keserű ellenkezésnek lett előidézője.¹⁵⁰⁾

A fejedelemnek Bánffy ellen növekvő haragjára nem csekély befolyással volt ennek a portával szemben mutatott magatartása. Tudjuk, hogy Bánffy a végek főkapitánya volt és e minőségben kötelessége volt harcolni a törökkel. Bánffy ezt a kötelességét sokkal nagyobb vehemenciával teljesítette, mint ahogy azt Erdély akkori érdekei kívánták volna. Ha a török beütem az erdélyi területekre — és ez vajmi gyakran ismétlődött — nem készt a visszatartással. E miatt soha meg nem szűnt ellene a portán a pasák panaszai; és bár Erdély is győzte panaszal, hogy a pasák vádjait ellensúlyozza, sokszor tendenciózus bőséggel, azért mégis a török érdek nyert odabent több méltánylást és a pasák részéről beküldött vádak, közelebb a Bánffy ellen küldöttek, súlyos fenyegetések indítói voltak. A fejedelemre e fenyegetések azért hatottak oly érzékenyen, mert a portán kéznél volt Zólyomi Miklós, akit mindig felhasználhattak Erdély ellen. És Bánffy sohasem volt azon, hogy a pasákkal a békésviszonyt ápolja; ha ideig-óráig egyik-másikkal — mint Kucsuk váradi pasával 1671. közepén — jó érintkezésben volt is, ez a jó viszony azonnal megbomlott, mihelyt egy kis portyázás történt. Nagy hiba volt a törökben

¹⁴⁹⁾ U. o. 453. l.

¹⁵⁰⁾ Ez eset tárgyalásánál nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tévedést, amibe Deák Farkas esett a kajántói eset elmondásánál. (Béli Pál életrajza 70. l.) Deák úgy adja elő a szóbanforgó történetet, hogy az nem Bánffy és Béli, hanem Bánffy és Teleki között játszódott le és Béli a két ellenfél között békítőként szerepelt. Deák ez állításának igazolására egy levélre hivatkozik, melynek az a tartalma Deák megvilágításában, hogy Béli Bánffy igazát jelenti ki jogosnak Telekivel szemközt. Azonban a Teleki Mihály levelezésében megjelent adatok világosan igazolják, (V. k. 426, 432, 453. ll.) hogy nem Telekivel, hanem éppen Bélivel állott szemközt Bánffy a szóbanforgó esetben. Azt a levelet pedig, melyre Deák Farkas hivatkozik, nem *irta*, hanem éppen *kapta* Telekitől, vagy másvalakitől. Hogy a dolog másként nem történhetett, Gergely Sámuel fejtegetése is igazolja. (T. M. lev. V. 454. l. és Erdélyi Múzeum 1911. évf.) Hogy a levelet nem *irta* Béli, hanem *kapta*, arra még egy érvet hozhatunk fel a levélből: azt kérdi egy helyen a levél írója: „Ha uralom az Ktek közt való nehézség in totum nem sopiálódik, hogy és kicsoda szívvel mehet Bánffy uralom Kd házához?” Mi keresni valója lett volna Bánffynak Telekinél, nehéz megérteni, de menten világossá válik a dolog, ha tudjuk, hogy Bánffy csakugyan akart látogatást tenni, de nem Telekinél, hanem Béliéknél. Béli leányát, Zsuzsát akarta megkérni Wesselényi Pál számára, de visszatartotta a Bélivel való ellenségeskedés. (T. M. lev. V. 567. l.) melynek megszűnése után csakugyan volt is Béliéknél.

a jogérzet hiánya, hogy Erdélyben nem látott mást, mint földterületet, amit meg lehet hódítani. Igen hangos sérelem volt ekkor a határ sérelme, gyakran eljutott a portáig. A porta mutatott is jóakaratot, küldött követeket is a határok eligazítására. Az erdélyiek is megtették a magukét: pompásan ellátták a küldött követeket az előnyös elintézés reményében, de a sérelmek ezután sem szűntek meg. A végbeli török nem törődött a határral. Ahol a nyílt támadás nehezebb volt, csellel próbálkozott meg. Az utóbbi módon vette el Sebesbárát Bánffy kezéből. Várad és Kolozsvár közt nem volt jelentéke nyebb vár Sebesnél. Falai nem tömésből, hanem kőből voltak emelve; a Körös partján feküdt, erős bástyák védték.¹⁵¹⁾ Szálka a váradi török szemében, mert azáltal, hogy minden kárt tudósított a kolozsvári őrseggel és főkapitánnyal, sokszor utját vágta a török készülő tervének. A váradiak elhatározták már régebben, hogy valamiképp kieszközlik a portán a vár lerombolását, mert elfoglalni nem volt elég erejük. Nagy örömeikre szolgált tehát nekik, midőn Bánffy istállójának újra építése által utat nyitott nekik aknamunkájuk megkezdésére. Beizentek a portára, hogy Bánffy a béke ellenére erős várat épít a Körös partján, hogy Váradot nyugtalanítsa. 1668. májusában meg is jelent két csauz a portáról megvizsgálni, mi igaz a váradiak jelentéséből. A budai vezér a vizsgálat megejtése után parancsot küldött, hogy Sebesvárat bontassa le Apafy. Mivel a parancsot teljesíteni kellett, Apafy kiadta Bánffynak a lebontásra vonatkozó parancsot, Bánffy meg is írta az udvarba, hogy már lebontotta, amiről viszont Apafy küldött hirt a portára, Budára és a váradi töröknek . . . Nagy zavart okozott azonban a fejedelem Ormándi nevű étekfogója, aki még egész épségben látta a várat. Apafyt is elfutotta a harag e hirre és menten küldött Bánffyhoz egy futárt, hogy azonnal bontassa le a várat, a futárnak pedig meghagyta, hogy vissza ne térjen addig, míg Sebest az utolsó kövig szét nem hányják. Apafy eleinte maga akart elmenni a várlebontás megnézésére, de környezete lebeszélte. A Bánffyhoz küldött levél hangja már nem mutatja a fejedelem haragját, sőt menteni igyekszik már előre Bánffy mulasztását avval a kijelentéssel, hogy a fejedelem nem kételkedik abban, hogy Bánffy a vár lebontását megparancsolta, csak a tisztek nem fogadták szavát.¹⁵²⁾ Bánffy végre lebontatta a palánkot, a katonákat kiköltöztette és német katonákat vitt őrsegül bele, hogy a váradi töröknek ezentul még kevesebb oka legyen a panaszra.¹⁵³⁾

Az ilyen tapasztalatok erősítették Bánffyban az ellenállás vágyát. Török és erdélyi részről sokan estek áldozatul e tervszerűtlen harcoknak. 1670. januárjában értesült arról

¹⁵¹⁾ Evlia Cselebi Magyarországi utazásai 1660—64. 85. l.

¹⁵²⁾ Török. Mkori Okm. tár IV. 443. l.

¹⁵³⁾ T. M. lev. IV. 442. l.

Bánffy, hogy a váradiak a somlyai katonákból, kik a fejedelem adóját gyűjtötték,¹⁵⁴⁾ nyolcat elfogtak és lekaszabolták őket; Halmágy és Lésza falvak minden marháját elhajtották,¹⁵⁶⁾ elraboltak 30 gyereket és 3 embert levágtak. Ez a portyázás és rablás kölcsön volt azért a nyolc török katonáért, akiket a somlyaiak öltek meg.¹⁵⁷⁾ Aug. 18-án azt írja Bánffy, hogy három török egy legényt akart ellopni, de észrevették a tolvajlást; 19-én pedig ismét két asszonyt rabolt el a török. De sokkal érzékenyebben sujtotta Erdélyt a jenei pasa törekvése, melylyel 49 falut akart elszakítani Erdélytől. A falvak úgy voltak összeállítva, hogy mélyen be nyultak Erdély közepébe, mivel a 49 falu nem egymás mellett feküdt. Többszörös kérés és követküldés sem tudta megakadályozni a jenei pasa kivánságának teljesülését. E rablások rendkívül elkésé-
 ritették Bánffyt; keserűségében komolyan gondolt arra, hogy ha sikerül Husztot megszereznie, lemond végvári főkapitányságáról és visszavonul; de e terve nem valósult meg.¹⁵⁷⁾ Folytatta tehát tovább a küzdelmet a török ellen: portyáit portyá-
 zással fizette vissza, úgy hogy a török panasza egyre súlyosabb lett ellene. Erdélyben is érezték, hogy Bánffy heves-
 sége tulmegy azon a határon, amit a török boszulás nélküli megenged, ezért mindenképpen fékezni akarták Bánffyt, ez még jobban kedvtelenítette, mint a török támadás. Különösen az a határozat fokozta elégedetlenségét, mely szerint a törököt csak akkor szabad feltartóztatni, ha várat akar szállani. „Mit csináljunk akkor — kérdi keserűen — ha rabol, vagy pusztít?” Méltatlankodását nem tudja magába fojtani azok iránt, akik annyira félnek a török ingerlésétől.¹⁵⁷⁾ Ez a heves-
 ség nevezhető tiszteletreméltó meggyőződésnek, de semmi-
 esetre sem tarthat számot a helyes és célszerű politikai meg-
 fontoltság nevére. E ponton jutott el Bánffy addig, midőn el-
 lentétbe került a fejedelem céljaival, sőt bizonyos fokig utját is állta. A fejedelem, aki tevékenységét egészen a magyaror-
 szágaik megsegítésére irányította, kerülni akarta a törökkel a nagyobbfoku ellenségeskedést, ezért terhes volt neki Bánffy heves opposziciója.

Előadásunk folyamán többször felemlítettük Bánffy „németességét“. Sok szó esett már erről. A köztörténelmek Cse-
 rei¹⁵⁸⁾ és Apor Péter óta még azt is tudják, hogy Bánffy hű-
 séges szolgálataiért bárói rangot nyert kitüntetésül a bécsi
 udvartól. A köztörténelmek tanításai abban is megegyeznek,
 hogy a Bánffy és Teleki közti viszony fölbomlásának okát
 abban látják, hogy Teleki a német által üldözött bujdosókat

¹⁵⁴⁾ U. o. V. 19. l.

¹⁵⁵⁾ U. o. 22. l.

¹⁵⁶⁾ U. o. 48. l.

¹⁵⁷⁾ T. M. lev. V. 566. l.

¹⁵⁸⁾ Cserei Históriaja 74. l.

teljes erejével meg akarta segíteni, Bánffy pedig ezt német érzelmek miatt ellenezte. E tanítás Telekire nézve igazat mond, Bánffyra vonatkozólag nem; és a két férfi viszonyának felfogásában is hibázik. Nagyon egyszerűnek tartja, olyannak, hogy azt a politikai felfogás ellentéte is könnyedén megbonthatta. A két férfi között valóban voltak ellentétek a bujdosók megsegítése kérdésében, de korántsem akkorák, hogy egyedül elegendők lettek volna őket egymás ellen életveszélyes akcióra indítani. Ami Bánffy felfogását illeti, ő a bujdosók megsegítését többször ellenezte, de az ok, ami ebben vezette, nem a német sympathia volt, hanem a jövőjük miatt való aggodalom: nem tartotta elég erőseknek őket. Az 1672. szept. 20-án történt batiz-vasvári-i vereség,¹⁵⁹⁾ ahol Erdély részéről mint fővezér Teleki is ott volt, Bánffy óvatosságának adott igazat. Ez a kudarc Telekit is majdnem veszedelembé döntötte, mert ellenségei mindent elkövettek megbuktatására. Ezóta Bánffy még hevesebben opponált, hogy a bujdosók ne kockáztassák magukat és Erdélyt. Maga panaszkodik el, hogy e törekvéseért mennyi támadásnak volt kitéve; fáj neki, hogy az egész ország árulónak tartja és azt mondja róla, hogy a némettel cimborál.¹⁶⁰⁾ Pedig a való az, hogy Bánffynak már 1671. végén sem volt Bécsben jó emlékezete.¹⁶¹⁾ Ehhez járult, hogy Strassoldóval, a szatmári parancsnokkal is heves ellentétbe került, aki a bujdosókat kegyetlenül üldözte. A Strassoldóval való ellenségeskedésben Teleki is érdekelve volt. A harag onnan eredt, hogy Strassoldó kémeket küldött Erdélybe és ezt Teleki elfogatta, Sorostélyről Kővárba vitette. Majd egy levéllel bocsátotta utnak, melyben megírta Strassoldónak, hogy a kémkedéssel hagyjon föl.¹⁶²⁾ 1672. elején írja Bánffy Telekinek a következő sorokat: „Ugy látom édes Sógor uram, elholt az magyar gratia az németnél; de ha annál nagyobb volna is, látni való dolog, lelkiünknek s keresztyén vallásunknak ellensége s mi van több hátra?”¹⁶³⁾ E sorok kellő mértékét adják Bánffy ez időbeli német sympathiájának. Arra is talált alkalmat, hogy a bujdosók ügye iránt érzett vonzalmának kifejezést adjon. Mikor Telekinek most említett kudarca után a német egyre másra nyerte az előnyöket, a bujdosókon nem fegyverrel kívánt segíteni, hanem azt ajánlotta a fejedelemnek, hogy keresse meg Lipótot levelével és ajánlja fel neki egyezkedést. A Lipóthoz küldendő levél tartalmára is kiterjed ajánlata; szerinte leghelyesebb lenne megírni azt, hogy nincs hosszas egyezkedésre szükség, mert míg egyfelől Lipót kegyelmes uralkodó, másfelől akik vétettek ellene, eléggé megbűnhődtek már vét-

¹⁵⁹⁾ Rétyi Péter diariuma a batiz-vasvári-i vereséget szept. 21-re teszi.

¹⁶⁰⁾ T. M. lev. VI. 381. I. 1672. okt. 23.

¹⁶¹⁾ T. M. lev. V. 650.

¹⁶²⁾ T. M. lev. VI. 18—19. II.

¹⁶³⁾ U. o. VI. 2. I.

küért; ezért nem volna más hátra, mint az, hogy Lipót bocsásson meg a bujdosóknak és Magyarország alkotmányos és vallásszabadságát állítsa vissza.¹⁶⁴⁾

A főntebb elmondottakat szem előtt tartva, nem hisszük, hogy Bánffy ez időtájt az udvartól bárói rangot nyert volna.¹⁶⁵⁾ „Mindennap fejedelmi köntösökben mutogatja vala magát” írja Cserei (74. lap.) Bánffy viselkedéséről. Ebben az idézetben sok találó van Bánffyra. Levelezéséből győződünk meg, hogy a pompától, disztól csakugyan nem idegenkedett; a portára járó kapitihák és követeknek állandóan adott megbízást vásárlásokra; e megbízások legtöbbször fényűzési cikkek szerzésére szóltak; mint szőnyeg, bársonytakaró és a ruhakelmék különféle fajtái. Ugyanily megbízásokat gyakran adott a Bécsbe menő követeknek is. Telekivel, mikor 1669. évben az eperjesi tractára ment ki, aranyos bőr kárpitokat hozatott és a császár képét is fölküldte az eperjesi képiróhoz, hogy javítsa ki, mert karcolások voltak rajta.¹⁶⁶⁾ Ez a gondosság és aprólékos figyelem a kép hibája iránt műizlésre enged következtetni Bánffyban. Nem mondhatjuk róla ugyanekkor azt, hogy az irások megbecsülésében is ilyen buzgó volt. Az a véleménye az irásokról, hogy azok hiába valók; nem sokra becsüli Telekinek írásgyűjtő buzgalmát; mire való is az, elmélik: „az ember meghal s az rossz irások megmaradnak. Én még Kegyelmednek sem javallom, hogy annyi sok rossz leve-

¹⁶⁴⁾ Teleki cs. lt. Marosvásárhelyen. Miss. 772. 1673 ápr.

¹⁶⁵⁾ Bánffy báróságának kérdésével eddig úgy állottunk, hogy elhittük, mivel nagyobb ok nem követelte, hogy kétely támadjon valósága iránt. Ezért említették föl Szalay László (Magyarország tört. V. 166. l.), Horváth Mihály (Magyarország tört. Új dolgozat VI. 76. l.), Szilágyi S. minden tartózkodás nélkül. Csak Deák Farkas támasztott kétséget a dolog iránt, továbbá Angyal Dávid a Thökölyi életrajz 79. l. jegyzetében. Angyal azért nem hiszi a báróságot, mert sem az egykoru levelezésekben, sem a Bethleneknél, sem a Bánffy ellen készített vádiratban nincs róla említés. Hogy az egykoru levelezésben és a Bethleneknél nem fordul elő a báróság, az még magyarázható azokból a szigorú rendelkezésekből, melyek egész Erdélyben tiltották a bárói cím viselését, nevezetesen az 1609. kolozsvári orsz. gyűl. 15. art. Erd. Orszgv. Eml. VI. 166. l.; 1620. fejevári orsz. gyűl. 12. art. id. m. VII. 543. l.; 1632. gyulafehérvári orsz. gyűl. 52. art. id. m. IX. 432. l.; 1650. fejevári orsz. gyűl. 13. art. id. m. XI. 74. l. és Approbatae const. 1653. Titulus XVIII. art. 1.; de hogy a Bánffy ellen szerkesztett vádak közt nem foglal helyet a báróság vádja, az már erős érv, amit bizonyára felhoztak volna ellene, ha róla tudomással bírtak volna. Másfelől így is okoskodhatunk: Bánffy Dénes fia, György 1696-ban grófi címet nyert; (Orsz. levélt. liber regius Transylvaniae I. 27. és Erd. Múz. lt. Kemény Józ. s. Appendix Diplomata . . . Transylvaniae 1691—1790.) ebben az oklevélben György *liber baro*-nak van címezve; ez a címzés ismét alkalmas arra, hogy elhigyük Bánffy báróságát. A *liber baro* elnevezés azonban származhatott úgy is, mint Angyal véli, hogy a német Freiherr-t fordították latinra *liber baro*-nak, ilyen *liber baro* lehetett Bánffy Dénes 1674 előtt és ilyen lehetett György az 1696. grófi collatióban. Hogy Bánffynak nem volt bárói címe, arra legerősebb argumentum az, hogy bárósítási oklevelének sem a magyar Liber Regiusok közt nincs nyoma, sem a bécsi császári udv. levéltárban a birodalmi bárók jegyzékében nem található.

¹⁶⁶⁾ T. M. lev. IV. 463. l.

leket tart meg“.¹⁶⁷⁾ Hogy a művelődés áldása iránt mekkora fogékonysággal birt, arról már egyszer megemlékeztünk, mikor mint tanulni vágyó ifjak pártfogóját és mint a kolozsvári iskola egyik fő fenntartóját bemutattuk.

Családjában békesség honolt. Egyetlen fiát Györgyöt nagy gondossággal és szeretettel vette körül: mihelyt beteg volt, azonnal meg volt ijedve a féltő aggodalom miatt. Nejéhez is hasonló szeretetet és vonzalmat jelentenek levelei, miket Teleki-nek írt. Idegenekkel tudta éreztetni fölényét; hogy ebben nem kereste a helyes tapintatot, ellenségeinek nagy száma a bizonyosság. A rendeket is sokszor megsértette. Különösen nehéz volt az a sértés, amit rajtuk a báldi kastély lerombolásával elkövetett. A báldi udvarház Szentpáli Jánosné birtokában volt. Szentpáliné 1673. márc. 17-én elhalálozván,¹⁶⁸⁾ az udvarházra Szentpáli Ignác tartott számot. Ámde Bánffy nem akarta átengedni a kastélyt Szentpáli Ignácnak, hanem követelte belőle felesége részét. Szentpáli Ignác a jogra hivatkozott és ügyét a rendek kezébe tette le, akik pártfogásukba is vették.¹⁷⁰⁾ Bánffy ekkor embereket küldött a házra és leromboltatta, hogy senkié se legyen, mi által a rendeket érzékenyen megsértette. E sérelmet annyira érezték a rendek, hogy külön pontnak vették föl vádlevelébe is. Bánffy a vádlevélnek e pontjára azt hozza fel védelméül, hogy a házba feleségének és a fejedelemsasszonynak is volt pénze befektetve és mivel Szentpáli Ignác nem volt hajlandó semmi engedményre, szerződést kötött a fejedelemsasszonnyal: az épülethez tehát nem hatalmaskodással, hanem a szóbanforgó szerződés erejénél fogva nyult. Mi e védekezéshez csak azt fűzzük hozzá, hogy noha Bánffy a szerződés oltalma alatt romboltatta el a házat, a szerződésre való hivatkozás nem menti tettét, mivel maga a szerződés sem volt jogszerű,¹⁷⁰⁾ mert Szentpáli Ignác mellőzésével kötött.

Ebben az időben történt, hogy a fejedelem a méltóságos uri címmel tüntette ki Bánffyt. Teleki jelentette be a kitiüntetést a rendeknek, akik nem nagy lelkesedést éreztek Bánffy új kitiüntetése fölött.¹⁷¹⁾

Amily könnyen sértett Bánffy testületet, éppen annyira nem tartóztatta magát, ha egyes ember megsértéséről volt szó. Hatalmaskodása pedig általánosan ismeretes volt. Megesett az is, hogy a fejedelem kénytelen volt egyik szolgáját Teleki oltalmába ajánlani, mert másként nem látta biztonságban Bánffy haragjától.¹⁷²⁾

A végrendelet kötelező erejét is el tudta mellőzni, ha ér-

¹⁶⁷⁾ U. o. VI. 224. l.

¹⁶⁸⁾ Rétyi Péter diariuma. Erd. Múz. kéziratár.

¹⁶⁹⁾ Cserei id. m. 75. l.

¹⁷⁰⁾ 1673 jun. 17. Radnót. Másolata Erd. Múz. lt. gr. Kemény I. gyűjt.

¹⁷¹⁾ Köszönő levele Telekihez a cím kieszközléséért Teleki lt. Miss.

836. 1674 jan. 23.

¹⁷²⁾ T. M. lev. IV., 480. l.

deke úgy kívánta: Szentpáliné 100 aranyat hagyott Tophaeus, az udvari pap részére, lelkére kötve Bánffynak, hogy a 100 aranyat Tophaeusnak kifizesse; de a pap sohasem jutott pénzéhez.¹⁷³⁾

Másfelől a szegénység terhei iránt volt fogékonysága: egyszer külön kifejezte, hogy azért megy kevés számú emberrel, hogy a szegénységet a beszállással nagyon meg ne terhelje.¹⁷⁴⁾

A vallás dolgai iránt érdeklődést tanusított. A kálvinista egyházhoz tartozott, azonban élénk érdeklődést és vonzalmat mutatott a theológiai irány amaz új hajtása felé, mit az egyháztörténelem coccejanizmus néven ismer. A coccejanizmus a XVII. század theológiai gondolkodásának terméke, meg bővítve a Cartesius féle rationalismussal.¹⁷⁵⁾

Bánffynak Apafyhoz való viszonya tárgyalásában eljutotunk addig, hogy Bánffynak a török iránt mutatott vehemenciája kényelmetlen volt a fejedelemre. Ugyancsak említést tettünk arról is, hogy Bánffy és Teleki közt voltak ellentétek a bujdosók kérdésében, mert Bánffy óvatosságból nem akarta őket a biztos veszélynek kitenni. Ehhez hozzátehetjük még azt, hogy személyes ellentétek is táplálták Bánffy haragját a bujdosók ellen. A forrásokból kitűnik, hogy a bujdosóknak nem mindegyikére haragudott, csak egy részére,¹⁷⁶⁾ csak a „törökös magyarok“-ra, akik Wesselényi Pálhoz tartoztak; másik részével barátságot tartott fenn. 1672. jun. 9-iki levelében azt írja Telekinek, hogy már nem tudja tovább tűrni, hogy a bujdosók némelyike ellen ki ne fakadjon.¹⁷⁷⁾ Ugy gondoljuk, hogy ezek közé Wesselényi Pált, Petróczi Istvánt, Kecsert, Szepesi Pált, Bornemiszát és Hörsögöt számította. Azok pedig akikre ezekkel szemben számított tán Rákóczi Ferenc, Kende Gábor, Szőcs János és Ispán Ferenc voltak.¹⁷⁸⁾ 1673. végén, vagy a következő év elején találhatunk nyomot a bujdosók ügyében való feszültségre Bánffy és Teleki között. Amiatt panaszkodik Bánffy, hogy irányában Teleki nem mutatja már azt a nyíltságot, amit azelőtt, pedig ő azt az utat, amit a bujdosókkal szemben követ, az irántuk való szánalomból járja, mert ha szánalma nem vezetné, nem kellene személyét, vagyonát kockára tennie; nyugodtan élhetne bárhol: de nem tud nyugodni, mert érzi, hogy segítségére mind a bujdosóknak, mind Erdélynek szüksége van.¹⁷⁹⁾

Ha azt hisszük, hogy Bánffyt a bujdosók ellen személyes

¹⁷³⁾ Tört. Tár. 1881. 736. l.

¹⁷⁴⁾ T. M. lev. V. 441. l.

¹⁷⁵⁾ A coccejanizmusról magyarul Zoványi Jenő irt értekezést: A coccejanizmus története Mgon. cimen.

¹⁷⁶⁾ T. M. lev. VI. 166. l.

¹⁷⁷⁾ T. M. lev. VI. 218. l.

¹⁷⁸⁾ Tökölyi életr. I. 76. l.

¹⁷⁹⁾ Teleki cs. levélt. Marosvásárhelyen. Miss. 689.

ellentét is vezette, találunk okokat annak igazolására. A bujdosók viselkedése sok kívánni valót hagy fenn Bánffy irányában. Igen gyakran igaztalanul vádolták. Ily méltatlan volt az a vád, mellyel a bujdosók 1672 közepén illették a fehér lap visszavétele dolgában, melyben kevés része volt. A vád azonban átment a történetírásba is azon mód, ahogy akkor hitték. Az eset Telekinek főntemlitett batiz-vasvári-i kudarca előtt történt. Az udvarban időztek Petróczi István és Szepeszy Pál, akik sokat tanácskoztak a fejedelemmel a magyarországi ügyben. A fejedelem márc. 26-án reggel előhívatta Székely László postamestert, megparancsolva neki, hogy egy üres papírra üsse rá a pecsétet. Mikor Székely megkérdezte a fejedelmet, mit akar a pecsétés tiszta lappal, először azt a választ kapta, hogy a fejedelemnőnek van rá szüksége; majd megvallotta a fejedelem, hogy a magyarországiaknak irat rá valamit. A fejedelem ezenkívül egy levelet is irt Telekinek, amit a pecsétés lappal együtt Szepeszynek adott át. E levélből — mit a fejedelem Székelynek megmutatott, — tudta meg a postamester a pecsétés levél célját: hogy a hajduságot akarja vele Apafy lóra ültetni. Miután Székely a dolgot nem helyeselte, a fejedelem is meg gondolta magát és egy másik levelet is iratott Telekinek, hogy az albát, vagyis a pecsétés fehér lapot vegye vissza Szepeszytől; mivel azonban tartani lehetett, hogy Szepeszyék be se mennek Telekihez, ezért a leveleket mindjárt az udvarban vették vissza. Ezt az egész dolgot Bánffy Naláczitól tudta meg, akinek Székely mondotta el; és bár Bánffynak a dologban nem volt egyéb szerepe, mint az utólagos helyeslés, mégis a magyarországiak őt okolták fölkelésük megghiúsítása miatt.¹⁸⁰⁾

Az ilyeneken kívül is akadt még ok, ami fokozta Bánffy kedvetlenségét a bujdosók ügye iránt. A batiz-vasvári-i kudarca óta folytonosan voltak összeütközések a bujdosók és németek között. A határszéleken teljes háborus hangulat uralkodott. Az üldözött magyarság, kít a német parancsnokok kegyetlen üldözése is keserített, sokszor megfélekedezett a fegyelemről és vad dühvel torolta vissza az üldözést, ahol csak tehetett. Ilyenkor nem nézte a bujdosók népe, hogy erdélyi, vagy magyarországi területet pusztít-e; ez a féktelenség nagyon ingerelte Bánffy haragját; 1672. végén egy portyázó magyar csapat somlyai jószágára rontott és nagy részét teljesen elpusztította;¹⁸¹⁾ egy másik csapat, melynek vezére Wesselényi Pál volt, a szathmári ménest hajtotta el; ezért a német úgy állt boszút, hogy 132 szegény erdélyi ember ökreit hajtatta el Debrecen vidékén, mivel a német a ménes elhajtását Bánffy somlyai katonái művének tartotta. Még el sem csitult e tolvaj garázdaság miatt Bánffy haragja, midőn Wesselényi újra hirt adott magáról. Ez alkalommal Hadad várából csapott ki és

¹⁸⁰⁾ T. M. lev. VI. 128—131. II.

¹⁸¹⁾ T. M. lev. VI. 407. I. 1672 dec. 1.

felverette Krassót, sok ember orrát, fülét levágatta, rabokat fogatott össze. A német ezért megint Erdélyen akarta a kölcsönt megvenni és a Szilágyságot végig is pusztította volna, ha Keresztes András somlyai kapitány ezt meg nem akadályozza. „Hiszen rettenetes merészség ez — tör ki Bánffyból a méltó harag Wesselényi ellen — az magunk megbántódásában moccani sem merünk s ez ily dolgokat cselekszik.”¹⁸²⁾ A bujdosók csatározása pedig egyre folyt. Bánffy hangulata úgy hullámszik, amint a híreket kapja róluk; majd amiatt fakad ki, hogy oly kegyetlenül rabolják és kiélik a vidékeket, Váradot és környékét, majd meg fájdalmat érez ha a bujdosók veszedelmét hozza a hír és szenvedélyes haragot a vezetők miatt, akik a „sok szép magyarság”-ot oktalantul pusztulásba viszik¹⁸³⁾ „Szálljon lelkébe Kegyelmetek, mit csinála Kegyelmetek Erdélyvel s annak Istentől sokat érdemlő Fejedelmével”, korholja Ispán Ferencet, szemére vetve, hogy oly hetykén és könnyelműen vesztegették a magyarságot, mintha legalább is a francia király hadserege lett volna hátuk mögött.¹⁸⁴⁾ Azt hinné az ember, hogy e szavakban gunyra válva az engesztelhetetlen gyűlölet szól Bánffyból, pedig 10 nap múlva már, miután dühe elcsendesült, a szájalom hangján halljuk, új terveket forgat fejében arról, miként kellene a megszorultakon segíteni.

A bujdosók pedig szakadatlanul járták a portát engedélyért; a töröknek azonban a lengyellel volt baja, tehát a békét a némettel nem akarta felbontani. Véglegesen elutasító választ sem adott, mert célszerűnek látta szükség esetére a magyarokat függőben tartani. Apafyt azonban hivatalosan nem biztatta semmi jóval a porta; ha a kapitányok előhozták is a dolgot, mindig az lett a felelet, hogy ragaszkodjék a békességhez; sőt akadt őszinte ember a portán, aki nyíltan is kimondta, hogy a török soha nem engedi meg Erdély és Magyarország egy kézben való egyesítését.¹⁸⁵⁾ Apafy a nyomasztó hírek hallatára arról gondolkozott, hogy felhagy a magyarországiak pártolásával, amit Bánffy meglehetősen hüvösen fogadott;¹⁸⁶⁾ de Apafy hamarosan megváltoztatta szándékát. Még mindig volt módja remélni, még a lengyel háború sem dőlt el. Különben a török sereg chozimi veresége (1673. nov. 11.) a hangulatot Magyarországon nem nagyon befolyásolta; a csatározás úgy folyt tovább, mint annakelőtte.

Nagy baja volt a bujdosóknak, hogy nem volt alkalmas vezérük, aki tekintélyével egyesíteni tudta volna őket. Ezt a hiányt ők is érezték s ezért folytonosan kérték Apafyt, hogy

¹⁸²⁾ U. o. VI. 225. l.

¹⁸³⁾ T. M. VI. 419. 1673 jan. 21.

¹⁸⁴⁾ Bánffy Ispán F.-nek 1673 jan. 20. Gyulatelke. g. Teleki lt. Marosvásárhely. Miss. 772.

¹⁸⁵⁾ Bánffy Dénes kora és megöletése 41. l. Különlönyomat az Akad. Ért. 1859. foly.

¹⁸⁶⁾ Teleki cs. levélt. Marosvásárhely 1673 szept. 4. Miss. 772.

küldjön nekik alkalmas vezért, (Telekire gondoltak) aki a német ellen való operációt sikeresen vezesse. Apafy hajlott is a kérésre, de Teleki vezérségének több akadályja volt. Hevesen tiltakozott fővezérsege ellen főleg Petróczi István, akit a bujdosók egy része még 1672. végén választott fővezérré. Petróczit, aki Várad körül tartózkodott és ki már 1673. elején is volt fogságban a fejedelem iránt való tiszteletlenség miatt, ezért fiával együtt ismét elfogatta a fejedelem. Ezért a török haragudott meg, mert Petróczi a váradi pasa protectorátusa alatt volt. A bujdosók egyidőre Szepeszy Pált választották meg, majd midőn még Teleki mindig nem léphetett fel, Szepeszy helyébe ideiglenesen Wesselényi Pált tették fővezérré.¹⁸⁷⁾

E törekvések nem sokat javítottak a bujdosók helyzetén. 1674. februárban Szoboszlónál érzékeny vereséget szenvedtek Barkóczy István hadaitól. Bánffy ez a vereség egészen kétségbeejtette; nem tudja szavait mérsékelni levelében, mit a fejedelemnek ír: „Igy veszték el ujonnan az szép hadat ezek az gyeheknára született Taeskók és Prókátorok; nem testi, hanem örökké való büntetésre méltók az átkozott fiak“.¹⁸⁸⁾ Bánffy ettől fogva tartózkodóbb lett a bujdosók ügyével szemben: tartózkodásának okát ismételten kifejezte Telekinek: nem látott egy időre semmi módot arra, hogy a bujdosókon segíteni lehetne.¹⁸⁹⁾ Teljesen azért soha sem zárkózott el az ügytől, mert noha az ügy harcosai közt sok ellensége volt, maga a segítségadás nem lett ellenszenves ezután sem előtte.¹⁹⁰⁾

Bánffynak már Szepeszy fővezérré választása sem volt kedvére,¹⁹¹⁾ annál kevésbbé örült Wesselényi Pál megválasztásának, akinek vitézi tetteiről meg volt a maga lesújtó véleménye; az a körülmény pedig, hogy egyik legnagyobb ellenségének, Béli Pálnak veje volt, csak mélyítette gyűlöletét ellene. Ez a gyűlölet viszont visszahatásában fokozta a Béli és közte meglevő haragot.

Bánffy az alatt a 15 év alatt, mióta a közéletben szerepet töltött be sok ellenséget szerzett magának és nem volt oly szerencsés, hogy ellenségeit ki tudta volna békíteni magával. Ezeknek száma 1674-ben már ugy felszaporodott, hogy tette határozhatták el magukat. Közös óhaj volt, hogy Bánffyt el kell pusztítani. Cserei elmondván a Bánffy elleni liga keletkezését, ugy adja elő a történetet, mintha Béli nehezen lett volna rávehető a Bánffy elleni föllépésre. Cserei ezen előadásának valóságát másfelől kapott értesülések erősen gyengítik; ha volt is nehézség és ok a fontolgatásra, ez amiatt volt, mert nem tudták, hogy Apafy milyen állást foglal el egy Bánffy elleni szövetséggel szemben.

¹⁸⁷⁾ 1674. aug. 23. Angyal: Thököly életrajz. I. 72. l.

¹⁸⁸⁾ Somlyó: 1674 febr. 28. Erd. Múz. lt. gr. Kemény J. gyűjt.

¹⁸⁹⁾ T. M. lev. VI. 596. 1674 máj. 30. Miss. 689.

¹⁹⁰⁾ U. o. VI. 1673. okt. 22. Gyalu.

¹⁹¹⁾ U. o. VI. 1673. aug. 6 és 16 közti levelekben.

Mielőtt azonban Bánffy tragédiájának előadásához hozzá kezdenénk, tartsunk rövid szemlét Bánffy ellenségei fölött: Béli Pállal nyitjuk meg a sort; ő mutatkozott a hevesek közt a leghevesebbnek. Bánffy elfogatásában is főszerepvivő volt. Béli életírója Deák Farkas a két férfi haragjának okát keresvén, gyaníttatja, hogy a két férfi több éves barátságának megszűnésére nagy mértékben hozzájárult az elsőség fölötti vetélkedés; sejteti, hogy tán a fejedelemségre való vágyódásban ütközött össze ambíciójuk és ez uszította egymásra a két jó barátot.¹⁹²⁾ Ugyancsak ez utóbbi tényben találja a Bánffy és Béli féle harag alapját egy XVIII. századi történetíró; Felméri Márton.¹⁹³⁾ Mi nem tagadjuk az említett okok lehetőségét, de szeretnők még egyvel megtoldani. Az a meggyőződésünk támadt ugyanis, hogy a birtokszerző hajlam erős volta is nagy hatással volt a két férfinak egymással szemben mutatott magatartására.¹⁹⁴⁾ Láttuk, mily heves volt a Kajántó miatti összetűzés, de ez nem volt egyedüli.¹⁹⁵⁾ Az összetűzésre mindig akadt bőven alkalom mindkét részről; a vádak kovácsolásában is elég leleményesek. Béli pl. avval vádolja 1671. májusban Bánffyt, hogy a török nevében irt a keresztyéneknek; egy hónap múlva pedig már Bánffy hirdette azt, hogy Béli meg akarja akadályozni a háromszékiek és csíkiek hadba szállását, akik a határok védelmére s esetleges támadások visszaverésére mozgósítási parancsot kaptak.¹⁹⁶⁾ Ha rövid időre úgy látjuk is, hogy kedvező körülmények békességet teremtettek közöttük, mint Béli Zsuzsa férjhezmenetelekor 1672-ben, hamarosan felbomlik az egyetértés. A Béli féle haragról többször van vonatkozás Bánffy írásai között. Egy alkalommal ezt írja: „Béli uram garázdálkodik ok nélkül belém. Isten tudója, okot reá nem adok, fujja mérgét, mindazáltal Dáviddal én Istenben bízom”.¹⁹⁷⁾ Ilyen szenvedőnek, mint e sorokban mutatkozik Bánffy, tévedés volna tartanunk; bizonyára megtette ő is mindazt, amit tehetett, hogy ellenfele ne árthasson neki. Béli, mint hisszük, nem is habozott sokat, mikor az események a Bánffy elleni föllépésre meghozták a kellő alkalmat, noha tétovázó természet volt.

Régi és mélyen átérzett ellentét vezette Bethlen János is, amikor azok mellé állott, akik Bánffy elvesztését tűzték ki feladatuknak. Már a második bécsi ut előtt oly éles a haragja Bánffynak Bethlen Jánosra, hogy majdnem nyíltan tá-

¹⁹²⁾ Deák Farkas: Béli életrajz 80 és 83. ll.

¹⁹³⁾ Felméri: *Primae lineae Historiae Transsylvaniae antiqui, medii et recentioris aevi.* 330. §. Horváth Mihály a Cserei-féle felfogásból indulva ki, alatomossággal vádolja Telekit, amiért a két férfit összevesztette egymással.

¹⁹⁴⁾ Szinnyefalu birtoklásáról, mint a harag egyik okáról Bethlen is tesz említést Önéletírása I. 393. lapján.

¹⁹⁵⁾ T. M. lev. V. 385. I. írja Bánffy, hogy Béli méltatlanul cselekedett egy szolgájával Nádason.

¹⁹⁶⁾ U. o. V. 554 és 559. ll.

¹⁹⁷⁾ Teleki cs. levélt. Marosvásárhelyen. Miss. 837. 1673. júl. 12.

madt reá.¹⁹⁸) Ezután sem változott soha a viszony; mindig egymás megrövidítésére cselekedtek, ha lehetett; meghiusították egymás politikai terveit is tisztán személyes ellenségeskedés miatt. Ennek a hagyományos ellentétnek hatása alól Bethlen János fia Bethlen Miklós sem tud szabadulni, noha Önéletrajzában erősítgeti utólag még azt is, hogy őt személyes ellenszenv nem választotta el Bánffytól.

Haller Jánosnak magában a Bánffy elleni ligában actív része nem sok volt, de azért buzgón óhajtotta Bánffy halálát; ezért hajlandó volt a ligára. Szintén oly régi ellentét választotta el Bánffytól, mint Bethlen Jánost. Bánffy családi betegségnek nevezi Haller gyűlölködését, aki sima modorával a valótlant is el tudja hitetni. Haller elégedetlenségét abból magyarázza Bánffy, hogy nincs oly szerencsés és kedvező helyzetben, mintha Haller Gábor lenne az uralkodó.¹⁹⁹) 1668. végén egyszer már indult meg Bánffy ellen egy támadás a fejedelem előtt, melynek az lett volna a célja, hogy Bánffynak folyton emelkedő nagy befolyását megakadályozza; e támadásban mint az adatokból kivehető — nagy szerepe volt Haller Jánosnak.²⁰⁰) Haller egyébiránt ügyes tollforgató ember volt, amiről Hármaskönyv (1695.) című fordítása is tanuskodik.

Harag választotta el Bánffy Haller János testvérétől Haller Páltól is egy házhely fölötti pörből kifolyólag, melyet Haller Pál veszített el és ezért igazságtalannak hirdette az ítéletet és nem engesztelődött Bánffy iránt.²⁰¹) Kapi György hunyadmegyei főispán szintén Bánffy nagy ellenségei közé tartozik. Neki a legutolsó időben is viszálya volt Bánffyval valami dézma ügyében, aminek eltulajdonításával őt Bánffy megvádolta, de egyéb ok is volt közöttük a gyűlölködéssre, úgy hogy Kapi készséggel volt kapható Bánffy ellen

¹⁹⁸) T. M. lev. III. 421. 1.

¹⁹⁹) T. M. lev. IV. 418. 1.

²⁰⁰) E támadásban Bánffy ellenfeleinek az volt a céljuk, hogy vagy a szamosújvári, vagy a kolozsvári kapitányságot kivegyék kezéből; e végből vádakat készítettek ellene. E támadással kapcsolatban értesülünk, hogy Bánffynak már ekkor kevés jóakarója volt a tanácsurak között, de a fejedelem bízalma még egészen mellette volt. A kifogások, miket ellene hangoztattak, a következők: 1. Sokszor fogadkozott, hogy kolozsvári kapitányságától megválk, de ezt nem tette meg vagy a törökkel való cimborálás, vagy a tisztségből befolyó sok haszon miatt. 2. Nem volt azelőtt szokásban, hogy egy ember több tisztséget viseljen, mint Bánffy. 3. Gögösségével a katonaságot elidegeníti magától. 4. Az ország praesidiumából kíséretet alkot magának; a fejedelem mellé nem küld belőlük, általában úgy viselkedik, mintha a katonaság az övé volna, nem a fejedelemé; a tisztek is panaszkodnak rá. 5. A törökkel folyton hadilábon áll és emiatt az országnak sok akadályt szerez. 6. A lakossággal is sokat alkalmatlankodik. 7. A bécsi udvarba leveleket írogat. 8. A gyalui (?) (a kiolvasás helyessége kétes) dolgok. 9. Két vármegye főispánsága sem volt soha egy ember kezében. E vádakon kívül voltak még ellene egy magánembernek is kifogásai, mik személyi természetűek voltak. E vádak megvannak T. M. lev. IV. 404 és 411. II. Haller szerepére a IV. 403., 411—418. II. helyeinek összevetése enged következtetni.

²⁰¹) Teleki cs. levélt. Marosvásárhely. Miss. 837. 1673. jun. 28.

bármiféle actióra. Említettekén kívül még sokan voltak, akik kisebb nagyobb okok miatt nem szenvedhették Bánffy; mint gr. Csáky László,²⁰³⁾ Rhédey Ferenc tanácsur, akinek portai követsége alatt volt alkalma meggyőződni személyes sérelmein kívül is, mennyit ártott Bánffy féltelensége Erdélynek a portán; Korniss Gáspár a marosszéki hadak vezére, Macskási Boldizsár többszörös követséget viselt ember, Naláczi, Székely László, a fejedelem legbensőbb emberei, Bánffy Zsigmond, Dénes testvére.

A tanácskozás már régebben megkezdődött Bánffy elvesztésére. Bizonyosság erre Telekinek szept. 21-én Beldihez írt levele melyben arról tudósítja, hogy „a dolog“, amiről már előbb is beszéltek kettősben, Bánffy Zsigmond, Kapi és Rhédeynek tetszik és segítenék is véghez vinni a körülményekhez képest, de majd még egyszer összegyűlnek és a továbbiakról is beszélgetnek; belevonják majd Naláczit is. Teleki buzditja Beldit, hogy csak gyűjtse az embereket, hogy szükség esetén lehessen kikkel előállni.²⁰⁴⁾

A célban egyeztek, de nehéz volt a megvalósítás. Tartani lehetett minden pillanatban a fejedelem „lágy óhatatlanságától“, mint magát Bethlen Miklós kifejezte, de sok gondot okozott annak megelőzése is, hogy Bánffy a végvidéki őrseget magához ne gyűjtse. Egyelőre miután a ligát Bánffy ellen aláírták és két példányban lemásolták, katonai erő után néztek. Mindannyian elszánt emberek, akik még arra is készek voltak, hogy Apafv helyébe is mást választanak, ha Bánffy megbuktatását nem sikerül keresztülvinniök. Mindezt azonban csak elgondolták, még nem cselekedtek: Teleki volt az, ki cselekvésre indította őket. Telekit eddig sok szál fűzte Bánffyhoz: 1658. óta jóban rosszban együtt éreztek, nehezen megkülönböztethetőleg egyforma politikai hitvallást követtek, szerzeményüket egymás segítségével nyerték el, politikai ellenfeleik cselvetéseit szintén közösen kerülték ki. 1658. óta kevés terv fordult meg az erdélyi politikában olyan, mit ha egyikük tudott, a másik is ne értesült volna róla: s ha valami elégedetlenség támadt is közöttük, mindjárt közbe lépett a rokonság szava, mely a felébredő egyenetlenséget elnyomta. Mindez a sok irányú összekötő kapocs tesz föltételezhetővé némi érzelmi rokonságot is, amely a barátság kifejlődésére enged következtetni. De most e szálak már mind szétszakadtak; a rokonság szava nem tudta elnyomni Telekiben az érdek sértődöttségét s ez következményében a barátság megsemmisülését vonta maga után. De ha Teleki körülnézett láthatta, hogy Bánffy ellenségei annyira el vannak szánva, hogy neki nem

²⁰²⁾ T. M. lev. VI. 644. 1674. okt. 27. Gyalu.

²⁰³⁾ Cserei azt a romantikus esetet adja okául Csáky haragiának, hogy egyszer, mikor ez Bánffy bonczhidai erdejében vadászott, körülfogta és Bonczhidán akarata ellenére megvendégelte, ami halálosan sértette Csákyt.

²⁰⁴⁾ T. M. lev. VI. 631. 1674. szept. 21.

lenne tanácsos a közgyűlölet kitörésének utjába állani. E mellett a Bánffy részéről esett igaztalanságok is tüzelték. A kül- és belpolitikai viszonyokat is alkalmasaknak látta, hogy lépése Bánffy ellen úgy tűnjék föl, mint egyedül helyes kivezető út, midőn egyuttal magánsérelmeit is megboszulhatja.²⁰⁵⁾

Daczó János a csiki, Nemes János a háromszéki, Korniss Gáspár a marosszéki és Bethlen Miklós az udvarhelyszéki hadak talpraállítására rendeltettek. Céljuk volt Bánffyt elfogni még mielőtt a novemberi országgyűlésre eljutott volna. A fővezérlet Béli kezében volt, aki a legtöbb haderővel rendelkezett. A liga tagjai értesültek, hogy Bánffy november 15-re Fejérváron akar lenni.²⁰⁶⁾ Tehát sietni kellett. Bánffy a gyűlésre utaztában november 15-én Koppádon, Vitéz Ferenc házában keresztelőn volt. Ott voltak még kivüle felesége, Ispán Ferenc, Kende Gábor feleségestül. Mikor a keresztelés után asztalhoz készültek ülni, meghallotta Bánffy, hogy az elfogására küldött hadak a szomszédos szénásvölgyben vannak. Bánffy azonnal lóra ült és eltűnt; ugyanígy Ispán és Kende is. Röviddel ezután megérkeztek hadaikkal Csáky László és Korniss Gáspár. A székelyek csekély ellenállás után az udvarházba rontottak, mindent összezúztak és elpusztítottak, még a szalmakazlat is fölgyújtották, abban a hiszemben, hogy Bánffy oda rejtette el magát.²⁰⁷⁾ Az asszonyokat: Bánffynét és Kendénét megfosztották ruhaiktól és fogságba vetették. E hír a fejedelmi udvarban nagy rémületet keltett. Apafy sietve parancsolta udvarába Kapit, Telekit, Rhédeyt, Naláczyt, Fleischer Andrást tanácskozásra, mivel nem tudta mire vélni a hirtelen támadt zendülést.²⁰⁸⁾ Nagyon meg volt rémülve, hogy a fegyverkezés ellene történik, mivel a ligáról előzőleg semmi tudomása nem volt. Naláczi 16-án késő este ért az udvarba és a fejedelem éjjel 1 órakor fogadta kihallgatáson. Ugyanezen éjjel érkezett az udvarba Gerőfi György, Bánffy küldötte, aki hírül hozta, hogy Bánffy Kolozsvárhoz futott, de nem ment be Kolozsvárba, tartva az őrségtől, hanem a város közelében állapodott meg. Ide hívatta át Szamosfalváról Gerőfit olyan hangulatban, mely inkább volt békésnek, mint harciasnak nevezhető.²⁰⁹⁾ Bénította Bánffy tevékenységét, hogy nem tudta, kikkel áll szemközt. Eleinte azt hitte, hogy a támadók az egész Apafy kormányzat ellen törekednek s ezért aggodalma még

²⁰⁵⁾ 1673 végén Kutfalvát szerette volna megszerezni Teleki, de nem tudta. Méltatlannak találta Bánffy részéről azt a nemtörődömséget, mit ez ügyben iránta mutatott. Bánffy e miatti mentegetőzése Teleki cs. levélt. Marosvásárhelyi Miss. 772. 1673. okt. 29. Nemkülönben heves összetűzés volt a két férfi között amiatt, hogy Bánffy jogtalan dézmálatással vádolta meg Telekit. T. M. lev. VI. 612—20. II. 1674. aug. 16—21. több levél.

²⁰⁶⁾ Bánffy nov. 13-áról irt levele.

²⁰⁷⁾ T. M. lev. VI. 650. I. 1674 nov. 17.

²⁰⁸⁾ U. o. VI. 647. nov. 16. és Erd. Orszgy. Eml. XV. 442. I., továbbá: Nagyszombat város és száz nemzet levéltára No. 1197.

²⁰⁹⁾ T. M. lev. VI. 650. Naláczi nov. 17. levele.

Telekire is kiterjed.²¹⁰⁾ Majd meg ellenállásra határozta el magát; leveleket küldött az alatta levő végek katonáinak a hadba szállásra a fejedelem védelmére.²¹¹⁾ Ugyanekkor tudósította Telekit is, hogy hadai szaporodnak és nyomul előre, csak Teleki tanácsát várja a teendőkre nézve. Kéri továbbá sógorát, hogy szerezzen neki biztosító-levelet arról, hogy ellenségei a fejedelmet „törvénytelen gonoszra“ nem vették.²¹²⁾ Ez alatt az udvarnál is buzgón dolgoztak a fejedelem elméjének megváltoztatásán, ami hamarosan sikerült is; de még mindig tartani lehetett, hogy a liga serege nem bír megmérkőzni Bánffyéval, ezért siettek, hogy azokat a katonákat, kik még nem állottak Bánffy mellé, megnyerjék a ligának. Erre vonatkozik Kapi György sürgetése Béldihez, hogy „izibe ballagjon“, mert ha Bánffy kerekedik fölül, „az utól ütő pálca rosszabb lesz“. Ennek megakadályozására szolgált Telekinek Bánffyhoz küldött levele, melyben — mint írja — könnyes szemmel értesült a szerencsétlenségről, de ellene semmit nem lehet tenni, ezért kéri, ne fegyverkezzék, hanem könyörgéssel igyekezzék bajából szabadulni; a fejedelem és fejedelemnőnek is ez a véleménye.²¹³⁾ Ez alatt pedig ment a fejedelmi parancs a vármegyékhez és egyes személyekhez, hogy Bánffy mellett fegyvert ne vonjanak.²¹⁴⁾ Teleki levele ismét más irányba terelte Bánffy szándékát. Azt a hitet keltette benne, hogy ellenfeleinek száma oly nagy, hogy ellenük úgy sem kezdhetne sikeres harcot; a fejedelem, fejedelemnő és Teleki ígéretét pedig elegendőnek hitte arra, hogy élete ellen semmi sem készül: ez okozta vesztét. Először a református püspököt küldötte a fejedelemhez közvetítőül, de ez nem juthatott az udvarba, mert nem eresztették. Majd örségének néhány tisztjét bízta meg követséggel a fejedelemhez. A tiszték őszintén ragaszkodtak Bánffyhoz, de miután meggyőződtek az udvarban Bánffy ügye állásáról, maguk fogták el urukat és vitték Szamosújvárról Kolozsvárra. Ezzel Bánffy ellenségei kezébe jutott s most már nem volt más hátra, mint törvényes formát keresni céljuk elérésére. Eleinte Kolozsvárott volt fogságban Bánffy; majd egy fejedelmi parancs Szamosújvárba rendelte szállítani.²¹⁵⁾ Végre feleségével együtt Bethlen várába vitték, mely Béldi tulajdona volt. A november 18-ra összehívott országgyűlésen legfőbb kérdés a Bánfyról hozandó ítélet volt. Több

²¹⁰⁾ Török Mk. Okmt. V. 273. l.

²¹¹⁾ Szolnok megyéhez intézett levele. Erd. Múz. lt. gr. Kemény Józs. gyűjt. Szamosújvár 1674. nov. 18.

²¹²⁾ T. M. lev. VI. 653. Szamosújvár, 1674 nov. 18.

²¹³⁾ Ez alkalommal leszámolhatunk Csereinek azzal az előadásával, hogy Teleki a fejedelmet a Bánffy-pór tartamára annyira elidegenítette a fejedelemtől, hogy az eléje sem mert menni (84. l.). A valóság az, hogy a fejedelmi pár közt nem volt harag. Erre nézve meggyőző adatok találhatók T. M. lev. VI. Nalácsi Telekinek nov. 17. (?) Teleki levele 1674 nov. 20.

²¹⁴⁾ Erd. Orszgy. Eml. XV. 449—451 ll.

²¹⁵⁾ Török Mkori Okmt. V. 292. l. és Erd. Orszgy. Eml. XV. 448. l.

indítvány után azt végezték, hogy a vádakat írásba foglalják és írásban kérnek tőle feleletet a vádpontokra, annyira félték személyes megjelenésétől. A pör tartamára Bánffy Zsigmond, a rendek elnöke, átadta elnöki tisztét vejének, Kapi Györgynek. Harmincegy pontból álló vádlevelet szerkesztettek ellene.²¹⁶⁾ A vádpontok legtöbbje — körülbelül fele — a hatalmaskodást hozza fel büniül ellene, másik fele pedig a magánosok és a közérdek ellen elkövetett bűnökkel vádolta. Legszembetűnőbb hiánya e pontoknak a hevenyészettség és határozatlanság. Nem jelölnek meg konkrét vádat, hanem csak általánosságban beszélnek. Ezekkel a vádakkal, ha a lelkek mélyén nincs ott a gyűlölet, nehéz lett volna Bánffyt elítélni. Példa kedviért jegyezzünk le belőlük néhányat: „Az országnak s annak minden rendének urunk előtt való vádolása, urunkat ő Nagyságát az országbéliek előtt kedvetlenségben való hozásának szándéka“ (2.) — „Az hódoltságon senki nagyobbára jószágát nem bírhatta, s okna k jószágát a sebesváriak hódoltatták, s a verus haeresek távul nézték“ (10.) — „Az ország articulussait kivonatta“ (18.) — Némelyeknek jószágait elvette, s amit akart, vetett érette, amit akart elkövetni, azt cselekedte“ (18.) — „Némely nemes atyánkfiaiit erővel való contractusra vévén, jószágokat úgy apprehendálta“ (21.) — „S okna k határait elvette“ (28.) s több ilyen.

Az ilyen vádak ellen nem volt nehéz a védekezés. A vádpontok december 7-én jutottak Bánffy kezébe, aki Pataki István tanárral együtt készítette el a feleletet. Tizenharmadikán már az országgyűlés foglalkozott a felelettel. A felelet pontjai többször kifejezik azt a kívánságot, hogy a vád hivatkozzék konkrét esetekre, de a rendek elég konkrétnek tartották vádjait, nem kívánták a hosszas bizonyításokat. Először a fejedelmi tanács jelentette ki, hogy a vádakat Bánffy nem cáfolta meg, amihez csatlakozott az országgyűlés is. Azután a büntetés fokának megállapítására történt szavazás. A tanács egyhangulag halálos ítéletet hozott. A rendek szavazatának eredményét pedig Semriger, szebeni polgármester kijelentése döntötte el, aki a szászság nevében járult hozzá a halálos ítélethez. Az ítélet megokolása mintha érezné a vádak bizonyítóerejének gyengeségét, a rendkívüli állapotokra utal, amiknek maga Bánffy volt előidézője: „Elhittük mondanak sokan olyat — így érvel — hogy törvény volt volna első orvosa a vétkes embernek és rossz példa az erőszaktétel; úgy vagy, amint azt siratják szemünk láttára is némely nemes rendek, hogy nem lehetett reménységek a törvényhez! Ha azért az egész világ törvénye megengedi, hogy szabad az erőnek erővel ellenállani, szabad volt Erdélynek is azon szabadsággal élni és

²¹⁶⁾ Cserei (83. l.) tévesen 32 pontból, Bethlen Miklós pedig 30 pontból állónak mondja a vádlevelet. Hasonlóképp hibás a Hon és Külföld 1841. 402. l. adott elbeszélés, amely 37 vádpontot említ.

a gonosz szándékoknak mentől hamarább ellene állani²¹⁷⁾ Miután az ítéletet a fejedelem aláírta, Csáki László bizatott meg a büntetés végrehajtásával. A végrehajtás módja embertelen volt; a hóhér tisztét egy cigány töltötte be, akinek soha hasonló esete még nem volt; kilenc, vagy tizszer sujtott áldozatára.²¹⁸⁾ A holttestet a bethleni templomban temették el, a temetésen 8—9 egyházi nemes ember volt jelen. Amit Bánffy nem tudott észre venni eszével, özvegye szívével sejtette meg: úgy érezte, hogy férjének elvesztésében legnagyobb része Telekinek volt.²¹⁹⁾ Ezután megkezdődött a nagy osztozás a megölt főur javai fölött. Mindenfelé összeírásokat tartottak birtokain; az összeírásokat Béldi vezette. Elítéltetését törvényikkbe foglalták,²²⁰⁾ még fiának, Györgynek taníttatását is korlátok közé szorították; a fejedelmi pár részéről való örökösödési jogát is korlátozták.²²¹⁾ E korlátozó intézkedéseket az ország később eltörölte. Erdélyben Bánffy halálát vegyes érzelmekkel fogadták; Reverend abbé francia ügynök följegyzései szerint az ország egyik fele elítélte, a másik megsiratta. Apafy a portával is tudatta Bánffy kivégeztetését, természetesen a porta kedvire való okot említve meg halála okául; a némettel való cimboraságot.²²²⁾

Bánffy fia később II. Apafy Mihály legbensőbb tanácsosa, Erdély első kancellárja lett a német uralom kezdetével; 1696-ban grófi rangra emelkedett. Bánffy felesége 1685-ben halt meg.²²³⁾ Bethlenben töltött napjainak szomorú emlékét azzal örökítette meg, hogy a bethleni egyháznak 50 forintot hagyományozott, mely ma is az egyház tulajdonában van.²²⁴⁾

²¹⁷⁾ Szilágyi: Vértanuk. Függelék.

²¹⁸⁾ Kollatovith Gy. Telekinek. T. M. lev. VI. 659. l. 1674 dec. 17.

²¹⁹⁾ 1674 dec. 24. T. M. lev. VI. 660.

²²⁰⁾ Erd. Orszgy. Eml. XV. 469. l.

²²¹⁾ Erd. Orszgy. Eml. XV. 471. l.

²²²⁾ Török Mkori Okmt. V. 337. l.

²²³⁾ Halála alkalmából átír Apafy Kolozsvár tanácsának, hogy özv. Bánffy Dénesné halála alkalmából a bor bevitelét ne akadályozza meg. Kolozsvár városi lt. Rendi szám 134. fasc. 3.

²²⁴⁾ SzolnokDoboka v. Monographiája II. 187. Tagányi Károly, dr. Réthy L., Kádár József.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár